

Tartalom

L V . É V F O L Y A M , 1 1 . S Z Á M

2001. NOVEMBER

TANDORI DEZSŐ: Az Océánban (Paszticsóka)	3
MARSALL LÁSZLÓ: Anyám; Küszöb; Gyerek-szem a kapun; A Gyilkosok Gyilkosa Ünnepe; Csalogató; Dac-nóta; Lebegő holttest	9
ZALÁN TIBOR: Eltévedve (Részlet a Papírváros című lassúdad regényből)	14
JUHÁSZ FERENC: Ragadozó hártya-szegénység; Az éjszaka tavasza	30
LÁSZLÓFFY CSABA: Ezredvégi zsánerkép; A halálra szánt zsoldár; A két örök udvarfi: Rosencrantz és Guildenstern; Felhőszakadásban; A régi költők kertje	39
BALÁZS IMRE JÓZSEF: Egyszer sem léphetsz; Szigliget Blues	45
SIMAI MIHÁLY: töredék; ilyen tavasz lesz	47
<i>Szegedi Középkorász Műhely</i>	49
OLAJOS TERÉZ: Az avar továbbélés kérdéséről (A 9. századi avar történelem görög és latin nyelvű forrásai)	50
SZEGFŰ LÁSZLÓ: Rex et sacerdos	57
MAKK FERENC: Róma vagy Mainz vagy Bizánc? (Politikai-vallási választás az első ezredfordulón)	64

FONTMÁRTA: Az Árpádok országa és az „Orosz kapun” túli szomszédjai	71
KOSZTA LÁSZLÓ: Szent Márton tiszteletének magyarországi kezdete (Megjegyzések Pannonhalma alapításához)	79
BLAZOVICH LÁSZLÓ: Városok városhiányos övezetben a középkorban	85
KRISTÓ GYULA: A multikulturális Erdély középkori gyökerei	91
ALMÁSI TIBOR: Az oklevélkutatások időszerűsége	99

MŰVÉSZET

TÓTH ATTILA: Emlékmű-koszorú Ópusztaszeren (A Megyék Történelmi Szoborparkja)	105
---	-----

„A Tisza-parton mit keresek?”

HOLLÓSI ZSOLT: „Elfogynak a régi ízek, csak a mítoszok maradnak meg” (Beszélgetés Zalán Tiborral)	109
---	-----

Szerkesztői asztal a belső borítón

DIÁKMELLÉKLET

SÁNTA GÁBOR: Téli berek (A szintézis regénye)

ILLUSZTRÁCIÓ

Válogatás a Megyék Történelmi Szoborparkjának királyszobraiból a 48., 56., 63., 70., 78., 84., 98., 104., 108. és a 120. (Enyedi Zoltán felvételei)

TANDORI DEZSŐ

Az Oceánban (Paszticsóka)

...RILKE...

*Becsülj meg minden alkonyi kihajlást,
hajlatot, ablakon, vagy hajnalon
így, s köztük a forgalom se rivall mást,
mint mikor a fájdalom a nyilallást
némítja, és te annyit mondj: tudom ---*

*körbefogom. Becsüld meg Archeduke
Ferdinand később jött, nem yorki rózsza
versenyén, nézed, a hírrel mi út
nyílik, hidd, ez amoda visszajut,
fogadsz, jó út, magad rossz fogadósa ---*

*egy alkony, tévé, semmi, ez a lóhír
hökkentett. Archeduke-ot te: fogadtad!
Minden futást egy-örökkévaló ír,
rejtelméződni csak Felfogható bír,
és kezdetől lassan tárult az ablak ---*

*kihajoltál. S ez maga a kihajlás
volt. Csitult nyilallás, tűnt forgalom.
Múltad ment át célján, most nem marad más,
csak ami a kapkodás s a halasztás
közt áthajol. Célsíkján légi nyom.*

...MAGAM ...

*Egy vadidegen síron átzuhantam,
kőve-táblája kettéhullt repedve,
mintha egy rontó-bontó málnamedve
érte volna. Feltápázkodtam szanzsen,*

*nagyanyámnál jártam. Egy kicsit sanzsan
lett a törődő ábitat. Lényeg: ne
kapjanak itt. Még szerencsétlenkedtem
az idegen kővel; néztem a skanzen*

*égvonalát a kisváros dombján fenn,
irigyeltem sok külön-külön létet,
ám én itt egybe kaptam az egészet,
s ráadásul hátba a sírkövet:*

*is én. Vadrózsaágak lengtek egyet
még, ahogy házoltam – nem volt hasonlat!
valóság volt! a temetőben lopják
a virágot, satöbbi, én is ekképp*

*voltam törvény-kívüle. Nagymami!
Majd kívül voltam már a Kert-Kapun.
Árnyam néztem, ott-még-jampec-hajam,
megvoltam. A régi Rém álmai*

*közt: érettségi, korai
kopaszodás. Arcom végigsodorták
egy tüskebokor ágai.
Láttam képzeletben azt a vadrózsát*

*a kő érdes peremén. Hogy anyámmal
mentünk legközelebb, meg volt cementez-
ve a nagy fejkő. „Hát jól nekiment ez!”
– folytatódott a tudathasadásom.*

...BRITPOP...

*Habos torkával dobálóztunk. Torta
habjával kezdődött. A csingilingi
már lába-belyett-biciklikereken
pengette a parkzárórát. De rég nem!*

*Derékon kaptam, így körbekaszáltam,
állás, szúrás, a hab eltömte menten.
Egy-két fonyorú-szár, sötét cseresznye:
mint az ő szája, egy szarvasbogárra*

*fordult. A ház utcaköz-optikában,
márvány agancsokkal, a kandallóban
fogantyús sétapálcák, csingi, hatvan-
as évek sisakfrizurája egy fél*

*szépség homloka-hajlatán. A duzzadt
térd felcsúszott, odakint gyülekeztek,
a hab, a rákollók csak fokozódtak,
jött az inas, visszariadva ettől*

*eloldozódott a stégnél egy csónak,
elbicikliző kis ház. Tányérsapka.
Tábornok, tattara tta, mi a lózung?
„Habos tortákkal dobálóztunk!”*

*És a szarvasbogár csak vitte házunk,
csupa zöld döglégy volt egy has alatta.*

...EVIDENCIA...

*Mi sercegett? S már a főherceget
láttuk féloldalvágásban belépni
– nadrágja vágása; hogy jóvágású;
ülepén lovaglóbőr, fél lepénynyi –,*

*s valamit még mondott. Nem azt, hogy el
fognak venni az Animal Planet,
a National Geographic csali
műsorait, és a Holdsztar tehen-*

*lepényt se ér nélkülük, fő, hogy megvedd,
nem ezt mondta, sőt! Ott a főhercegnek
mondtak valamit. A szarajevói
merénylet tragikumuma volt nekem,*

*hogy Yorkban, tíz az egyhez, lemaradt.
Nem az, hogy pénz. Nem az, hogy sikerélmény.
Nem az, hogy miről szól. Nem hogy ihaj.
Más volt a baj. Az Archduke-ot én tudtam!!*

*És erre, a Sky News sokat szidott, túl
kurta hírében látom, Chesterben ő nyer.
Nekem megvolt az előjel. Csak ahhoz
nem, hogy már a Sky News-t is levették.*

*így szidj bármit. És elmész te amahhoz!
Csak várd egy-éjre-is egy-hajnal mit hoz!
Főleg mit visz. Na szóval, itt, hogy értve
legyen, én valaminek elébe*

*mentem, s ez volt evidenciatör-
ténetem. Egy régi kedves lovam
bejött végre, de az adóm kiment. Kör
zárul, csak haszna ennek mi van?*

...RÉG, ÉSZET...

*A csontvázkiagyagozók hite!
Hogy merték hinni, ez volt a pofázmány?
Befolyásolta őket valami (pompeji, másholi)
már-kész látvány? Nem mernék semmire*

*semmibe fogadni, hogy bármi „úgy” volt.
Jó, a kutya alatt a fotelon
a húgyfolt. Jó, hogy átüt a satöbbi, stb.
De esd-*

*ve kérek bárkit, honnan a
fenéből tudta (jó, a korszerű
régészetet megalapozta, jó) az a pali,
hogyan az a régi pali pont olyan volt? Ma*

*ötévente megváltozik egy konyha,
ha a reklámoknak hibetünk, vagy leromlik
az állapota. Na, rövidre. A régi észhit,
ez enyészet, látsz. ellentéte, „észet”,*

*észelvűség, etc., hogy bármi közöl-
hető bárkivel: na, „semmi közöm
hozzál”, ezért nincs értelme a tartal-
mi közlésnek, kezdem belátni. Sarkall*

*e sarkalatos tény. Napjaim csontváz-
jellegét tovább, ha agyagozom
(önmagam rég-halottja), nem fogom
azt hinni, hogy ez bárkit is informált.*

...VIRTUALIS...

*S nem látod? E visszahajló világban
minden így ér. S mindent. És önmagát
önmagáig így méri. Önmagában
nem mérhető különben. E világ*

*képzetese alig túri saját
néma határozóit. Még külön,
akkor – mit? Délkörön vagy égkörön
vagy holdköröm-jég, sodródó: – alább*

*s fölébb. Kör járja más-körét,
más-kör önkörét, de tövük:*

fűvek –!

*Kihajolnak nemlétezők alól,
és e hajlás nem néma íve szól,*

*ez szól más-némájával, visszahajlón,
mint ha a tér csak megy, át s át, egy Ajtón,
mely tárva-zárva egyképp. Önmagát így
mérnie nem kell, már csak visszalátszik,*

*s a valós tér, az innen-foglalat
már képzetén mindegyre túl marad.*

MARSALL LÁSZLÓ

Anyám

*Ott látlak panaszkodni először
fenyő-tornyok mögött a paplak ablakában,
gyűszűnyi hangodat
elnyeli réztorkú harang, villámzománcos ég,
öblös ó-porcelán.
Mint eszelős kislány, törött lábú tücsök
hangtalan énekelted suttogó magadét,
míg nyugtalan denevér
csapongott, s nagyapám reverendája szárnya,
szigorú pap-léptek alkonyi kapualjban,
s a mennyezetről fehér
mész pörgött az éneklő ajakára.
Szádat elfutotta a panasz maró édessége,
mint a kert hűvös folyosóit az alkonyat:*

*„Uram, sötét helyekre ültetél engem,
mint a holtakat.”*

*Minden panaszkodban egyetlen panasz,
próféta hangja a kútban,
torony gömbjébe zárt régi pénzek
vén-ezüst fejek,
ijedt kis tót cselédek,
megvert cigányok, zsidógyerekek
panaszkodása
ott a babonáktól teherbeesett
hegyek oldalán.*

A „rendszer váltás” óta kérdés: hol vannak az „íróasztal-fiók”-művek. Az itt olvasható régi versekkel Marsall László az első, Vízjelek c. kötete (1970) összeállításakor nem gondolt, pontosabban nem gondolhatott. Most – gyűjteményes kötetére készülve – „ásta elő” két kofferből ezeket a régi opuszokat. (A szerk.)

*És hiába röpült a fejedre
menyasszonyi fátyol
a csipős rózsefüstök magosából,
hol orgona sípolt, egérkearcú barátnő szipogott,
mikor embrió-kezem belülről simogatott,
hiába mosolyogtál,
mint porsipkás hősi szobrok
rekkenő akácok alatt,
szádat elfutotta a panasz édessége:*

*„Uram, sötét helyekre ültetél engem,
mint a holtakat.”*

Küszöb

*Halántékom a dob.
A redőny árnyéka
fekete létra.
Lehunyt szememben imbolyog.
Öröktől ismerős
fehér toll-fal forog:
eszélősök fája.
Émelyítő a csönd.
Mint hópehely-kéz adta pofon.
Valaki elengedi az ágat.
Hideg vas koppan a homlokomon.
Nekivágódtunk Európa kapujának.*

Gyerek-szem a kapun

*Álmomban dézsát mostam
túlérett szőlőfürtök alatt,
s mint részegen szétvert szekrény,
szilánkká pattant a Nap.
Mintha forgácsait*

*inséges időkben kéne összeszednem,
vacogva indulok elöntött hídon át...
Bujj-bujj zöldág...
Gyerek-szem a kapu,
belépek a legtágasabb kertbe,
derekamon arany szaturnusz-karikák.*

A Gyilkosok Gyilkosa Ünnepeére

*Zabálj a májából, s köpd le az ágyékát,
hasítsd le a karját, fogott is, meg ártott:
a Gyilkosok Gyilkosa Ünnepeére jöttem,
megkezdődhetnek az emberáldozások.*

*Gyerünk, ti újmódi babonák hívei,
márvány cirádák közt fekete jogászok,
vallomást meg pezsgőt zöldposztós asztalra,
íme függönyt húzok, s az ajtót kitéárom.*

*Foszló térképekkel tapétázott világ,
kő-nekropolisok, verőlegény-fejek,
Marat-val megfordul a szutykos fűrdőkád,
csatabajó lesz tank, füstölög siste reg.*

*Ferencjóska-szakál havazik az égből
a földön forgácsá korbácsolt ülepre,
Kékduna-keringő, katona-dáridó
hömpölyög Nyugatra, hullámszik Keletre.*

*Most, vidulni Urak, gyerünk, pofozkodni!
A kurvaéletbe! Szigorúbb világot!
A Gyilkosok Gyilkosa Ünnepeére jöttem,
megkezdődhetnek az emberáldozások!*

*Népet nép után és vezért vezér után!
Hova lettek a díszes temetések?
Máját is, meg velőt pecsétetes okmányból,
emberbőr sípkában kérem az ebédet!*

Csalogató

*Esztike
jöjjön egy Presztibe
hol kettesben jó*

*Esztóka
jöjjön egy Presztóba
hol táncolni meggyzín ló*

*Esztóka
a mellét megfogja
kék csirkefogó*

*Esztike
jöjjön egy Presztibe
lesz bombariadó*

Dac-nóta

*Elmegyek én cséplő-ellenőrnek
a parasztok életemre törnek
vernek kékre-sárgára
leszerelő öregbakák számára
Megyek haza véglegesen szabadságra*

*Az elejem föl van virágozva
a csokrétát tíz úttöró hozza
Az én atyám szívében
térdepelek féltérden
akárcsak egy füttös barack tövében.*

Lebegő holttest

*Varjak ülte fűzfa ágairól lógó
te, iszapos Holttest, ár veri a lábad,
habos gaz-pólyádban egy haldokló tücsök
hallja csak dőrejét csónak motorjának.*

*Folyóparti kertek rohadt gyümölcsei,
átázott Végzések fityegnek az ágon,
eső-mosta pecsét szétfolyik-elcsöpög:
kőkényes könnyek egy halottsi ratáson.*

*Lebegő Holttested Európa árkában
borzas bagoly-hajjal ráng villámzenére,
már csillag-távolból hallik a csónakok
gyilkos fiúinak halk füttyörészése.*

*Vállcsontod királyi almája kifordult,
mint felpuffadt ökör tüdeje dudája
sivít, holtág vize, csöndjébe alászállsz,
arcodba néz a hold Dzsingiszkán-pofája.*

1953–1961

ZALÁN TIBOR

Eltévedve

RÉSZLET A PAPÍRVÁROS CÍMŰ LASSÚDAD REGÉNYBŐL

azután,
a házuk melletti kiserdőbe mentek, nehezen szabadult el, mert az apja éppen otthon döglött, talán mosolyszünetet tartott a dagadt szeretője, vagy épp kirúgták a soros munkahelyéről, ha volt épp soros munkahelye, szokása szerint a literes kocsisborát védte félálomban, és a pepita konyhaasztalnál darvadozott, elaggott fecske-fürdőnadrágjából hervadtan lógott ki szőrös zacskója, ropant teste magatehetetlenül rárogyant az asztal lapjára, pipaszár lábai, a vöröskék hajszálerekkel, komikusan csuklottak és hajladoztak alatta minden helyzetváltoztatáskor, madárfeje pedig mulatságosan himbálózott az álom és az ébrenlét közötti állapotban, ha nem ismeri, mennyire gonosz és ócska féreg lakik az ingadozóban, még mosolygott volna rajta, így inkább csak szégyellte a hajdan szép férfi roncsnak is alig összeálló maradékát, és elundorította az apja, feszülten ült vele szemben a konyhaasztal túlsó felén, tudta, hogy kint a másik már fél órája várja, az utca túlsó oldalán egy fa törzséhez támaszkodik, inkább, persze mögéje bújva el, bár így sem lehettek biztosak abban, hogy elkerülik a szomszédok száját, feszülten figyelte az apját, aki, akár a kígyóbűvölő fuvolszavára (jelen esetben valami magyar nótába oltott operett szivárgott elő a befőttes gumival összefogatott Sokol-rádióból) a kobra, csak lengette véres szemeit a konyhaasztal fölött, ide-oda, ide-oda megállás nélkül, aztán, az első kínáló pillanatban, ez akkor következett be, amikor először aludtak ki egybefüggőbben ezek a véres pillantások, és a saját imbolygásától elszunnyadó szemgolyójára ráhúzódott a vörösen reszkető vékony bőr, felkapott egy literes üveget az asztal mellől, az apja földön tárolt kocsisborai közül egyet, és már kint is volt zsákmányával az ajtó előtt, pár pillanatig azért szívdobogva visszahallgatózott, nem ébred-e fel az ajtócsukódásra a szörnyeteg, de nem, a részeg monstrum békésen hortyogott a konyhaasztal fölé tornyosodva

hoztam bort,
emelte magasba az üveget, és a férfihöz dörgölte a mellét, ihat, amennyit csak akar, nem lenne tanácsos most beszöknünk a kápolnába, akkor hogy legyen, kérdezte, lepattintva a borosüveg tetejét, lelkileg pedig már nagyon rákészültem, menjünk az erdőbe, javasolta minden előzetes elképzelés nélkül, miért az erdőbe, és a lány felé nyújtotta a bort, aki tagadóan rázta a kínálásra a fejét, egyedül fogott hozzá az iváshoz, mindegy, miért, csak menjünk, rendben, de

ne azon az úton, és a férfi arcán átsuhant a már sokat megtapasztalt árnyék, nem, nem arra megyünk, mit izgul mindig, karolt belé, a figyelmeztetése nélkül is tudta volna, nem akar a restaurátor háza előtt elhaladni, gyűlöli szegény restaurátort, ahogy az összes férfit a múltjából, pedig a restaurátor sok jót tett vele, ő pedig jobban tette volna, ha nem mesél neki róla, régebben nagyon szeretett a restaurátornál ücsörögni, különösen olyankor, amikor az apja berúgott, és kizavarta a lakásból, csak két utcát kellett nyargalnia a házáig, befészkelte magát a félhomályba, a műteremben soha nem volt világos, nézte, hogyan dolgozik a férfi, órákig elpiszmogott egy-egy munka fölött, ügyet sem vetve a lányra, aki legtöbbször elaludt, összegömbölyödve, akár egy szerencsétlen kis kóbor macska, aludj csak, kiscicám, hideg van odakint, morogta félhangon a restaurátor, apádat kellene kizavarni meztelen seggel a hóra, azt gondolta talán, a lány már alszik, rendszeresen magával beszélgetett, ami nyilván az aszszony nélkül élő férfiak szokásos önszórakoztatása lehetett nála is, csinálom ezt a sok szart, vakarom a tárgyakról az emberek múltját, a múlt szeméttároló, az emberi kultúra rétegesen egymásra rakódott szemét, művészet, mire való ez a rétegződött szar, valaki megcsinálta, valaki megvette, ez elment, az meglőtte, ez meg rendbe hozza, hogy megint rárakódhassék egy-két század kultúrmocska, ha ez a művészet, akkor nem kell, talán ezért nem lettem művész, bár abban biztos vagyok, művészet, amit csinállok, ehhez hasonlókat mondogatott, magát erősítve vagy szórakoztatva, sokan vannak ilyenek, mint én, a soha ki nem elégülő, akik viszont mindenkit kielégítenek, szomorúan nevetgél, a lány pedig vagy aludt, vagy csukott szemmel várt a sorára, hogy betelje vele az idő, az apját odahaza nyomja el a bor és a fáradtság, vagy történjék valami a restaurátornál, ez a valami pedig olyasmikből állt, hogy ha evett, megkínálta őt, ha ivott, töltött neki is a borából, néha pedig, és mindez olyan természetes volt egy idő után, hogy sohasem tűnődött el ennek a természetességén, annak ellenére, hogy a restaurátor legalább tizenöt évvel volt idősebb nála, egyetlen mondatban nem utalt arra, hogy a szánalmon kívül valamit is érez iránta, egyszer sem felejtette rajta a szemét, hogy legalább érezze, észrevette benne is a nőt, néha tehát, a legváratlanabb pillanatokban, félbehagyta a munkát, vaksin, álmokórosan az ágyhoz tapogatózott, odahúzódott a meleg testhez, festékes, kőporos tenyerével minden átmenet nélkül a melléhez nyúlt, néhány érdeklődő simogatás után, kérdés vagy magyarázat nélkül, ráfordult és közöszült vele, de ezek a néma szeretkezések soha nem folytatódtak beszélgetéssel vagy becézgetéssel, akár másnap kedveskedéssel vagy közös emlékezéssel, felhorkant, azzal véget ért minden, vagy meg sem történt semmi, és elgondolkodva visszatörtkált a munkájához, a lány pedig, megtisztult idegekkel és megnyugodott testtel, tovább hevert az ágyon, anélkül, hogy tudott volna róla, kitárta magát a homálynak és az őt körülvevő érdektelen semminek, fölkinálta a szobának magára hagyott gyönyörű meztelenségét

az erdőben ebben az időben gyakran kószáltak idegen katonák, és mindenféle mendemondák kerengtek megerősített nőkről, eltűnt vagy megcsonkított férfiakról, elrabolt gyerekekről, az alkonyat csöndjét fölverő sorozatlövésekről, nem is nagyon mertek a környékbeliek bemenni ebbe a kiserdőbe, emiatt persze a történetek kezdtek megszorodni és mind fantasztikusabb formát ölteni, a férfi erről mit sem tudott persze, mégis megrettent, amikor a fák közé érve a lány előbb rendesen behúzott az üvegbe, majd, mialatt odanyújtotta neki a bort, szabad kezével a lába közé nyúlt, ijedten nézett oldalt, hiszen, csak pár lépésnyire fehérlettek tőlük a kiserdőt keretező házak falai, legalább menjünk beljebb, kérlelte a lányt, de ő hajthatatlan maradt, ne aggódjon, ide nem jön senki, még csak be se mernek nézni, akik pedig mégis idejönnek, sorozattal köszönnek, nevetett a saját rímén, és puff neki, meghalunk, magát szarrá lövik, engem pedig halálra basznak vagy hetvenen, van benne gyakorlatuk, a lehetséges veszélytől ő is felbátorodott, az is lehet, felizgult, és inkább határozottan, mintsem sok meggyőződéssel, magához próbálta húzni, de a lánytest finoman kibontakozott az öléből, most azt játsszuk, kántálta, hogy csak magának lesz jó, maradjon vesztet, s máris letérdelt, hogy a szájába vegye a férfit, igyon közben, a bor majd leküzdi a gátlásait, emelte fel egy pillanatra gúnyosan az arcát, azután hozzáfogott, hogy bevégezze a tervét, állt előtte, fölötte, itta az imbolygó kobrafej savanyú kocsisborát, fokozódó izgalmában néha belemarkolt az ágyéka előtt bólogató vörös hajkoronába, néha azért körül-körül pislogott, nem jön-e valaki mégis, nem jönnek-e máris az idegen laktanya idegen katonái, hogy őt szarrá lőjék, a lányon pedig erőszakot kövessenek el mind a hetvenen, végül aztán elérkezett oda, ahol már nem tudta tovább nyitva tartani a szemét, mert azon a ponton már nincsenek nyitott szemek, innentől kezdve aztán jöhettek gépfegyverükkel az elnyomók, eresztették beléje a sorozatot, erőszakolhatták a szeretőjét, nem hatolt el a tudatáig, nem hatolhatott, mert csukott szemhéja alatt veszélyesen forogni kezdtek a fák, és még nagyobb fordult a fák lombhíjai között átderengő hatalmas és sötétülő ég

azután, egy vidéki városba utaztak, a férfi valamelyik haverjától szerzett egy lerohadt autót, hogy melyiktől, azt nem tudhatta, hiszen egyiknek sem volt bemutatva, fogalma sem volt tehát arról, a másikat kik veszik körül, amiért először neheztelt, hiszen ha őt az újságok címlapján mutogatják, nem lehet olyan csúnya lány, hogy szégyen lenne együtt mutatkozni vele, bármelyik férfi megnyálná utána a tíz ujját, az utcán félpercenként szólítják le, kap ajánlatot idegen férfiaktól, de nem, mindennek egyáltalán nem volt jelentősége, senki sem tudhatott a kapcsolatukról, és abból, hogy a férfi egy idő óta már nem a lakására hívta, hanem csak idegen helyeken volt hajlandó találkozni vele, a nyílt utcán, bokros tereken szeretkeztek, arra következtetett, hogy a lakás nincs többé, valamilyen okból meg kel-

lett szabadulnia tőle, az apja képével együtt, bár, talán, azt csak-csak megtartotta, egyszer rá akart kérdezni, de a férfi tüntetően másról kezdett el beszélni, meleg nap volt, nem indultak elég korán, így kénytelenek voltak elviselni a rettenetes napsütést, az autóban nem volt légkondicionáló, akkoriban még csak filmekből ismerték az ilyen szolgáltatásokat, ha lehúzták a rettentően csikorgó ablakokat, forróság ömlött be rájuk, vesse le a blúzát, javasolta a férfi, aki a meleg ellenére vastag kockás flanelingben verejtékezett, hogysisne, tiltakozott, a kamionosok meg a buszsofőrök meglátnak fentről, azok mind kukkolók, ki nem szarja le, hogy meglátják, ha én nem vagyok féltékeny a maga testére, akkor maga se legyen rá az, pedig lehetne féltékeny, gondolta magában, mennyire jól esne, ha az lenne, legalább egy kicsit féltékeny, de kimondani nem merte, végül engedett az unszolásnak, levetette a blúzát, felrakta a napszemüvegét, hogy ne látszódjék a tekintete, melyben azért riadalom vibrált, körte alakú mellei beszívták a napfényt és a felülről érkező kíváncsi férfitekinteteket, de hiába békült meg a helyzettel egy idő után, és szerette volna egyre jobban, ő nem nézett rájuk, nem ért hozzájuk, vezetett, egykedvűen bámulva az utat, rohadt egy figura, gondolta elcsüggedve, másokkal nézet, miközben őt csöppet sem érdekel, legalább megérintene, ujját végighúzná a mellbimbómon, vagy félrehúzódná egy pillanatig, és a szájába venné őket, de nem csinál semmit, érzéketlenül tekergeti a kormányt, előzget, csak a városka határában bújt vissza a ruhájába, most elégedett, vágott neki oda, az vagyok, de még most sem nézett rá, teljesen elégedett, egy munkásszálló előtt álltak meg, várjon meg itt, utasította a férfi, és bement, nem maradt túl sokáig, itt fogunk aludni, szedgette ki a csomagokat az autó hátuljából, egy kopott földszinti szobába vevette, linóleum, szocreál egyenbútorok, légszarus falvédők, az ablakon nem volt még függöny sem, itt nincs függöny, nincs ám, de ez senkit sem érdekel, kapta ölébe a könnyű lánytestet, s már hámozta is ki a ruhájából, hagyja már abba, beleshetnek, de a férfi nem zavartatta magát, az itt lakók ilyenkor dolgozni vannak, és ha belesnek, hát hadd lessenek be, legfeljebb az én meztelen seggemet látják, azzal a hátára fordította a lányt, s már beléje is nyomakodott, gyorsan mozgott, mintha ő sem lenne teljesen nyugodt az ablak miatt, a lány dermedten feküdt, elhagyta magát, akkor sem volt ereje felsikoltani, amikor meglátta az üvegre nyomódó első arcot, aztán a másodikat, majd egyre többet és többet, a férfi a gyors mozgás ellenére csak sokára élvezett el, akkorra már ott állt az ablak előtt a fél munkásszálló, lökdösték egymást, verekedtek a látványért, láthatóan egyikük-másikuk verte a farkát őket nézve, semmi baj, emelkedett föl a férfi, amikor megéledt az orgazmusból, és a lány tekintetét követve az ablak felé nézett, még mindig duzzadt férfiasságát el sem takarva az ablakhoz ballagott, kinyitotta azt, és a legközelebb állót ököllel irgalmatlanul pofán csapta, majd, mielőtt kitört volna a hangzavar, csöndesen, de határozott hangon annyit mondott, emberek, este találkozunk a kantinban, a mostani

műsorért minden kukkoló két deci vörösbort fizet nekem, és valóban, úgy is lett, vacsora után a szálló büdös kis kádjában kötöttek ki, engem elől itt a szégyen, suttogta a lány, és vissza akart fordulni az ajtóból, de a férfi keze rákulcsolódott a karjára, nyugodjon meg, lökött rajta egyet, itt magát nagyon fogják tisztelni, és valóban, egyikük szája sem rándult gúnyos mosolyra, amikor leereszkedtek közéjük, felálltak, és szép sorban hozták a két deci vörösbort, sőt, valamikor éjjel tájban, amikor a fáradtságtól és a rettenetes mennyiségű italtól megrogyanva asztalt készültek bontani, az egyik melós csomagot nyújtott feléjük, ezt maguknak hoztuk, és ne haragudjanak, kérem, hebegte zavartan, a lány szórakozottan hajtogatta szét a durva papírt, és felnevetett, a csomagban függöny volt, olyan jellegzetes fos-sárga, amelyet a lakótelepek ablakára szoktak tenni sötétítőnek, tudunk többet is hozni, csak szóljanak, ragyogott föl a fickó arca, most épp egy új házban dolgozunk, és, hajtott a félre kislépcsőre a fejét, holnap már senki sem fog az ablakuk előtt leleskelni, azt hiszem, ezt a többiek nevében is megígérhetem

azután, a lány azzal állt elő, hogy menjenek szaunázni, ő már foglalt is egy külön szobát kettejük számára, külön szobát, kérdezte a férfi, külön szobát, mit csodálkozik ezen, külön szoba, az a neve, hogy családi szauna, miért, nem vagyunk egy család, és elementek valami városszéli fürdőbe, ahol egy testes asszonyság fogadta őket, apa és lánya, nevetett egészséges rosszmájúsággal, nem, a hölgy az unokám, húzta el a száját a férfi, nohiszen, ahhoz maga elé fiataloska, és folytatta, nem hagyta zavartatni magát a fürdősze mélyzet, két óra lesz, előre fizetve, és elővette a krétáját, az azt mondja, hogy tizennégy harminctól tizenhat harmincig, tessék jönni, tárta ki az ajtót, a viszonylag kis terem közepén egy kerek medence volt, mellette egészen kicsiny, kétszemélyes szauna, a szauna fala mellett pedig egy kórházi tolokocsinak beillő ágy, leterítve lepedővel, csak nyugodtan, itt nem zavarja magukat senki, és akkor mi lesz, akadékoskodott a férfi, ha valaki átírja az órát a táblán, amiatt ne tessék idegeskedni, vihorászott megállás nélkül az asszonyság, én végig itt leszek a folyosón, és figyelek, maguk csak legyenek egészen nyugodtak, nagyapa, húzódott el vakító műfogsoráról az ínye, és nem várva meg a férfi káromkodását, kiiskolt a teremből, becsapva maga után az ajtót, hát így, nevette el végre a lány is magát, tessék, nagyapa, egy kis beöntés bosszankodás ellen, és a táskájából egy behűtött pezsgőt húzott elő, csak így üvegből, hogy keveredjen a nyálunk, kacagott, na, bontsa már fel, egymás után ittak, a hirtelen felbuzgó ital természetesen a lány orrába szaladt, ezen nevettek, keveredett a nyáluk, majd megfosztották magukat a ruháiktól, és beültek a szaunába, amikor pirosodni kezdtek, a lány hozzányomta átforrósodott testét, mondja, szeretkezett már szaunában, és a férfi fölmeredő faszára kulcsolta a markát, soha, de most feltétlenül fogok, és a lány mellére hajolt, csókolta az illatos körtéket, miközben amaz egyfolytában őt izgatta, aztán beleültette az

ölébe és háttal neki fölnyársalta, így gyönyörködhetett a fiatal test, a fiatal hát ütemes hajlongásában, egyszerre élveztek el, nagyokat kiáltva, a lány hátrafeszítette a fejét, így a férfi behöhögötte örömét a gyönyörtől szétfeszült szájba, egy pillanatra megtorpant velük a szauna örvénylése, kiszaladtak és belevetették magukat a kerek medence jéghideg vizébe, prüszköltek és csapkodták egymást, feküdjünk egy kicsit az ágyra, remek, én is ezt akartam javasolni, ugrott ki elsőnek a medence hidegéből a lány, az ágyra mégsem ő feküdt föl elsőnek, valamit matatott a táskájában, amikor megtalálta, felmászott az ágyra, ráült a férfi ágyékára, és az oldalához nyomta a második üveg pezsgőt, még ez sem melegedett föl, harsogta gyermekes örömmel, hogyan fogom én mindezt meghálálni, mókázott a férfi, ó, nem nagy ügy, minden üveg pezsgő egy szeretkezés, ahogy érzem, máris hozzákezdhetünk, hány van még, jajdult fel a férfi, pezsgő nincs már több, de még bemegyünk egyszer a szaunába, ugye be, dorombolt, hajlongott fölötte a lány
itt meleg van
és itt érzem is
hogyan szeret

Augusztus 17. Sokáig durva és vad volt. Talán, mert nagyon igyekezett ~~jónak lenni az ágyban. Képzeld el,~~ nekem kellett megtanítanom a simogatásra. Nekem, aki a legkevesebb simogatást kapta életében. ~~Lehet, hogy azért~~ tudok simogatni. Tegnap éjjel végre bemelegkedtem hozzám ~~a mosókonyhámba~~ az udvari lakomba. Taxival jöttünk hazáig. El akart köszönni, de amikor megcsókolt, nem engedtem el a nyakát. Maradjon velem ma éjszaka! Hogyan? Meglepődött, de én is, a ~~hülyeségemen~~ rámenősségemen. Szökjön be hozzám! A taxis, aki végighallgatta a beszélgetést, szemtelenül belekotyogott. Ugyan már, ne keresse magát, szökjön be a szép fiatal hölgyhöz, uram! Nekem aztán nem kellene kétszer mondania. Ez hatott. Maga csak ne avatkozzék bele, szállítási személyzet. (Így mondta, szállítási személyzet. Nem taxis.) Fizetett, aztán csak állt, ~~szerencsétlenül,~~ a villanyoszlop árnyékába húzódva. ~~Láttam rajta, hogy fél bejönni.~~ Megnézem, apám alszik-e már. Nézze meg! Addig várjon itt! Addig én itt állok. Aludt. Ágyban, hortyogva, ~~búza~~ és borszagba takarózva. Visszamentem hozzá a villanykaróhoz, ~~nem mert elmozdulni onnan.~~ Mondtam neki, hogy jöhet. Alszik? Gondolná, hogy hívnam, ha ébren lenne? Nem válaszolt. ~~Feszült volt.~~ Némán surrant a fal mellett

a nyomomban. Amikor meglátta a kutyát az udvaron, hozzám búj, mint egy kisgyerek. Azt mondta, nagyon fél a kutyáktól. Vad kutya, ~~ammi bizonyos, az udvari szomszédé.~~ És ha ugat? Nem fog ugatni, nyugtattam meg, és odamentem ~~hozzá a döghez.~~ ~~Majdnem beszartam, úgy féltem én is.~~ Megfogtam a fejét, simogattam a loncsos szőrét, ezalatt besurrant a mosókonyha ajtaján. Nem mert villanyt kapcsolni. Beléptem utána a sötétbe, nem láttam semmit. Éreztem, hogy megragad, magával húz a földre. Szeretkeztünk, némán, egymásba feszülő fogakkal. ~~Közben a feketeségben az apám taposott rajtunk.~~ Még akkor is a földön hevert, amikor gyertyát gyújtottam. Hanyatt, kitérülködve. Lassan, nagyon lassan mozgatta a fejét, mintha végigkamerázná az egész szobát, a fehérre meszelt falakat, a szekrényt, a szekrény tetején a székeket, az asztalt, ~~a kecsés semmit.~~ Ahhoz képest, hogy milyen kicsi ez a lyuk, egész sokáig tartott a szemle. Itt lakik? Nem mertem válaszolni, mert nem tudtam, mire kérdez rá. Már megbántam, hogy ide hoztam. A nyomoromba. Kiábrándító lehetek neki. Szerencsére délelőtt kitakarítottam... ~~Legalább azt látta, hogy tisztaság van, de ezt se látja gyertyavilágban.~~ Azon kívül meg – semmi. Pár négyzetméternyi nulla. Szegénységzag. Itt lakik? Megismételte a kérdést. Itt. Most válaszoltam. Undorító, nem? Egy lepusztult mosókonyha... Felemelkedett, a tenyerébe vette az arcomat. Nem. Nem undorító. És nem mosókonyha. Kereste a szavakat, ~~vagy mert hazudni akart, vagy mert nem találta őket.~~ Ez egy kis... sokáig hallgatott, gondolom, kereste a szavakat. Ez egy kis... fehér... kápolna. Felröhögtem. Kis fehér kápolna? De ő ~~mosolytalan~~ komoly maradt. Az. Szeretek itt lenni. Arra kért, engedjem fel magam mellé az ágyra. Cserében elmondja, mi minden van a... kis... fehér... kápolnában. ~~Természetesen~~ magam mellé engedtem. Felém mozdult. Kérem... de rögtön meg is bántam, hogy megszólaltam. Mit kér? ~~Nekiduráltam magam.~~ Kérem... ha megsimogatná az arcomat... szégyelltem kimondani, de kimondtam... simogassa finomabban, mint szokta... néha fájni szokott... Sokáig nézett az arcomba, ~~figyelemmel.~~ Nem tanított meg senki simogatni. A szám

*irányába nyúlt, de nem érintett meg. ~~Várt valamire.~~
Végre megértettem, mit akar. Fogtam a kézfejét, és ~~alig~~
~~mozdulatokkal~~ simogatni kezdtem meleg tenyerével az
arcomat. Közben összeszorítottam a fogaimat,
szégyelltem volna ~~elévezni közben~~ ha elsírom magam
előtte*

jó kis nagyapa, dohogott a kövér szállodai fehérszemélyzet, amikor a két óra leteltével kaptatosan és kimerülten előkerültek a családi szauna mélyéről, az egész fürdő zengett, ahogy maga a kis unokájával élvezte gyógyfürdők örömeit, a férfi erre a kezébe nyomott valamit, nyilván pénzt, mert a nő szeme elkerekedett és azonnal elcsendesedett, a szája cinkos mosolyra húzódott, jövő héten, ugyanebben az időben megfelel, uram, kérdezte egészen más hangnemben, hát persze, hagyta rá a férfi, ugyanezzel a kis unokával, kérdezte tovább bizalmasan az asszonyság, ki tudja, legyintett fáradtan a férfi, hát ez az, bólogatott a fehér köpenyes kiterjedés, az a fontos, hogy majd magát megismerjem... és meg fogom ismerni...

azután, egy aluljáróban is szeretkeztek, fényes nappal, közelebből koradélután, a lányon könnyű, virágmintás fehér ruha, a férfi váratlanul megfogja a kezét, a rántással megállítja, vászonszékkért rohannak a svéd áruházba, amit azután később nem vesznek meg, nem ül rá majd senki arra a székre, talán nem is volt benne az az ülés az életükben, amiért rohanniuk kellett, érthetetlen szavakat suttogva szorítja a falhoz, odaönti, lenyúl és felemeli a combját, a térde alatt ragadja meg, lábszárát a hóna alá szorítja, másik kezével gombolkozik, és azonnal besegíti magát lába közé a táruközösába, a lány forró és nedves, halkán nyöszörög, még el sem kezdik, máris lépések hallatszanak, leengedi a lábát, kapkodás nélkül visszahúzódik belőle, de nem teszi el a merev faszát, csak erősen nekidől, és odanyomja a hasához, ne mozduljon, suttogja, amikor pedig a nyugdíjas házaspár továbbcsoszog, ismét föltolja belé magát, nyugtalanul és szenvedélyesen, ha maga elégül ki előbb, fizet egy fél kóserszilvát, zihálja, harapdálja bele a fülébe, a következő lépcsőzajra ugyanígy visszahúzódik, és a zajok elmúltával ugyanott folytatja, ahol abbahagyta, az újakezdésekben egyre több az apró, elkalandozó nevetés, a kicsi kacaj, az évődő harapás, de megjönnek az arabok, négyen vannak, nagyok és sötétek, tarka az ingük és fekete a nadrágjuk, nem mennek tovább, ahogy az előző erre tévelygők, körbeveszik őket, olyan közel állnak hozzájuk, hogy nem lehet a helyzetet félreérteni, most mi lesz, suttogja rémülten a lány, mivel mi lesz, mordul fel, a faszával, azzal mi lesz, vált át bosszankodásba az előbbi rémülete, hát, vagy lekonyul, vagy így marad életem végéig, elvigyorodik, és hirtelen fordul meg, áll a négy arabbal szemben, vesszeje vastagon és vörösen szűrődik előre a megsűrűsödött levegőbe, egy roskatag öreg-

asszony is szemtanúja a különös találkozásnak, ki tudja, honnan, mikor került elő, de most leplezetlen érdeklődéssel és izgalommal várja a további fejleményeket, remegő fejét szinte közékük dugva, az arabokat meghökkenti a meztelenségét nyíltan vállaló, magát mutogató férfi, aki a gesztussal egyértelművé teszi, mi történt itt pár pillanattal előbb, fényes nappal, az aluljáró falának dőlve, van valami gond, uraim, kérdezi széles mosollyal, az arabok az ágyékára szegeződött szemmel, növekvő tanácstalansággal ácsorognak körülöttük, eladó a nő, szorítja vissza a sliccébe magát, nem vagyok pinairigy, tessék, lehet vinni, az öregasszony felröhög, a lányos képű fiatal arab nyeri vissza először a lélekjelenlétét, ja, nagyon jó, mi neki az ára, a vergődni kezdő lányt durván visszaszorítja a falhoz, nyugi, ha meg akarod úszni, maradj békén, szinte csak leheli, bár szorításának keménységét nehezen tudja összeegyeztetni a lehetéttel érkező nyugtató mondatokkal, mégis feladja az ellenkezést, hogy mi az ára, rikkant fel, és elengedi a lányt, elő a farkakkal, uraim, akié az enyémnél szebb is, nagyobb is, viheti magával Kairóba, még csak tevét vagy kecskét sem kérek érte, na, mi van, az urak töke fölhúzódott a hasukba, csattan fel, és áll oda a lány elé, hogy a testével védje meg, az arabok karattyolni kezdenek a maguk hörgő nyelvén, rendőrség, police, police, vartyog bele nem túl bátran az eseményekbe az öregasszony, téged itt most vagy megölnék, vagy

1. az arabok előkapják a faszukat, és valamelyiküké nagyobb, vastagabb, vagy szebb lesz, mint a tiéd
2. egyiküké sem lesz nagyobb, vastagabb vagy szebb a tiédnél, mire föl az arabok lógó fejjel és még mélyebbre lelógó pocccsal eloldalognak
3. elragadják, magukkal viszik, és mind a négy en megerőszoalják a nőt
4. fűvet húznak elő a zsebükből, megkínálnak benneteket, ti elfogadjátok, az aluljáró fölötti domboldalon közösen elszívjátok, hevertek, alszotok, nincs erőszak, legfeljebb a lány megkívánja valamelyik arabot, akivel leszökik ide, az aluljáróba, és kezdődik előlről a falnak támasztott játék
5. jön egy rendőr, és a) bevisz benneteket közszemérem-sértésért, b) beviszi az arabokat cencselésért, derék magyari állampolgárok molesztálásáért, c) az öregasszonyban fölismerik a CIA-ügynököt, körülveszik és hermetikusan lezárják az aluljárót, így aztán az öregasszonynak csakis a legbonyolultabb ügynökesszökökkel sikerül kerekelt oldania, felfújható repülőgép, ciánkapszula, lézerkard, örölt boszorkány-szar stb.

Kérjük a megfelelő választ bekarikázni, a helyes megfejtést beküldők között egy db kairói utat sorolunk ki...

azután, a munkahelyén lepte meg a férfi, tessék, vakkantotta az épp elfoglalt lány az ajtó felé, föl sem nézve a látogatóra, csak arra eszmélt, hogy belül fordul a kulcs a zárban, s egyszerre ott áll előtte a férfi, halálra rémült ettől a hirtelen felbukkanástól, meg

attól, hogy bezárta belülről az ajtót, mit akar, ugrott föl méltatlankodva, de amaz elkapta, ráfeszítette az asztalra, a rajzokra és táblázatokra, némán viaskodtak, mindenre elszántan, véresen komolyan rugdosott és harapott, ami csak még inkább felkorbácsolta a vágyat a férfiban, egyre vadabban és türelmetlenebbül próbálta meg lemezteleníteni az alsótestét, a néma lánytest azonban hajlékonyan és találékonyan rendre kitért a támadások elől, már-már úgy nézett ki, hogy kudarcba fullad az akciója, amikor kopogtak az ajtón, a tejüvegablakon át egy alak árnyéka rajzolódott ki, középkorú férfihang szólongatta a lányt, kopogott és időről időre lenyomta a kilincset, a főnököm, suttogta, kérem, nagyon kérem, könyörgök, de aztán jobbnak látta feladni az ellenállást, lecsúszott az asztal elé a szőnyegre, magával húzva támadóját, széttárta a combjait, és várta, hogy a másik betöltse izgalmaival az ölet, tekintetét le nem véve az ajtóról, a tejüvegen hadonászó árnyalakról, a férfi némán és erős lökésekkel ölelte, nézte a főnöke árnyékát, a főnökét, aki naponta megpróbálta becsékeszni őt, ócska kis figura volt ez a főnök, a bőre alatt is pénz rohadt, jobbnál jobb nők bukkantak fel a hóna alatt, idekerülése után rögtön a seggébe markolt, vagy rögtön pofán vágta volna, te hülye picse, hadonászott az apja, amikor sírva elmesélte neki a molesztálást, vagy engedted volna neki, hogy bedugja, legalább adott volna egy kis fizetésemelést, talán még lakást is venne neked, ahol szabadon dughatnátok, amikor ráér a faszkalap, legalább megszabadulnék végre tőled, aztán virággal és bonbonokkal próbált kedveskedni, amikor pedig látta, hogy nem megy semmire ezekkel a drága apróságokkal, hét végi konferenciákra cipelte magával, kötelező, harsogta ellentmondást nem tűró hangon, neked nincs családod, naná, hogy te fogsz jönni, és ő ment, a repivacsorákon a főnök mellett mosolygott az asztalfőn, és kacérokodott, természetesen másokkal, azoktól remélve védelmet a vacsora közben a lába után nyúló nyálas alaktól, az éjfélig tartó táncok után elmenekült a szobájába, gondosan magára zárva az ajtót, melynek kilincset reggelig még sokszor lenyomta valaki, vagy nyomták le valakik, halk kopogások és diszkrét krákogások jelezték a várakozó ottlétét a küszöb előtt, úgyis elkaplak, álszent kis rohadék, sziszegte a rosszkedvű reggeliknél, csak lesz egy olyan pillanat, amikor te is megdöglesz azért, hogy elkapjalak, de ez a pillanat nem érkezett el, most is ő volt, aki kint hadonászott, és bent, a szőnyegen más baszta a lányt, aki az egyre gyorsuló lökésekből érezte, hogy a férfi már nem bírja sokáig, ne várjon rám, lihegte a fülébe, nekem most nem lesz jó, az a szemét nem hagyja abba a kopogást, szard le, tegezte váratlanul a férfi, szard le, most csak velem törődj, maradjon már csöndben, tapasztotta rá tenyerét a férfi szájára, aki ettől szörnyen dühös lett, kihúzódott belőle, felállt, hogy az ajtóhoz menjen, ne, könyörgött a lány, megígérem, hogy nem figyelek az ajtóra, mire az visszaereszkedett föléje, a hátára fordította, és a szünni nem akaró kopogások és szólítgatások közben eljuttatta a csúcsra, felváltva élveztek, jajdultak bele a másik gyö-

nyörébe, aztán elnyúltak egymás mellett, fejüket az íróasztal alá dugták, és egyre hangosabban, egyre szilajabban kacagtak a folyosón hadonászó szerencsétlen emberen

azután

azután

azután

azután

azután

azután

azután

azután

azután

a szél nem állt meg

a faszod nem hagyott el

a helyzet csöppet sem *intellektuális*

és a *vasárnap* se vasárnap

megtántorodtál, csak Atma vette ezt észre, feléd pattant és riadtan elvakkan-
totta magát, erre a hangra mintha emlékeznél, arra a panaszos és riadt kutya-
hangra, nem vonítás volt, de ugatás sem, valami hang a kettő között, már-már
emberi fájdalom szólalt meg benne, abból a tartományból érkezett, ahol az
emberi érzelmek sem nyerik el még a formájukat, csak ismeretlen nyelven ka-
varognak egymás mellett, egymásban, egymásba fogódzva, talán ettől a sikoly-
tól nem estél el, megtartott a korcs szolidaritása, tántorodás közben azonban
mintha vizionáltál volna, rettenetes kaotikus képzelgés ragadott föl, pusztulás-
mámor sodort magával, mely a pillanat kitágulásával végtelen idejűnek hatott
így utóbb, most, hogy világosodik körülötted az utca, világosodik meg előtted,
hogy ezt a pusztulást is elmulasztottad, a mindent elsodró, szétszaggató és
megsemmisítő szél nem vitt el sehova innen, leginkább a halálhoz nem vitt el,
de ami nagyobbik baj, a nőt is meghagyta a nyakadon, aki most csípőre tett
kézzel közeledik parlépcsényiről feléd, egészen közel ér, szemrehányóan bámul
a pofádba, az összes feketéllő ráncát szemügyre tudod venni, szája alatt szem-
mölcsöt sötétlik, melyből pár szál rosszul levágott szőr fityeg elő, gyere már, ha
meglátsz egy kocsmát, mindjárt magad alá csinálsz, hangja erős és erősen ide-
gen, mondani kéne neki valamit, de hogyan mesélhetnél ennek a agresszió-
tömegnek valaha is arról, hogyan a szélherceg a biliárdgolyóval, hogyan vérbe
fagyva papírteste a kocsmá kövezetén, csikkek, köpetek és hányásnyomok kö-
zött, túsarkú cipők és csatos bakancsok között, ez a rohadt kutya is, hogy
enne meg a fene, egyszer még életetem, sziszeg és fröcsög, megragadja a karo-
dat, nagyokat ránt rajta, indulás már, így soha nem érünk haza, hova haza,
térsz magadhoz erre a régen hallott és megutált szóra, haza, hirtelen nem is ér-
ted, mit jelent ez a szó a ti kettőtök kétségtelenül létező, de az összes pontján
definiálatlan viszonyában, hova haza, hát *hozzánk* haza, fokozódó türelmetlen-

séggel ráncigál, és az a gyanú motoszkál a fejedben, valamit elmulasztottál, vagy valamit kicseréltek az emlékezetedben a detoxikálóban, ebben a nőben ugyan jártál, de a nő soha nem járt az életedben, ha pedig nem, akkor mit házázik itt szemérmetlenül és bizalmaskodva, a *hozzánk* egyébként is értelmezhetetlen szó volt az életed utolsó két évtizedében, és most ezt is előkaparta valahonnan ez a citromfejú kísértet, tehát beköltözött, motyogod magad felé elgyávulva, be, a nő azonban meghallja, és azonnal lecsap, csak nem gondolod, hogy magadra hagylak ebben az állapotodban, rázza szét a belső szerveidet, milyen állapotomban, sohasem voltam ilyen jól elrendezve, értetlenkedve és gyűlölködve nyomja bele citromfejét a pofádba, te hülye vagy és főleg hálátlan, ott döglöttél volna meg a detoxikálóban, a többi nyomoronc között, a saját szarodban, ha nem írom alá a papírt, hogy a gondodat viselem, váratlanul enged el, te rögtön egy padra hanyatlasz hátra, a mozdulat kissé teátrális, csak te tudod, hogy a legjobbkor jött ez a pad, tényleg összeestél volna, a hallottaktól elfogyott a levegőd, a halottak elszívták előled a levegőt, zihál a mellkasod, fejedet hátraejted a pad támlájára, úgy látszik, megszán, vagy csak érdekelni kezdi a szenvedésed, mert melléd ül, Atma pedig, aki alulról figyeli a mind cifrább színjátékot, a lábához telepedik, igyekszik minél észrevehetőlenebb lenni, együtt a szent család, hallgattok, nem néztek egymásra, nem néztek sehova, néztek magatok elé a kettős – vagy hármas – semmibe, segítségért kéne kiáltani, mert ez közönséges emberrablás, legkevesebb jogtalan lakáshasználat, megfélemlítés és múlttal való visszaélés, halállal való zsarolás, vagy leütni a nőt és elszaladni, ez kell, ez lehet megoldás, de nem érzel a karodban annyi erőt, hogy belevágj a pofájába, akár egy hátára esett napon felejtett bogár, hadonászol az üres levegőben, innod kell, valamit azonnal innod, hasít végig belül a felismerés, de ez nem fog engedni, tudatosul rögtön a hasítás helyén a helyzeted, talán, ha összeszeded a maradék erődöt, ami abból áll, hogy előbb az agyadban teszel rendet, pókhálós, málló falú hulladékgyűjtő, fényt engedni be, erőlködni, megoldásokat találni, felmérni és döntéseket kierőszakolni, átlátni és elrejtőzni, megszabadulni vagy kitörni, folytatni és nem elkezdni semmit, újra nem, újra semmit, nincs az élet felé engedmény, ez persze rettenetesen sok és fáradtságos óra, nap, telő életidő, amihez semmi kedved, a gyorsabb megoldás érdekében az izmaidat kezded el feltölteni, ellenőrzöd a reflexeidet, vannak, az erő is kezd visszatérni a karodba azzal, hogy koncentrálsz a visszatérésére, a lábad sem remeg annyira, mint az előbb, ennyi tudatossággal rég készültél fel bármire, egyáltalán, az akarás megjelenése benned is összekuszálja a kialakított szerves semmit, lássuk, szemközt, az út túloldalán, egy rozzant cipőbolt, mellette valami lehetetlen színűre festett falú drogéria, bámulod, mintha most látnál először falat és kirakatot, a kirakatban egy fiatal nő hajlong, rendezgeti a flakonokat és dobozokat, fehér mindene, fehér a haja, a melle, a szíve és a szeme, fehér a hajlongása és a megkívánása is fehér, minden nőd egyszerre

jelenik meg a fehérségében, benne a feketék, vörösek, szőkék és barnák, a kicsik a nagyok, az örökké sírók és a soha nem nevetők, tekinteted továbbsiklik, vagy inkább tapogat, a házsonon, igen, ott egy kis utca, árnyas sikátor, lehet legalább száz méter a távolság a sikátor és közted, közben az utca, közöttetek két villamossín és négy autósáv, az időt kell jól kiválasztani, verejtékben ázol, a vállalkozás merészsége és veszélyessége izgalomba hoz, szomjas vagyok, mondod, innom kell egy nagyfröccsöt, de a citromarc nem reagál, alig-szaj-mozgással, majd iszol otthon, ki fogod bírni, de nekem bort kell innom, keményítéd föl magad, bort a lófaszt, azt fogsz te inni, kisfiam, még csak az kéne, hogy innen rögtön a detoxikálóba vigyelek vissza, megmondom én, hogy mit iszol, már megmondtad, legyintesz, rendben, majd otthon iszom, és várod, hogy a hozzád közelebbi sávból elfogyjanak az autók, a villamos most indul felétek a megállóból, a túlsó autósávban lassan mozgásba jön a két kocsisor, most, vakkantasz, és minden erődet összeszedve felpattansz, rohanni kezdesz, át a túloldalra, ahol a sikátor vár, a sikátor egy pontján egy borozó vár, mellette a díszhalkereskedés csíkos halai lebegnek, nem érdekel, honnan jönnek autók, rohansz keresztül a széles utcán, a villamos szinte megpörköli az ingedet, csörömpöl a rémült vezető, az autók közé veted magad, csikorognak a fékek, felbőgnek a dudák, csattanásokat hallasz, ordítanak az emberek, és a túloldali járdáról hadonásznak feléd az emberek, és nagyra tátott szájukból hallatlan csöndet présel ki a rémület, mögötted elmarad a fekete nő átkozódó káromkodása, Atma a lábad alatt kavargózik veled, eléred a cipőboltot, egy pillanatra megkapasz a bejárati ajtóban, emberek akarnak hozzá érni, de lesodrod őket magadról, nem törődsz az ordító autósokkal, elrohansz a drogéria előtt, a fehér nő fehér dermedtségben áll bent és bámulja a rohanásodat, befordulsz a sikátorba, de elvéted a kanyar élességét, vállad beleütközik a sarokház élébe, a durva mészfelület feltépi az ingedet és lekarmolja a bőrt a válladról, nem érzed a vér csordulását, rohansz bele a kis utca süket csöndjébe, eléred a díszhalkereskedést, eléred a borozó lejárátát, bekapasz az ajtó nyitott szárnyába, erőlködsz, de nem tudsz tovább menni, elhasználtad minden erődet, lassan csúszol le a földre Atma mellé, csúszás közben érzed az éles hideg vasat a tenyeredbe mélyedni, valaki elrohan melletted, fölötted, mint ha ő lenne, és akkor lenne, és te nem a nézőtér védelméből néznéd a jelenetet, tisztán látod őt, a rohanót, a menekülőt, akit akkor olyan könnyen törölt ki emlékezetedből az v.-i párttitkár lányának hatalmas és szomjas teste, és akire annyit gondoltál azóta, él-e, hal-e, a meztelen szigeteken vette-e el agyát a rettenetes nap, vagy csak agyonverték egy vállatoszoba hűvösében, ventillátorkaszálás közben, börtönben rohadt-e el, vagy spicliként mentette át magát a reménytelen jövőbe, amelynek küszöbén fekszel éppen

a fogadást, az időszak szokásainak megfelelően, írhatnánk kort is, de fölösleges feltupírozása lenne a kreált

szarakodásnak, kultúrműsor előzte meg, a színpadon V. városka hadra fogható erői, öltönyben verejtékező tanárok és összeviharogó diákok, máshol meg nem értett csapzott-szakállas művészek és az olajfeldolgozó alkalomtól megszeppent műkedvelő dolgozói, a vidékiség összes nyomorával és összeküszködött eleganciájával, harsány ének és zengő szavakat, oratórikus áradások a szocializmus szépségéről, a marsall nagyságáról és halhatatlanságáról, arról, hogy mit tett, hogy amit tett, azt nem tudná más megtenni úgy, ahogy ő, a középső sorok egyikének legközepén a mellettem ülő L. et. közben fogta a karomat, nem langyosan, csak úgy, bizalommal és szeretettel, nem csinál semmit, súgta kedvesen, néz és tapsol, akkor tapsol, amikor a többiek, ezt az egy napot már igazán kibírjuk mind a ketten, szép műsor, hát nem mondhatja, hogy nem szép, bólogattam, hogyne lenne szép, amikor annyi hit és bizalom halmozódik fel egyetlen vidéki kultúrház színpadán, azért magával hibát követtek el az elvtársak, suttogta bele a fülembé, ne válaszoljon, nem a dialógus ideje van most, élvezze és merüljön bele az élménybe, és már bele is ringatóztam volna a fölkinált élménybe L. et. karolásában, az egyáltalán nem kellemetlen hangulatba, amikor zajongás hallatszott a széksorok jobb oldala felől, mindenki arra fordult, általános megdöbbenésünkre egy alak rontott be hadonászva a színházterembe, a pódiumon beszélő párttitkár meglepetten nyelte el aktuális mondandójának utolsó szavait a szokatlan eseménytől rögtön sokkot kapva, pedig hát, partizán múlt, nehézségek a szocializmus építésének rögös útján, az ellenséggel való leszámolás és megsemmisítés, igazán megedzhetette az idegeit, de hogy most, itt, békében és a szocializmus teljében, az ő beszéde közben, egy hadonászó ember piros kockás flanelingben, a berontó fickó alacsony volt és szemüveges, leginkább Woody Allanre emlékeztetett, vézna, rozoga s hajáthullató, ápolatlanságában volt valami tagadhatatlanul filozofikus, fizikai adottságait meghazudtoló hangja volt azonban emberkénknek, megállt az első sorok mellett, és ordítani kezdett, kezével közben megállás nélkül hadonászott és mutogatott, F.-el, aki L. et. túloldalán izzadt, tanácstalanul bámultunk egymásra, egy ilyen, fogadást megelőző műsorhoz mégsem illik ez a happening, bár kétségtelenül érdekesebb, mint a színpadon történő műkedv és közhelytömeg, nem értettünk semmit az izgatottan és rendkívüli agresszivitással hadonászó betolakodó mondandójából, csak a marsall nevét hallottuk ki időnként a szóáradatból, az egész termet sokkolta egy pillanatra a magánjelenet, majd az, hogy az elzengett izgatott, később megtudtuk, izgató mondatok után kirohant a teremből a fickó, ezzel egyidőben egyetlen pillanat alatt kiürült az előttünk és mögöttünk lévő sor, csak később kezdtem el kapizsgálni, miért éppen az a kettő, valamint – L. et. határozott intésére – a mellettünk ülők is a betolakodó után vetették magukat, később ez is sokat jelentett a művházban történő dolgok megértéséhez, fel akartam állni, de L. et. ujjai, ahogy azt már sokszor leírták felülmúlhatatlanul, acélkapocsként kattantak a karomra, ma-

rad, mondta halkán, ez most nem tréfa, és éreztem, hogy tényleg nem tréfa, ülünk hát tovább értetlenül a kiürült sorban, mi történik itt, törte meg félhangosan a dermedt csendet F., de L. et. nem válaszolt, mi történik, ismételte meg e kérdést, ez egy seggdugasz provokátor, nyerte vissza lélekjelenlétét egy idő után L. et. annyira, hogy válaszolni tudott, a színpadon közben folytatódott a derűs párttitkári köszöntő, hallottam, hogy ő is a marsallt emlegette, itt nagyon szeretik a marsallt, böktem meg a könyökömmel a sötét zakót, igen, sutogta L. et., és mit mondott az a fickó az előbb, semmit, felelte, de nem engedtem ki a fogaim közül a zavartól rettenetes mennyiségű verejtékben ázó L. et.-t, fordítsa le, kérem, pontosan fordítsa, amit mondott, de L. et.-nak nem fűlött a foga a fordításhoz, akkor majd megkérdezzük mást, revolvereztem, önnek kötelessége fordítani nekünk mindent, ami körülöttünk elhangzik, figyeljen már a párttitkár elvtársra, mordult rám, azt szívesebben fordítom, amit ő mond, de most nem hagytam lerázni magam, tudtam, hogy valami nagy és kínos baj történt, előbb-utóbb csak meg kell nyilatkoznia, miért provokátor a seggdugasz, nyomtam megint a könyökömet az oldalába, egy szarházi, fakadt föl az őszinteség L. et.-ban, egy veszélyes ellenforradalmár, konkrétan miket mondott, faggattam tovább a verejtékzuhatagot, konkrétan, kimondani sem merem konkrétan, szabadkozott, hagyjon már ezzel békén, csak merje kimondani, gyötörtem tovább, de L. et. csak a fejét csóválta, még megismételni is nehéz, de aztán, hogy békén hagyjam, mégis kibökte, alig hallgatóan sutogta, lófaszt a marsall seggébe, ezt mondta, meg hogy a marsall közönséges tömeggyilkos, és azt kiabálta, szabadságot a népnek, meg aztán, hogy le a diktatúrával, meg hasonló szamárságokat, most márt tud mindent, most már hagyjon békén, és figyeljen a párttitkár elvtársra, sziszegte L. et., csöppet sem veszélytelen dolgok ezek

aztán, ha megfogták, egy kicsit elbeszélgetnek majd a fejével, mert ugye, mégsem lehet a nemzet marsallját közönséges gyilkosnak nevezni, ezt a világon sehol sem engedik meg, a diktatúrákban eleve kivézik, de hát itt nincs diktatúra, ellenkezőleg, a legdemokratikusabb szocializmus van, hát nézzék meg, van itt minden a boltokban, amik maguknál persze nincsenek, innen viszik haza ajándékba és eladni az amo-szappant, meg a tusfürdőt, tele a boltok Adidas-gatyával meg Csárlipárke r-diszkekkel, pornó-mozikkal, ahova maga szökdösik, hogy engem basszanak le ezért is, rágógumi, mifene, van minden, és honnan van, ha azelőtt nem volt, kinek az érdeme vajon, a flanelinges felforgatóknak, akiket, tudjuk jól, az a trágya nyugat pénzel, vagy sem, hát nem az övéké, akkor meg mit diktátorozik az a szemüveges kis takony is az ünnepeken, egyformák ezek mind, bajkeverők egytől-egyig, nekik persze az lenne a legjobb, ha az ország széthullana darabokra, hogy lenne vége a szövetségnek, és minden köztársaság önálló lenne, de kinek jó ez ma Európában, uraim, ha csak nem a zsidóknak, mert ez is zsidó volt, ezek mind ilyen nyughatatlanok,

magyarázta lendületesen a fogadás kezdetén a beállt helyzetet a kisebbségben élő cigány-magyar besúgó, L. et., szóval megbeszélük vele a dolgot a rendőrök, na persze, amilyen az adjonisten, olyan a fogadjisten, kap majd néhány pofont, esetleg eltörik a kezét, bár a gerincét törnék el az ilyeneknek, én biztos a gerincüket törném el, folytatta az őszinteséget L. et., azt, a gerincüket, ebben az országban mindenki hálás lehet a marsallnak, kikergette a németeket, távol tartja az oroszokat, rendet teremtett és jólétet, aki ezt nem méltányolja, hát menjen el a mi országunkból, vagy fogja be a pofáját, ha marad, ne lázítson, na, nem lesz olyan nagy baja ennek se, sajnos, túl liberális a mi demokráciánk, kap majd pár év börtönt, biggyent le a szája, vagy, ha kommunista volt az illető, élénkült fel, nem csak izgága provokátor, akkor a szigetekre viszik, de ez már nem tartozik ide, de hogy elkapták, az biztos, mert ha nem kapták volna el, akkor nem lenne itt a rendőrfőnök, mutatott egy olajos hajú, testes figurára, az már jó helyen van, nem fogja lófaszolni többé marsallt, dőlt hátra elégedetten L. et. és ne kérdezzenek többet, mert itt már mulatni vagyunk nem kérdeztünk többet

a *Goli otokra* csak sokára bukkantam rá egy könyvben
és tudtam meg, hogy oda száműzte a politikai ellenfeleit
a jó marsall
ott nincs víz
ott nincs árnyék
ott nincs élet
ott nincs csak halál vagy megőrlés

de akkor nem gondolhattam bele a sorsába és a halálába, mert a v.-i párttitkár lánya táncra hívott, nagy és szétlapuló mellett a bordámhoz nyomta, beborított nehéz, fullasztó párájába, aztán elcipelt egy parkba, ahol lélek sem járt már az éjszakában, leültetett egy padra, apró sikkantásokkal rám mászott, rám csúszott, belém ült, és akkurátusan igyekezett kielégíteni magát rajtam, fehér teste fehérén ringatózott fölöttem, békés szenvedélytelenséggel viseltem, mint aki a vendégség részeként tűri el a vendéglátó hóbortját, később azonban azt vettem észre, és ez az előnye a nyitott szemmel közösülésnek, nem ragadnak el az érzelmeid, szigorúan csak alhasi régiókban mozogsz, így észlelsz és észreveszel, nem gyámoltalanodsz el, mint a szükségét végző vadállat, láttam meg, hogy a fák mögé húzódva, a bokrok takarásából, néhány öltönyös férfi figyelni szerelmeskedésünket, te, itt emberek vannak, akartam megállítani az egyre vadabbá váló ringatózást, de nem zavartatta magát, nyugi, tudok a dologról, tapasztotta izzadt tenyerét a számra, ezek csak a testőreim, mi itt semmit nem bízunk a véletlenre, kacagott, és haladt tovább kitűzött célja felé, hatalmasan és egyre hangosabban nyögdecselve, a v.-i párttitkár lánya, aki még a fülcimpámba is beleharapott az előbb

JUHÁSZ FERENC

Ragadozó hártya-szegénység

*Fehér, öreg, csontos, csámpás, csontszőr-nyereg
fejű ló, akinek szétrepedt hordó-hold
patája, mint szaru-rózsa, kövirózsa,
nagy szírom-pogácsa, kőpáncél-ráktitán,
szeme félbevágott apró görögdinnye:
közepén gyászserleg, fekete pohárkút,
csipája, mint arany-kukac, nyálzó csillag,
löttyögő vén szekér, mint rothadt koporsó,
amivel mi jártunk: ki a szőlőhegyre,
a vernyigét hozni, a lemetszett gallyat,
amivel a trágyát vittük, az erjedést,
akár egy halottat: kukoricaföldre,
hogy ott vasvillával hányjuk, teregessük,
s a kis földszalagon tocsogtunk zöld-ében,
jövőt-hozó szegény lekvár-büdősségben,
mezítláb, zokniban, nagy cúgoscipőben,
szálkás, húgyos, szaros erjedés-szőnyegen,
mint a hullamosó asszonyok szagosan,
mint halott-fürdető nők vér-szappanosan.
Nekünk nem volt lovunk és szekerünk se volt,
napszám-kölcsönbérért jártunk a fogattal,
s röhögött a falu, ha a lovat látta,
és tehenünk se volt, csak egy öreg kecskénk:
olyan vékony volt, mint májfoltos papírlap,
mint újságpapírból gyúrt szakállas szobor,
s hátsó combjai közt uborka-fürt tőgye
szeplős, mint az égbolt nyári sötétsége,
s szakállában bogáncs: lila szőr-koponya.
Hoztuk a kölcsön-bér szekérrel, vak lóval
a földről a tököt, krumplit, kukoricát.
A babot vállunkra hólyagzott lazsnakkal,*

kamasz-vállra dobott zsákkal hagymát, répát.
Ilyen volt az egyik szegénység, a régi,
a harminc egymásra ragadt szegényhártya
közepe szegénység, az a faluszéli!
S szívemben nyitott könyv, mint rózsában lepke,
szétterített bársony-hímzés, kék-koponyás
szárnyú, vagy becsukott szárnyú: pávaszemes
kinyitott legyező, csukott könyv-esernyő
az a lepke: a könyv, a nyitott szabadság,
a széthajtott szárnyú, a becsukott mámor,
lepke az éjszaka árny-világ csöndjében,
szitamorzsza-szemén harmatpor csillagfény,
minden egyes gombán, mindegyik púp-pöttyön,
a babszem-alakú, a vese-alakú
fényhabszivacs-görbén, a görbe tér osztott
és szivaccsá szorzott látórács-csöndselymén
aranypont-sündisznó, aranyjég-olvadás,
mintha harmincezer ráccsá tolt gombostű,
üvegfejú gomb-tű, gombostű-üvegfej
térrács lenne kitin-vesetálba szúrva,
a szem, mint fordított sün, hiszen a tűszár
hegye befelé, nem fölfelé áll hegygel,
üres napraforgó-tányér a szem éje,
cellaszita-sírok temető-mélyébe
víz fagyott, az csillog, többezer jég-pikkely,
jéglaprács-mozaiik szitatojás a szem,
s benne a kozmosz-köd hajszálércsorgása,
a mindenség fénypettyhalmaz területe,
amely a lepkeszem-kazettákba égett,
mint az aranyerdő véres népmesében.
Ilyen a néző könyv, ilyen a látó könyv
a kozmikus rózsza vákuum-szívkegyében.
Ő bennem, én benne szirompúp-sötétben.
Temetődomb alatt vittem vad reményem,
vágyam árny-keresztjét, hitem, a fény-tetőt,
hogy még meg ne haljak, hogy leszabaduljak
kőkereszttemről, mint meszelt sírkert-Krisz tus.

*S szívemben láng-örvény, vers-akarat vulkán:
tűzzel földühöngő Földgolyó-virágkürt,
hogy mélybe ne búzzon, sár-talpig ne rántson
sárgazöld derengés tenger-szívószája,
víz-súly mocsár-aljra, hogy ott virágozzak,
mint fénydoboz állat, bojt-lámpás tűzrács-hal,
piros virágállat, mézcső-pókháló-lomb,
mélyvízi féreg-nyáj, önmagába kötve,
csiga, mézskürt-tölcsér-erdő az ős-csöndben,
kagyló, óriás-rák: szelvények, szemrudak,
ollók, láb-kaszák és páncél-szerelvények
szenvedély-nyugalma, szenvedés-bánata,
hogy mélybe ne szívjon, magába ne rántson
a tóig lelógó fátyolköd-tejúttal
a cirpelés-háló bánat-köd éjszaka
mélység és magasság, falu-éj, szegénység,
betegség, vérhányás parancs-rémuralma!
Ne legyek én, mint a cső-ernyő giliszták,
csillagbarlang-szájú égő hal-kőszörnyek,
láva-pontokból szótt vulkánkürt mély-erdő,
tengerfenékből nőtt mézstrombita-ménes,
gigász hűtőtornyok, természetvár sejt-részeg
toronymagassága mélytenger-vitorla!
Ó, az a szegénység! Ó, azok a hártványok!
Egymásra ragadva hártványtömbbé nőve
a szegénység-lapok nyálkahártya-ténye,
s köztük, bennük, rajtuk hajszálér-vörösen
érzékenység-bolyhok, csövek, feszülések,
háromdimenziós csőgomoly felhőszál,
hálózat rácsrom busz térhálóké egymásba
süllyedt, horgolt, gyömött szívós hajzat-láza,
az élet-erjedés, az élni-akarási ragadozás-könnye!
S szívemben vágy-jövő: hogy elmenni innen,
s szívemben a jaidüh: hogy nem ittmaradni,
nem maradni itt kis részeg porzászlónak,
vagy szélörvény-tölcsér portrombita részeg
forró forgásának, ahogy vihar előtt*

csigaszemek nőnek az enyv-tajtékéig,
s forgástölcsérükben falevél, szalmaszál,
szélrágott lócitrom, gaz, giliszta, bogár,
s néhány árva veréb evickél hó-fulladt
madár-szívrohamban halottá pörögni.
Hogy nem ittmaradni, harangszóhoz sütve,
óceántest alja sárba szőve, kötve!
S hátamból, mint rügyek nőttek ki a szárnyak,
csontpálcán a csírák héj-kazetta barna
lemeztopkúp-szemmel a szállni-kell nőtt ki,
aztán virágozni kezdett a rügybomlás,
mint az asszonypete, ha sperma fúródik
közepébe, s lázas osztódással erjed,
s szelvénycsíra lesz, majd tovább nő osztódva,
s benne már kezecskék, lábacsok, tűpont-száj,
s legelőbb lüktetés szívpontocská-élet,
fülkezdemény, erek, idegek, tűz-hínár,
mint hőterkép, színes hőlemez-parázsból
az a láthatatlan itt van, nem lesz másból,
formákká, érzékké épült szét a zsúfolt
trilliárd atomrác, az egyhelyű kötött
rezgés száz alakká, testlélek szavakká,
mint a szelvénycsíra: légszemként befűzött
ösgömb osztódása érzékké, szervekké,
a látópont szemmé, a fülpont hallássá,
az agypont tudattá, a herék, a pénisz
könny-súlya a kezdet aljából vigasszá,
a vagina-vonal, rózsapára-dombok
közt titkos selyemkés, rózsaselyem-olló,
s odabent a kútban a hártypénz-ernyő,
s az orrlík-pont, ánuszpont hó-híd közt tűfok,
s az idegek, erek hajzata a húsban,
a körömpikkelyek, a piheszőr méh-arc:
a kozmosz-türelem, az a türelmetlen
kifelé-törés láng, csillagterpedés-szűz,
a szólni-vágyó hús, a tiszta lélekhús
eleven virágzás térhatalma vad tűz.

Szitakötő-szárnyú pettybőr-krokodil volt.
Így volt a szegénység: rigóének-tigris.
Így volt a szegénység: a ragadozó nyál!
Így volt a szegénység: mint kőszikla alatt
a sárgafehérré viaszosodott fű
gyantaszálak kúsza, lapos tér-gyötrelme,
borostyánbütykökből sík gyertya-agancsok!
Mégis ragadozó: itatóspapír-ház!
S közben vihar játszott, a kifestett bohóc,
villámmal suhintott, mint arany-kaszával,
vízkalászos függő lobogó szárfüggőnyt,
aranykéssel szurkált, mint egy vágóhídon,
s vérzett a sikoltás, vériszap a hörgés,
fönt az égen lila tajtékbiroly-csorda
hömpölygött a sárga habmező-dörgésben,
s nyüszített a kutya kútfához láncolva,
nagy habcsillagokat sírt a rettevésben.
Én meg készülődtem, hiszen megszülettem,
s szívemben a törvény Göncölszekér-kristály,
s mikor lombosodni kezdett a virágzás,
s zöld szárnyal a tavasz lett a lomb-kibomlás,
hogy zöld lengés legyen, billegés, majd romlás:
növényember-madár, madár-növényember,
mögöttem, előttem árnyasik láz-ihlettel,
otthagyva a szegény hártya-csönd világot,
a kötéllel kötő vak szomorúságot,
kiszolgáltatottság száraz héj-türelmét,
ami beborítja a vers-vágyú elmét,
akár a dióhéj recés, redős, csontgyúrt,
kemény fegyelme a benti ihlet-esküt.
Nem akartam arccal a sírföldre hullni,
mint az örült vihar örvény-vad szelétől
döntött temetői mézhártyás, kőkeresztus:
homlokán vérpontok, mintha a fekete
éj harapta volna: a kozmosz-krokodil,
a fekete-arany úrszita-krokodil,
festék-tulipánfej szája lángkehely-kő,

*kőbordás mellkasán piros kaszavágás,
kezeim, lábain, az egymásra hajtott
kőgereblye-páron kőszögek vörösen,
mint a rózsabimbók, kőrombuszok, gúlák:
lilanasárga tajtékboroda döntötte le
arccal a temető lucskos szög-lepedő
kalászos sarába a csontváz-mész korpuszt,
a testet lóherés ágú kőkeresztrel
súly alá nyomva: hullát tömegsírba.
S a test: térdek, karok, a szöcskeláb-villák,
az arc, a homlok, orr, a kőből-rák ujjak
vályúja a földben akár teknő-kereszt,
s a Jézus-súly alján a kereszt-gödörben
a kőtest alatt a fű viasz-bozót lesz,
sárga asztalos-nyv kúsza, lapos abrosz,
rothadó szemfödő, lila cémaféreg
tekereg Isten-súly nyomás alatt hosszan.
Én csak azt akartam: állni a viharban,
mint egy térszítában, ahol a sejtek közt
fütyül a szél, sikít, mint az Isten-nyúzás.
S a rajtam átdörgő, rajtam átdühögő
vihar zokogása legyen ének-lángom,
legyen világ-lángom, legyek a világot
kimondó szabadság, szabad mámor-ének.
Hogy lehessen jó, hű nagy kozmosz-hegedű,
virágzó végtelen a Mindenség-többen.
Aki sorsával száll, mikor sorssá döbben!*

Az éjszaka tavasza

*Látóvá ki tesz vakokat?
Jön az éj. Halottak hozzák.
Az űrbe-nyílt csillagokat
az angyalok beporozzák.*

*Az angyalok dörögnek, mint
a cellás, kazettás szemű
méhek, sors-törvényük szerint,
s arcukon szőrgyűrűkből fű.*

*Dolgoznak az angyal-méhek:
szájjal, arccal, mellel, térdel,
szemmel a túlvilág-ének
lázport kenik szenvedéllyel.*

*Láng-üstök bozót-méhébe
túrják dongva, duruzsolva,
a fénytál hüvely-mélyébe
jelent jövővé szorozva.*

*Szemük parafa-csészébe
szúrt üvegfej-gombostű-sűn,
mozaik-gömb látás-kéve:
kristály-tetvek félgömb-fésűn.*

*A nemzésporba bemártott
szemek, mint a fagyott könnyek!
Szigorú a szita-átok!
Jéghegy-ringás alatt szörnyek!*

*A féynemzés-porba fült vak
angyalszemek, mint jégzirtek
ahogy lassan ringva úsznak,
mint csönd-kúppá dermedt könnyek.*

*Darázs-szemük, térdük, szárnyuk,
mellük, az arc-morzsahalom,
hím-fényliszttel szikra-árnyuk:
fény-kürtben nőstény-szorgalom.*

*Sárga por a féynemzés-hab
a kitinkör-szemgyűrűkig*

*sziták: lisztes emlők lógnak
a szívcúcs kis száj-ollóig.*

*Sárga por a szemcsírákon,
a gomba-halmos arc-pajzson,
a pajzs-kerék kitin-ráfon,
az arc-vas kitin-szívafalon.*

*Fekete halottas-szekér,
halottashin tó-üvegvár
az éj, súlya gomoly-fehér,
s tejútfarkú ló a rúdnál!*

*Fehérszeplős tömbrengeteg
fekete mindenség-testből
az a gyász-szigorú öreg
ló, galaxis-kalász füstből.*

*Fénytág égitest-fodrokból,
fényszúk égitest-gyűrűkből:
sejtelemből, tűz-haragból,
angyal-vágyú nemi csöndből.*

*Ím, a tavasz éjszakáján
Illatszákban mély, magasság.
Csontváz-bál fönt az úr nyája,
s a földben is csont-mulatság.*

*Ím, az angyalok szorgalma:
a nemzés-irgalom lények
világot porzó buzgalma
segít a vágy-szenvedélynek.*

*Hogy virágba boruljon a
csönd, s legyen a láthatatlan
láthatóvá tett ha talma
fényliszt-szita térrács-paplan.*

*Arcomra hull a fénypára
űr-lófarok, mint a tóra
a gyerekkor éjszakája:
tücsöksírás fénygőz-búra.*

*S mint hínárba gabalyodott
csikóhal állok a fényhaj
létem köré csavarodott
hangmorzsa-csóvás sóhajjal.*

*S a talajon zöld robbanás,
fehér-tajték gyümölcs-remény.
Nárcisz, tulipán-tárulás.
Jácint-halál után fű-fény.*

*De a rózsák még alszanak
a gyík-fogsor rózsá-ágban.
A szár piros lombokkal vak:
rügy-szemük pikkelyzsák-zárban.*

*Így vagyok most tavaszomban,
merengve illat-sötétben.
Talán nem az utolsóban.
Új époszom vágya: éljen!*

*Hogy látó-vak láthassam még
írva kínom, túlvilágom.
S tudjam: nemcsak kéék reménység
hitem, láng-özön a lángon.*

*Hogy elmondjam ezt a zsúfolt
itt-létet a természettel.
S mint a szemfenéki vakfolt
legyek éj az itélettel.*

LÁSZLÓFFY CSABA

Ezredvégi zsánerkép

*A gyarló képzelet
még ténsfereg.
Mert nincs a kincs, a kéj
(ha belefér
zsánerképbe-való,
de izgató
szökőkút hajlatú
– „á la Apollinaire”:
szóval nem épp **tabu-
tisztaság**; kész röhej –
nő és kellékei!),
hát megteszi
a kéjelgés maga;
nem ért meg a
halványkék erezet
csuklóján (hátha épp
szívig vezet?) –
bár tompor s comb elég;
szimplácska ma a lét,
sovány a rét,
nem úgy, mintha vala rég...*

*Ne hányj epét,
amiért szaga van
s gusztustalan
e praktikus világ;
minden svihák
Sekszipír-rímmel felel,
ha beszél.
Bomlik a szép, a jó;
vagy eladó*

*jövendő hamvad is,
Múzsá! – De hisz
fullánkos kurvaság
fekszik alád,
majd gyúr maga alá.
Porzik, naná,
a bibeszál, amíg
felérsz az x-edik
emeletre, s kinyom-
ja két szírom
közé, mint citromot,
a rutinod.*

*Túlburjánzott a sok
aszott-baszott
szépelgő pillanat.
Kit villa-lak
vár, enyeleget is;
ám a finis
profit kíván (a flört
nem kunszt) – a tört
belemártani e
sok senkibe.
Ha bezárult a kör,
futhatsz le-föl,
az emésztőgödör
vár, hatökör!*

A halálra szánt zsoltár

*A leghitványabb, mondjuk egy
november eleji napon,
amikor a levegőt vastagon
megülő ködben hasztalan remeg
a hang, nem jut tovább, nem érti meg
senki, midőn iszapba, sárba*

süllyedt, sovány lábbal hiába
is erőlködsz, ugyan kinek
van rád szüksége még! Dühöngj bár,
vagy letaglózva, hamutócsán
átbukdácsolva – kábult csótány,
az olcsó bortól – , zöld varangynál
alig-több; mégis bős haraggal
szállsz szembe (vele!) összezárt ajakkal.

A két örök udvarfi: Rosencrantz és Guildenstern

- A rettegést próbálná láncra verni?
- Az, akié a hatalom!...

- Nincsen mindenkori
erő, sem itt, sem ott, hol a királyi
parancs rendelkezik velünk. Tanúi lenni
torzsalkodásnak, ármánynak?! S elveszni
undokul.

- De csak akkor, ha a még nagyobb
undokságtól hátrahőkölsz finnyáskodón:
Hívet, barátot elveszejteni?!...

- „Egy tojás belét kiüríteni is kártevés.”
Így a Jólelkű Fáma.

- Ugyan már. A sors
merész fordulatait a magad javára
ki nem használni nagyobb véték, semmint
kolontos bölcsét hallgatni napestig. Ekkora
fényűzést ki engedhet meg magának
e bűnben tobzódó világban: még hogy
a Keresztes Pók királyi kegyét

*elveszíteni az öntelt, üresfejű, de
haszonleső államféregek között! A hálót,
ezer szerencse, nem nekünk szövök.
Vagy talán attól tartsz, nehogy verdesni
kezdjen a lelked a gyilkos kéztől meg-
pecsételt út után?... (Mintha csak nem te volnál
az, akit egykor a gyermeki csínytevés
kegyetlensége annyira lenyűgözött!)*

*– E helyzet több borzongással tölt el, elhíheded
nekem, megannyi lekopaszított fűvű
csataterén reánk leselkedő halálnál.
Kard és páncélruha mit sem ér ott, hol
a szurdok-mély szájpaddás némasága
a lenyisszantott ujjperecek és fülek
vérfagyasztó jajdulásainál jobban ijeszt.
„A test a királynál van, ámde a király
nincs a testnél” – súgja nekünk ez a
habókos mosolyú herceg; mint aki már
nem holmi földi „hatalmassággal”, hanem
egyenesen a halál férgeivel társalog.*

*– Acsarogni ilyenkor... Tán azon, hogy milyen
kór ragadt rá. Mi vagy te: élet-osztó
pelikán?! Mert épkézláb ember a zsebtolvaj,
és nem a szolgálatot váró koronás fő
(a Szerencséje!) kezére üt, botoran.
Ráadásul még vívó-tört sem kell használnia.*

*– Ezek szerint nincs nagyobb vétkes, mint akit
romlásba?!...*

– Vagy inkább a bűntudat!

– Legyen.

Csak túl ne élje hóhérát az áldozat.

2001. január 13.

Felhőszakadásban

*A külvilág tévedése az idő.
Beljebb mind több a tünemény.
Amíg van csillogás, minden van.
A véges anyag gondoskodik önmagáról.
Veszélyekről, magányról, felhőszakadásról,
pusztításról, önpusztításról. Csak a végtelen
anyagot utánzó lehet pazarló.*

*Zuhogva szabadul rád a világ.
A fülke sarkában egy nő; ha észre-
vetted, száguldasz a veszedelem felé.
Meggondolatlanság vagy óvatosság
egyre megy. Minden tapasztalás a
mulandóval hadakozik. Az elképzelés
újtát állja a tapasztalásnak. Elfelejtet,
hogy a fényen túl Isten lakik.
(Otthon legalábbis így tanítótták.)*

*Az elfogultság – mondhatnád másképp is:
a dölyf! – sokba kerül. Ha belénk rögzül
a képzelődés, a túl erős fénytől
a szem előbb-utóbb megfájdul.
Ez persze egymagában már cáfolata
annak, hogy Isten a fény.*

*Feltéve,
ha a Jóságos Úrnak nem telik
élvezete abban, hogy megvakulsz.*

*Minden összhang a teljességre tör.
S az eredmény száználmas – a történelem.*

*(Herceg!)
Az igazi önsanyargatás persze hátravan.*

2001. március 13.

A régi költők kertje

*A régi költők húsán a penész.
Ha vörhenyes a naplemente,
vagy a Föld ködbe vész,*

*mítoszok sugarában sejtelem
rakodik le a sejtfalakra,
a babonák verem-*

*mélyéből honfibu meg szerelem
tör fel, mint csapdában vergődő
vad vére, és a végtelen*

*elíziumi mezők felragyognak
ahogy szétfroccsen, talán éppen
ott, hol kisdíákoknak*

*magas topolyák árnyékában egy
lelkes tanár szaval, idézget
új s ólon verseket.*

*A gyümölcsöskert virágszirmait
szél szórja, röpti... Vajon hány
különcöt vagy zsenit*

*érlel a nyár? Akár a meggysemek,
piroslanak (ó, grafitbomba
s mérges gáz! mit lehet*

*tenni? köhöghetsz rendületlenül:
hold s a négyökrös szekér mind füst-
koromba feketül.)*

*A tűzfalon túlról látszik-e még,
hány szemet kezd ki a rigócsór-
idő, s hány marad ép*

– amíg az árnyékod elég?!

BALÁZS IMRE JÓZSEF

Egyszer sem léphetsz

*kevesebb, mint idegen most ő,
kevesebb egy névnél, ami tudható.
kéznél van a végtag, ahol megfogom,
minél fogva lenni előrángatom,
van neve, de semmi több,
de semmi.*

*volt egy régi-régi,
volt egy akkor-egykor
nosztalgizni indul
a lúdtoll éjjel egykor
kerülget az idegen,
nem jutok így mire sem,
nem jut az, ki indul
mire sem.*

*egy titok lélegzeteként,
egy ügyes, rejtőző mosoly,
egy utalás, egy szubtilis,
egy nyelvlecke, mely óspanyol,
egy étel, ami végzetes,
egy sóhaj, mi csak érdekes
egy utalás, mi semmi több,
mi semmi.*

*várnak már, hercegem, a hallba
beléphet bárki egyelőre,
ki itt belépsz,
egyszer sem léphetsz ugyanabba
talán csak egyszer, ki belőle.*

Szigliget Blues

*A fák között csak emberekkel találkozhatsz,
torzképek arról, hogy mit ér a táj.
Sétálni lehet benne, díszlet vagy,
s a fák a hősök,
vagy a kákás, algás vízben
tükröződő várrom,
és a hídon, fölötte
az ügyeletes álmodó.*

*Egymást váltó férfiak a víz fölött,
elkapott tekintetek. Nincs közösködés,
a várromot csak egymagadban építheted újjá,
aztán úgyis bevonul a hadsereg, az űk,
s akkor már robbanhat,
hallod a parancsot, és robban.*

*Addig is zsebedben kavics, talán
be kell törnöd majd egy ablakot,
vagy éhes állatot elűznöd
lakhelyed elől. S miközben
egyre jobb fogásokat találsz ki,
egyre biztosabb: ott fog csobbanni,
ahol a vízre ereszkedett várrom,
gyűrűzik majd keveset, elűnik, újraépül.*

ilyen tavasz lesz

*Éteri térben olajfa lobog
rebben a jázminok ága
remény-bibéken izzik a titok
mérik a világidőt virágorok*

*s fölzeng a semmi angyaltrombitája
a pillanatban egy szeráf zokog
tavasz*

*tavasz lesz majd ha meghalok
fájó lelkem a Nap-Lélekebe tárva*

*ilyen tavasz lesz vagy tán még csodább
de rángó fák és vonító kutyák
borzongják létem halál-illatát
– ahogy most én is beleborzadok
csak addig jaj ne lennék tetszhalott!*

VARGA IMRE: SZENT ISTVÁN

Szegedi Középkorász Műhely

A Szegedi Középkorász Műhely civil szerveződésként 1992-ben alakult. Azokat a középkorkutatókat (medievistákat) fogja össze, akik valamilyen módon Szegedhez kötődnek (ott dolgoznak, ott végezték tanulmányaikat stb.). A Műhely fő feladata azon kutatási eredmények széles körű megismertetése, amelyeket tagjai értek el. Bár rendez konferenciákat, szakmai összejöveteleket, mégis elsősorban könyvkiadó tevékenységet fejt ki. Összesen háromféle típusú anyag közzétételére vállalkozik.

A Szegedi Középkortörténeti Könyvtár rendeltetése az, hogy 10–15 ív terjedelemben monográfiákat, adattárakat, magyar (vagy magyar és idegen) nyelven forrásokot jelentessen meg. A másik sorozat Anjou-kori oklevéltár összefoglaló címen az 1301–1342 (majd az 1343–1382) közti időszak valamennyi magyar vonatkozású iratának, oklevelének regesztá formában való publikálására szolgál. Egyéb természetű anyagok (tanulmánykötetek, kismonográfiák, idegen nyelvű kiadványok) sorozaton kívül kapnak nyilvánosságot. A megjelentetett kötetek egy része csoportmunka eredménye, de szép számmal találhatók köztük egyéni kutatási eredményeket tartalmazó alkotások is. Bár a műhely valamennyi, a középkorral foglalkozó diszciplína irányában nyitott és fogadókész, de előnyben részesíti a magyarság, illetve a Kárpát-medence történetével kapcsolatos írásokat.

Mivel Magyarországon nagyon kevés, középkori tárgyú szakmunka jelenik meg, a műhely fontos feladatának tartja, hogy ezen a hiányon enyhítve újabb és újabb munkákat jelentessen meg. Erre készíti az a körülmény is, hogy tagjai nagyrészt a felsőoktatásban dolgoznak, és a műhely által megjelentetett kötetek tananyagként, oktatási segédkönyvként is szolgálnak. Mivel a középkori magyar történelem iránt az országhatárokon kívül szintén komoly az érdeklődés, feladata, hogy tagjai új kutatási eredményeit ott is megismertesse. A műhely tagjait alapvető értékek (a források feltétlen tisztelete, tárgyi megalapozottság, ideológiai behatásoktól való mentesség) kötik össze, így kiadványaik egymáshoz közelálló szellemiséget sugallnak. Mint vidéki szakmai könyvkiadó a maga területén sokat tesz a regionalitás, a fővároson kívüli értékek felszínre hozatala érdekében. A Szegedi Középkorász Műhely elnöke: Kristó Gyula egyetemi tanár, az MTA levelező tagja, titkára: Sebők Ferenc egyetemi adjunktus.

OLAJOS TERÉZ

Az avar továbbélés kérdéséről

A 9. SZÁZADI AVAR TÖRTÉNELEM GÖRÖG ÉS LATIN NYELVŰ FORRÁSAI

Amikor a Tiszatáj szerkesztőségétől megkaptam a megüsztelő felkérést, hogy a Szegedi Középkorász Műhely tagjaként kutatásaim valamelyik közérdeklődésre is számot tartó témáját vagy annak egy részét az irodalmi folyóirat olvasói számára bemutassam, hosszú ideig haboztam. Nem volt ugyanis könnyű kiválasztanom egyet azok közül a szerteágazó kérdéskörök közül, amelyeket több évtizedes pályafutásom alatt a késői római császárkor valamint a kora- és középbizánci kor története, művelődése, latin és görög nyelvű irodalma területén vizsgáltam. Kutatásaim közül két kérdéskört találtam nem a szűk szakmai, hanem egyértelműen a széles hazai olvasóközönség számára is érdekesnek és aktuálisnak: azoknak a tanulmányaimnak a summázatát, amelyekkel a magyar medievisztika számára eddig ismeretlen görög és latin nyelvű forrásokat tártam fel valamint az avar történelem, mindenekelőtt a 9. századi história írott (görög és latin nyelvű) forrásainak bemutatását. Ez utóbbival hozzájárulhatok annak a kérdésnek a megválaszolásához is, hogy az Európában közel 250 évig nagyhatalomként működő avar kaganátus népessége vagy annak egy része túlélte-e azokat a sorsdöntő katonai vereségeket, amelyeket a frankok és bolgárok mértek rá a 8/9. század fordulóján, meg tudott-e maradni Kárpát-medencei hazájában a magyarok 895-ös honfoglalásáig. Végül ez utóbbi kérdéskörben folytatott vizsgálódásaim eredményeinek rövid ismertetését választottam, annál is inkább, mert a téma személyes aktualitással is bír számomra, hiszen megjelenés előtt áll a Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 16. köteteként „A IX. századi avar történelem görög nyelvű forrásai” című könyvem.

1. Akár 795/796-ot tekintjük az avar kaganátus bukása döntő esztendejének, amikor Nagy Károly (768–814) seregei az avar fejedelmi szállás elfoglalása után a Tiszán túlra üldözték a meg nem hódolt avarokat, akár 803 tájékát, amikor Krum bolgár kán (kb. 802–814) megsemmisítő vereséget mért az addig a frankok ellen mindig újra meg újra fellázadó avarság hátszágára, ezt követően még mintegy két évtizedig az avarok minden kétséget kizáróan a régió történelmi szereplői maradtak.

Vizsgáljuk meg először azt a forrást, amelyet az avarság megsemmisülését valló kutatók előszeretettel citáltak érvként feltételezésük alátámasztására. A több mint 30 ezer szócikket tartalmazó 10. századi bizánci Suda Lexikon „Bulgárok” címszava ugyanis amellet, hogy értékes adatokat tartalmaz a 9. századi bolgár társadalom állapotára vonatkozóan, némi fényt vet Krum győztes avar háborújára és a legyőzött avarok belső viszonyaira is: „...az avarokat erőszakkal megsemmisítették ugyanazok a bolgárok. Krum pedig megkérdezte az avarok közül ejtett hadifoglyokat: »Mit gondoltok, miért pusztult el uralkodótok és egész népetek?« Erre azt válaszolták, hogy »Elszaporodtak az egymás elleni vádaskodások, elpusztították a legderekabb és legértelmesebb férfiakat, az igaztalan úton járók és a tolvajok lettek a bírák szövetségesei, és volt részegkedés, mert a bor elszaporodtával szinte mindnyájan részegesek lettek, aztán jött a megvesztegethetőség, továbbá az üzletelés, mert mindenki kereskedő lett s egymást

csalta. Ezekből támadt a mi vesztünk.« Krum pedig ezek hallatán összehívta mind a bolgárokat és törvényt hozván így rendelkezett...”

Az ismeretlen 9. századi bizánci történetíró művéből merítő lexikoncikk a bolgár társadalomnak a kereszténység felvétele előtti állapotára vet fényt. Hitelességét korabeli források tanúsítják, mint például I. Miklós pápa (858–867) levele, amelyet a keresztény hitre térő bolgárok kérdéseire válaszul írt. A Suda Lexikon avarokra vonatkozó híradásainak, így a társadalom belső korhadására utaló információinak a történetiségét szintén egykorú latin nyelvű kútfők bizonyítják. Például a Frank Birodalmi Évkönyv 796. évi bejegyzése szerint is belső szétzúllése és meghasonlottsága miatt semmisíthették meg könnyűszerrel az avar államot Nagy Károly seregei. Amint azonban megjelenés előtt álló könyvemben egykorú bizánci szövegek analógiáival bizonyítom, a Suda-címszóban szereplő „teljesen megsemmisítették” görög kifejezés nem az avarság teljes megsemmisítését (kiirtását) jelenti, ahogyan azt egyes kutatók korábban értelmezték, hanem csupán a bolgároknak az avarok felett aratott elsöprő katonai győzelmét.

Kelteni bizánci források, egy 9. századi ismeretlen nevű historikus és egy belőle merítő 10. századi krónikás említi Krum kán 811. és 814. évi Bizánc elleni háborúiban az avarokat zsoldosokként, illetve a bolgár kán hadinépének részeként. Nyugaton pedig a latin nyelvű évkönyvek tesznek újra meg újra említést a Nagy Károly által 805-ben létre hozott avar kliensállam népeiről. Utoljára a 822-es évnél említi az Annales regni Francorum, hogy az avarok küldöttei részt vettek a birodalmi gyűlésen Frankfurtban. Az avar történelmet legrészletesebben feldolgozó (az írott és régészeti forrásokot egyként felhasználó) mű szerzője, Walter Pohl ezt az évet tekinti az avar történelem végének, olyannyira, hogy még könyve címében is szerepelteti: „Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr.” (München 1988). A 822 utáni avar továbbélés kérdésköréhez kívánok a továbbiakban hozzájárulni a görög és latin nyelvű kútfők vallomásaival.

2. Az általam összegyűjtött és vizsgált görög nyelvű források egy része, nevezetesen egy 9. század elején (806–815 között ?) szerkesztett püspökség-lista („Notitia episcopatum”), egy a római, konstantinápolyi, alexandriai, antiokhiai és jeruzsálemi pátriárkákhöz tartozó területeket és népeket regisztráló mű („Additio patriarcharum thronorum”) valamint a 12. században élt Neilos Doxopatrés munkája („Notitia patriarchatum”) arról tanúskodik, hogy a 9. századi görögül beszélő világban a római pápa fennhatósága alá tartozó keresztény népként számon tartották az avarokat. Szerepelt az avarság a bibliai Teremtés könyvét és a hippolytosi ország- nép- és nyelvfelosztást átvevő bizánci világkrónikákban is, amint erről egyértelműen tanúskodik annak a 9/10. századi szerzőnek a műve (Petrus Alexandrinus: Chronica), aki 886-ig, Bölcs Leó (886–912) és Alexandros (886–913) bizánci császárok trónra lépéséig tárgyalta az eseményeket, illetve a „Divisio populorum et linguarum” latin címmel idézett és a 9. században készült nép- és nyelvfelosztás. Sőt a középkorban is igen népszerű Sándor-regénynek egy 9–10. századi változatában is felbukkannak teljesen anakronisztikusan az avarok azon népek sorában, akiket a nagy makedón uralkodó meghódításra kényszerített. Ezek az utóbb említett források, ha sok konkrétumot nem tartalmaznak is, annyi tanulsággal mindenképpen szolgálnak, hogy a 9. században a bizánci köztudat más korabeli szomszédos népek, mint például a szlávok, a rúszok, a kazárok, a bolgárok mellett az avarokat is számon tartotta.

3. Az avar továbbélés szempontjából perdöntő jelentőségű adat „A bajorok és karantánok (karintiaiak) megtérése” („*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*”) című latin nyelvű munka 3. fejezetében olvasható mondat: „...azokat (tudnillik az avarokat), akik az igaz hitnek engedelmeskedtek és elnyerték a keresztséget, a királyok adófizetőivé tették, és földjüket, amelyet ott maradva birtokolnak, *mind a mai napig* (usque in hodiernum diem) megtarthatják a királyi adó fizetése fejében”. Mivel a „*Conversio*” keletkezésének idejét a szakemberek egybehangzóan 870–871-re teszik, a „*mind a mai napig*” kifejezés alapján arra kell gondolnunk, hogy 870–871-ben a Frank Birodalom keleti határvidékén, Pannoniában a szomszédos bajoroktól és szlávoktól egyértelműen megkülönböztethető, keresztény és földművelést folytató avar népesség élt. De vajon megbízható forrás-e a szóban forgó mű? Erre is egyértelmű választ tudunk adni. Az Adalwin salzburgi érsek (859–873) megbízásából, az ő környezetében élt klerikus által írt „fehérkönyv” azt kívánta bizonyítani, hogy 75 éve, amióta Nagy Károly hódítása nyomán a népvándorlás viharában pogánnyá lett Pannonia ismét a keresztény világ részévé vált, megszakítatlanul és semmiféle egyházi vagy világi hatalomtól kétségbe nem vont jogszerűséggel a salzburgi püspök, ill. 798-tól érsek alá rendelt papság látta el az evangélizációs tevékenységet a kérdéses tartományban. Emiatt Metódnak és papjainak megjelenése Kocel tartományában törvényszerűen. Akárhogy is nézzük ezt a hátteret, illetve a jelzett motivációt, nem létező avaroknak a feltüntetése a tartomány lakói között nem állt érdekében a mű szerzőjének, illetve megrendelőjének. De vajon jól ismerte-e a szerző illetve Adalwin érsek a korabeli frank Pannonia viszonyait? Nos Adalwin az egyházi feljebbvalója a kereszténnyé lett avarok lelkipásztorainak, közöttük annak a Rihpaldnak is, aki a keleti frank vazallus fejedelemnek, a Mosaburgban (a mai Zalaváron) székelő Kocelnek a főpapja volt. Rihpald közvetlenül a *Conversio* megírása előtt, 869/870-ben volt kénytelen helyét Metódnak átengedni Kocel pannoniai országában, miután II. Hadrián pápa (867–871) a szlávok apostolatát 869-ben a sirmiumi érsek rangjára emelte s ebben a minőségében az ő iurisdictioja alá rendelte a korábban Salzburchhoz tartozó Dunántúlt. Ha valaki, hát a hosszú ideig Mosaburgban tevékenykedő Rihpald és a többi Metód elől Salzburchba visszatért paptárs a tudhatta, a legközvetlenebbül tapasztalhatta, hogy a bajorok és a szlávok mellett, tőlük különböző nép, az avarok is ott éltek 870–871-ben a Közép-Duna, a Dráva és a Rába-Rábca határolta Pannonia Superior tartományban, amelynek egy tetemes részén – mint már jeleztük – Kocel volt a fejedelem. Egyébként a forrásokból nyilvánvaló, hogy mint elődje, Liupram salzburgi érsek (836–859), úgy maga Adalwin is többször személyesen kereste fel Pannoniát. Így például 865 karácsonyát Mosaburgban ünnepelte, s az ezt követő időben is járt a tartományban bémálni és templomokat szentelni. A legkisebb kétség sem férhet tehát ahhoz, hogy a *Conversio* szerzője tökéletesen hiteles ismeretekkel rendelkezhetett a mai Dunántúl és környéke lakóiról. Így információja, amely avar lakosság nyugat-dunántúli jelenlétéről szól a 870-es években, a tényleges helyzet igaz tükrének tekintendő. Tovább erősíti érvelésünket, hogy a *Conversio* 3. fejezetében megőrzött adat tökéletes összhangban áll azzal a frank évkönyvekben szereplő híradással, miszerint 805-ben, amikor a frank seregektől szétzúzott avar állam uralkodó népessége egykori szláv alattvalóitól szorongattatva legyőzőjéhez fordult pártfogásért, Nagy Károly „Szombathely és Deutsch-Altenburg közötti” (inter Sabariam et Carnuntum) határvonaltól keletre létre hozott egy avar vazallus államot. Egyébként ennek egyik határát képezte a „Wangarok határa” elnevezésű hegy, amelyet Jámbor Lajos keleti frank uralkodó egyik 860-ban kelt oklevele említ. Meglepő, hogy a 9. szá-

zadi avar továbbélés szempontjából rendkívül fontos *Conversio* híradását W. Pohl teljesen figyelmen kívül hagyta.

4. A második perdöntő forráshely Regino prümi apát kortársi híradása a magyarok Kárpát-medencei honfoglalásáról. Regino a 889-es évnél foglalja össze ismereteit a honfoglalás lefolyásáról s egyebek mellett a következőket írja: „Az említett népet (a magyarokat) tehát a mondott vidékről (Szkítiából), saját lakhelyeikről kiűzték a vele szomszédos népek, akiket besenyőknak neveznek, mivel számban és vitézségben is felülmúlták őket, és mivel – mint előre bocsátottuk – a szülőföld nem volt elég az otthagadásra a túlradó sokaságnak. Amazok vadsága elől megfutamodva, útra keltek tehát, búcsút mondva hazájuknak, hogy olyan földet keressenek, amelyen lakni tudnak és megtelepedhetnek. És először a pannonok és avarok pusztáit beköborolva (Et primo quidem Pannoniorum et Avarum solitudines pererrantes) vadászattal és legeltetéssel keresik meg mindennapi megélhetésüket. Azután a karantánok, a morvák és a bolgárok hatáira törnek sűrű ellenséges támadásokkal, karddal csak keveseket, de sok ezrek ölnek meg nyilaikkal, amelyeket olyan ügyesen lőnek ki ...”

A forráshely avarokkal kapcsolatos tájékoztatásának az interpretációját eddig sok kutató helytelenül kísérelte meg, amikor figyelmen kívül hagyta Regino és kora latin nyelvhasználatát. Walter Pohl a már idézett könyvében a „Pannoniorum et Avarum solitudines” kifejezésben az első népvét az antik római kori pannonokra vonatkoztatja, és az egész kifejezést történetietlen reminiscenciának tekinti. Az igazság ezzel szemben az, hogy a 9. századi latinságban a „Pannonii” elnevezés Pannonia keleti frank tartomány, illetve tartományok korabeli lakóit jelenti. Így használja azt pl. a Fuldai Évkönyvek régensburgi folytatója, aki Regino kortársa volt, s mint a prümi apát, ő is a Karoling reneszánsz latinságát sajátította el az iskolában és használta műveiben. Ez az annalista a 884. évhez írt feljegyzésében azokat a katonákat nevezte *pannoniusoknak*, akik az adott esztendőben (és nem a távoli ókorban) a frank vezérek parancsnoksága alatt a Rába folyónál szálltak szembe a támadó morvakkal. Az *Annales Maximiniani* 803. évhez szóló bejegyzése talán még egyértelműbben mutatja, hogy az „Avari et Pannonii” megnevezés egy Karoling-kori évkönyvben nem az antik római Pannoniát, hanem a középkori frank tartományt jelöli. Az *Annales Maximiniani*ban ugyanis arról olvasunk, hogy Nagy Károly, miután Bajorországban az avarok és pannonok ügyeit intézte, visszatért a császári rezidenciára, Aachenbe (...causas Avarorum et Pannoniorum disponens, Aquis palatium reversus est...). S jóllehet Regino krónikájának „solitudines” szavát sokan pusztaságnak, lakatlan földterületnek értelmezték, velük szemben meggyőzőek Szádeczky-Kardoss Samu érvei. Pontosán ez a szó (solitudo) ugyanennek a szerzőnek ugyanebben a művében pár mondatnál korábban ugyanis egyáltalán nem néptelen, hanem nagyon is sűrűn lakott földet jelent. A „solitudines” főnév itt azt jelenti, hogy az egyébként gyakran túlszaporodó lakosoknak helyhez kötött települései, „házai, falvai, városai nincsenek”, az ottani emberek nyájaikat legeltetve nomadizálnak „a művelés alá nem fogott pusztákon” (per incultas solitudines), „asszonyaikat és gyermekeiket ekhós szekereken viszik magukkal”. Szerzőnk egyébként az „eremus” szót használja a valóban lakatlan pusztaság jelölésére. Így a „Pannoniorum et Avarum solitudines” a magyar honfoglalásról szóló passzusban sem „lakatlan”, hanem „helyhez kötött települések nélküli” területként értelmezendő. Ennek nyugati szélén a frank birodalmi adminisztráció hatáskörén kívül maradt Duna-kanyar táján élő pannoniaiak, nagyobbik keleti felén pedig nomadizáló avar népmaradványok élhettek.

Ezt vallja tehát Regino krónikája. De vajon megbízható híradás-e az, amit nála olvasunk? Nos, szerzőnk jól értesültségének egy bizonyítéka közismert: a latinul író nyugati kortársak közül egyedül ő említi a besenyők támadását, mint a magyarok Kárpát-medencébe költözésének igazi okát. De más tények, főleg Regino életútja és kapcsolatai is azt valószínűsítik, hogy honfoglaló és kalandozó őseinkről hiteles ismereteket szerezhettek. Így személyesen ismerhette a 9. század végén – a 10. század elején a Keleti Frank Birodalom ügyeit régensféleként intéző Hatto mainzi érseket és Adalbero augsburgi püspököt. Regino patrónusa, Rathbod trieri érsek révén kapcsolatba került Dado verduni püspökkel, aki – amint művei ezt egyértelműen mutatják – rendkívüli érdeklődést tanúsított az újonnan az európai események előterébe került magyarok iránt. Az itt jelzett csatornákon át Regino pontos ismeretek birtokába juthatott nemcsak a magyarokat új hazájukba kényszerítő besenyő támadásról, hanem a honfoglalás lefolyásáról, így arról is, hogy a magyarok első megtelepedése avar népmaradványok lakta pusztákon történt, ahonnan aztán Bulgária, Morávia és a karantán őgróf alá tartozó frank tartomány, Pannonia szomszédos területeire hatolhattak.

Regino szóban forgó helyét tehát nem a távoli múlt anakronisztikus reminiscenciájának, hanem éppen ellenkezőleg, egy jól értesült kortárs történetileg hiteles híradásának kell tekintenünk, amely a Duna-medencében fennálló hatalmi és etnikai viszonyokról vall a magyar honfoglalás pillanatában. Minthogy pedig a „pannonok és avarok pusztái” Bulgária, Morávia és Liutbold karantán őgróf tartományaival érintkezett Regino tájékoztatása szerint, a Duna-kanyartól keletre fekvő Felső- és Közép-Tisza-vidékre lokalizálhatjuk a szóban forgó területet.

5. Harmadik megtárgyalandó forrásunk Konstantinos Porphyrogennétos császár (913–959) „A birodalom kormányzása” („De administrando imperio”) című művének egy részlete. Bíborbanszületett Konstantin könyvének a 30–31. fejezeteiben a Balkánra települt horvátok történetét tekinti át; szól honfoglalásukról, amikor megszerezték országot az avaroktól, akik korábban urai voltak a Dunától az Adriáig eső területeknek is. Nos, a 30. fejezetben egyebek mellett a következőket írja a tudós császár: „Pár évig harcoltak egymással, majd a horvátok bizonyultak erősebbnek: az avarok egy részét megölték, a többieket pedig meghódolásra kényszerítették. Ettől fogva ez a terület a horvátok hatalmába került, ám máig vannak Horvátországban az avarok közül valók s ezek avar mivolta felismerhető.”

Bíborbanszületett Konstantin trónörökös fia, Romanos okulására gyűjtötte, illetve gyűjtötte össze 948–952 táján a különböző népekről szóló olyan híradásokat, amelyek az uralkodó és a bizánci diplomácia számára hasznos információkat tartalmazhattak. A munka feltehetően Romanos 14. születésnapjára 952-ben készült el. A mozaikszerű, nem kiadásra, hanem belső használatra szánt, sokszor bizalmas információkat is tartalmazó „kormányzástani kézikönyv” múltat idéző közléseiben sok a bizonytalan hitellességű, sőt nem egyszer egymásnak ellentmondó adat. Amit azonban a saját koráról jelen időben mond a tudós császár, az az esetek elsöprő többségében hitelt érdemlő tudósítás. A szóban forgó helyen minden bizonnyal a szlávok nyelvét ismerő, Dalmácia történetében otthonosan mozgó informátortól vette adatait Bíborbanszületett Konstantin. Tehát hitelt érdemlőnek kell tekintenünk a fent idézett közlést is, miszerint a Közép-Duna-medence délnyugati peremterületén, Horvátországban avar népmaradványok túlélték a 9. századot. Az avarságnak e század folyamán (sőt a század elején) való teljes eltűnését hangoztató történészi vélemények tehát nem elfogadhatók.

Az avar-horvát kapcsolatokról szóló nézeteket alaposan áttekintő W. Pohl vizsgálódásainak végeredményeként a konstantinusi passzussal kapcsolatosan kijelenti, hogy azt „nem szükségszerű tényleges etnikai kontinuitásnak értelmezni”. Ha azonban a Bíborbanszületett kijelentését a szövegösszefüggésbe helyezve nézzük, úgy csakis két népnek, a győztes horvátoknak és az uralmuk alá vetett avaroknak az etnikai szembeállítását olvashatjuk ki a szövegből, s az avar maradványokon is csak etnikailag megkülönböztethető csoportot érthetünk. Az egyébként kitűnő avar történelmet író Pohl – úgy tűnik – az avar továbbélést tanúsító tájékozott források értelmezésénél preconcepcióra hajlik. Hallgat például az egykorú salzburgi papságnak az avarok pannoniai továbbélését egyértelműen tanúsító közléséről (Conversio 3.). S ahogyan Pannoniában a letelepedett keresztény avarok, Horvátországban a horvátoktól megkülönböztethető „avarok” csakis avar etnikumot jelölhetnek. Ezt az interpretációt támogatja Regino (Chron. an. 889) szintén kortársi vallomásának korrekt fordítása is, amint arról fentebb szóltunk. Egyébként a horvátok lakta területeken avar maradványok továbbélésére utalhat az is, hogy a Sirmium (a mai Srmska Mitrovica) és Zára közötti terület-sávon tucatnyi olyan helynév (*Obrov, Obrovo, Obrovac, Obre, Obri*) őrződött meg, amelyek az avarok *obri (vobri)* nevével függhetnek össze.

6. Hol és mennyi idővel élte túl a Közép-Duna-medencében a 800 körüli éveket az avarság? Erre a kérdésre a fentebbiekben ismertettük valamennyi számba jöhető görög és a legfontosabb latin források válaszát. A Dunántúlon legalább a 870-es évekig, a magyar Alföldön Árpád honfoglalásáig, Horvátországban pedig a 950-es évekig éltek avarok. Az avar népesség lélekszáma vonatkozóan azonban még csak megközelítő adatot sem kapunk az írott források szerzőitől, be kell értnünk relatív tájékoztatással. A Bíborbanszületett híradásának szövegezése nem hagy kétséget afelől, hogy a horvátokhoz viszonyítva csak a kisebbséget jelenthette az avar népmaradvány. A „Conversio” különböző helyei számos egyéb forrással összhangban azt mutatják, hogy a Frank Birodalom Pannonia Superior tartományában is a szláv lakosság volt a domináns. Egyedül Regino beszél a nomadizáló avarokról olyanokként, mint akik feltehetően az Alföld északi és középső részét maguk lakták őseink érkezésekor. Nem biztos, de valószínű, hogy a Fuldai Évkönyvek egykorú bejegyzései ezért használják a honfoglalás 894-es prelúdiumától 900-ig a magyarokról szólva az „avarok” (Avari) népvét is (Avari qui dicuntur Ungari), mert ekkor a magyarság egy része, majd a zöme az avarok pusztáin tartózkodott, s az ott talált avarokkal együtt kezdte meg kalandozásait. 900 után azonban, amikor a Dunántúlt is birtokba vették őseink, s így letelepedésük centrumát immár nem elsősorban az avarok lakta puszták jelentik, az Annales Fuldensesben csakis az *Ungari* népnév szolgál a magyarok jelölésére. Az Alföld avar lakói a magyarságba olvadva tűnnek le végleg a történelem színpadáról.

Az írott forrásokból kiolvasható fentebb felvázolt képet kiegészítik, azzal összhangban állnak az utóbbi évek régészeti eredményei. A 9. századi Karoling kultúra tárgyai révén szilárd kronológiai keretbe illeszthető dunántúli leletek között gyarapszik az a csoport, amely a helyben maradó és Árpádék honfoglalását megérő késő avarkori népességhez kapcsolható. Jelentősen megnőtt a késő avar leletanyag az Alföldön is, ahol a dunántúlihoz hasonló, biztos datálási kapaszkodóval nem rendelkezik a kutató. Különösen a Közép-Tisza-vidéken és a Dél-Alföldön kerültek elő eddig nagy sűrűségben települések és temetők, amelyek alapján jelentős lélekszámú késő avarkori népességgel kell számolnunk, s már e tény alapján is kétségbe kellene vonnunk azt, hogy Krum és bolgárjai az utolsó szálig kiirtották volna az Alföld avarkori lakosságát.

Úgy látom, hogy elindult az újragondolása annak az axiómaszerű datálási rendnek is, amely éppen az írott források téves értelmezéséből kiindulva a 8/9. század fordulóját tekintette az avar történelem végének, az avar kor felső határának. Gyarapszik továbbá az olyan késő avar temetők száma, amelyek tovább működtek a magyar honfoglalás után, sőt egyes esetekben a kora Árpád-korban is, s így a két nép együttéléséről tanúskodnak.

DIENES ATTILA: I. ANDRÁS

SZEGFŐ LÁSZLÓ

Rex et sacerdos

Az egyházatyák teológiai elmélkedéseiben gyakori, hogy hasonlataikat a természeti jelenségek köréből merítik. Szent Gellért is a Nap járásáról szólva elmondja, hogy keletről nyugatra halad, majd éjjel úttalan utakon jut vissza keletre. „Mi más ez jelképesen – írja –, mint annak bemutatása, hogy a földkerekség ismeretlen, *soba nem hallott népeihez* elküldetett az apostoli prédikáció ragyogása, hogy áthassa az emberek titkos, rejtett belsejét, és elvezesse ezek tudatlanságát az ő ragyogásuk révén Krisztushoz, akit a Szentírásban Keletnek neveznek, és az igazság Napjának mondanak?” A 9–10. század folyamán számos, a keresztény világ által jól ismert nép (dánok, svédek, vikingek, szlávok stb.) tért meg, s a 10. század második felére elérkezett a kereszténység befogadására a magyarok népe is, „amelyről – írja Regino apát – a korábbi nemzedékek azért nem hallottak, mert nevük sem volt”.

Hazánkban a korai térítőmunka felemás eredményeket hozott. A Bizáncban megkeresztelkedett Bulcsu vezért keményen elmarasztalták a bazileos krónikásai hitszegő volta miatt, ám dicsérték Gyula vezért, aki ugyancsak ott hajtotta keresztvíz alá a fejét, szállásterületére hozott egy jámboréletű szerzetest – akit a bizánci pátriárka „Turkia püspökévé szentelt” – s a továbbiakban hithű keresztény módjára élt. E misszió leglátványosabb eredménye akkor bontakozott ki, amikor Géza nagyfejedelem feleségül vette Gyula leányát, Saroltát, aki a fejedelmi törzs szállásterületén is szorgalmazta a térítést. Kortárs szerző írja róla: „ennek a hölgynek a vezetésével kezdődött a kereszténység Magyarországon, de ez a pogánysággal megfertőztetett vallás megzavarosodott, és a lanyha és megfélemlített kereszténység rosszabb kezdett lenni a barbárságnál”. Hasonlóképpen cselekedett férje, Géza is, aki „az igaz Isten mellett hamis isteneknek is áldozott, s amikor egy főpapja figyelmeztette erre, azt mondta, elég gazdag vagyok, és megvan a kellő hatalmam, hogy ezt tegyem”. E viselkedés valószínű magyarázata: a kereszténység megfordította a pogány túlvilágképet, melynek következtében a „megistenültnek” hitt nagyhatalmú szellemősök a másvilági hierarchia csúcsáról a pokol legalsó bugyraiba kerültek át, amit a legelőkelőbbek igen nehezen emészthettek meg.

Már Géza is „kegyesen és bőkezűen bánt az idegenekkel, kiváltképp a keresztényekkel”, „a papokat és szerzeteseket befogadta, színe elé bocsátatta és szívesen hallgatta meg őket”. Bár a hagiográfus itt bizonyosan saját keresztény hite hirdetőire gondolt, megfogalmazása nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a különféle vallások képviselői a fejedelem előtt hitvitákat rendezhettek, ahogyan ez a kazár kagán vagy Aba király udvarában is megesett. Csak István ismerte fel a keresztény hitre térés valódi célját és fontosságát, s a feladat betöltéséhez – legendája szerint – követek és levelek útján segítőköt kért mindenünnen. Elsősorban „apátok és szerzetesek fogtak vándorbotot”, hogy oltalmába ajánlják magukat és felajánlják szolgálataikat, de bőkezű ven dégfogadásának hírére „Isten szolgálói közül mások is” özönlöttek udvarába. Az előrelátó, bölcs uralkodó pedig a keresztény hit hathatós terjesztése érdekében koronát és áldást kért a pápától.

A képmobilások korának politikai csatározásaiban a bazileosz (732-ben) elkobozta a Szentszék bizánci területen lévő birtokait, az illír prefektúrát pedig, amely

eddig joghatóságát illetően Rómához tartozott, a konstantinápolyi pátriárka fennhatósága alá rendelte. Illíria (klasszikus értelemben: Dalmácia, Moesia és Pannónia) elvesztése a pápaság számára végérvényesnek látszott, amikor a bolgárok görög rítus szerint vették fel a keresztséget (865). A római egyház a terület és népe visszahódításának érdekében újra életre hívta a pannóniai érsekséget, a Krisztus-táitvány szent Andronikosz egykori püspöki székhelyén, Szirmiumban, és a szlávok nagy apostolát, szent Metódot szentelték fel e főpapi székre. Ám éppen a magyar honfoglalás hiúsította meg ennek a déli és keleti szlávok római rítus szerinti térítését célzó, nagyszabású tervnek a megvalósulását. Így hát a pápaságnak igen jól jött István kérelme és felajánlkozása, koronát küldött tehát a magyar nagyfejedelmnek, s új keresztény királyságát apostoli áldással és felhatalmazással támogatta a független magyar egyházi szervezet kiépítésének szándékában.

A magyar államalapítás időszakában még általánosan vallott felfogás volt, hogy a független uralkodó egyben népe tejhatalmú főpapja, egyházának első embere is. „Valójában csak az nevezhető igazán királynak, aki maga is Isten szolgája, ...aki az erényekre vezérli magát – írja Gellért –, nem pedig a bűnökre, az örök életre, s nem a pokolra, Isten dicsőítésére, s nem a világ kevélységére.” István, igaz fejedelmi többször, maga is így nyilatkozott önmagáról: „Mi is Isten szolgálói vagyunk.” Rendelkezéseiben különösen kiemelte a papok szerepét mondván: „a pap mindnyájatoknál többet dolgozik”, hiszen ő nem csak a saját ügyeiben jár el, hanem az egész közösség üdvéért munkálkodik. Fia számára a példás élet mértékéül szabja: úgy kell uralkodnod, hogy „valamennyi egyházi személy joggal nevezhessen igazi keresztény hitű férfiúnak”, s előírja, hogy udvarának első helyére az „egyházi rend” kerüljön. Mivel az egyházat „sancta ecclesia”-nak nevezi, egyben azt is sugallja, hogy tagjai „sancti”, azaz szentek. (A rendíthetetlen igehirdetőkről, hitükben szilárd hívekről később szent Gellért ezt expressis verbis ki is mondja.)

A király főpapi mivoltából eredően az egyházi méltóságok élén állt. Püspökségeket, apátságokat alapított, a Szentszék egyetértésével érseksége(ke)t szervezett, s szándéka szerint töltötte be a méltóságokat. Az országba érkező vendégeket, utazókat, zarándokokat udvarába hozatta, kihallgatta őket, s ezt követően vagy megajándékozva újtukra bocsátotta, vagy hazánkban marasztalta ezeket. Gellértnek is felajánlja: „Maradj nálunk, hogy jól menjen sorod!” Ám amikor ő makacsul ragaszkodik eredeti szándékához, „örséget adva melléje” erőszakkal maradásra bírja. A velencei származású szent legendája is István egyházi hatalmára hivatkozik, amikor azt írja: Gellértet „felsőbb végzésből választották főpappá”. Gellért pedig így nyilatkozott: „az ország legkeresztényibb királya, István, püspökké nevezett ki”.

István egyháza belső ügyeiben is szuverén módon döntött: a somogyi tizedet a pannonhalmi monostornak adva udvarházakkal kárpótolta veszteségéért a veszprémi püspökséget. Biztosította az egyháznak és papjainak a világi bíróság alóli mentességét (privilegium fori) magának tartva fenn a jogot, hogy az esetleg vétőket négyszemközt vagy nyilvánosság előtt megintse, vagy az egyházi hatóság ítélőszéke elé állítsa. Az új egyházmegye megszervezésén fáradozó püspököknek engedélyt ad, sőt utasítja, hogy a templomokból és monostorokból válogassa össze tetszése szerint társait; s mivel maga is munkálkodik „hithű papjai segítségével népe térítésén”, örömmel veszi, ha az tanult férfiakat, magyar nyelven avatott módon tolmácsolni képes papokat választ az igehirdetésre, térítésre, keresztelésre.

Rendszeresen és módszeresen ellenőrizte – olykor fia, Imre herceg bevonásával is – papjait, szerzeteseit életvitelükben, vallási áhítatukban, gyakran próbára is téve őket

(mint pl. a nagyétkű szent Günthert a nagybőjtben frissen illatozó sült páva felszolgálásával). Nem csak a papokat, szerzeteseket, zarándokokat látta el különféle adományokkal, de őket, „Krisztus szolgáit és bizalmasait” bízta meg gyakran, hogy alamizsnáját eljuttassák az arra rászorulóknak. A király és a királyné óriási összegeket áldoztak katedrálisok, monostorok, templomok, kápolnák, zarándokházak építésére és felszerelésére. Elrendelte István, hogy papjai megélhetésének biztosítására az ispánok tizedet szedjenek, de anyagilag és szolgáltatásokkal is segítsék az egyházszerző munkát, karhatalommal vezessék a népet a keresztségre. Tíz falu közösségét kötelezte templom emelésére, s plébánosa, papja megfelelő létfeltételeinek biztosítására. Püspökeinek parancsba adta, hogy az új templomok számára papról és (szer)könyvekről gondoskodjanak magára vállalván azt, hogy az egyéb egyházi felszerelést (miseruha, oltárterítő) királyi mivoltában adományozza. Törvényt hozott a templomok menedékjogának korlátozására, felhatalmazta (az ispán mellett) papjait is, hogy a vasárnapi munkát végzők állatait, eszközeit elkobozzák, kötelezzék az embereket a vasárnapi misehallgatásra, azoknak, akik ott fecsegnek, fabuláznak a szertartás alatt az egyházból való kiűzésére vagy akár megkorbácsolására is. A boszorkánynak kikiáltottak oktatását és büntetését is a papokra bízta, akik ítéletet mondhattak a gyónást elmulasztók fölött is. Püspökeinek értelemszerűen még nagyobb hatáskört biztosított: egyházmegyéjükben templomokat, monostorokat építhettek, temetőket szentelhettek, iskolát alapíthattak minden rendű és rangú tanulónak, oktatókat fogadhattak, könyvügyekben intézkedhettek, az általuk felszentelt papokat püspökségük különféle pozícióba helyezhették. Dómkolostorokat, káptalanokat szervezhettek, papjaikat, szerzeteseiket kemény regula szerint kormányozhatták. Joguk volt a vallás ellen vétők felett ítéletet mondani, a pogánykodókat, de a közönséges dolgokban vétkeket is megkorbácsoltathatták, bilincsekbe verethették, ugyanakkor élhettek egyházuk menedékjogával, s módjuk volt arra, hogy – akár főbenjáró bűnnel vádoltak esetében is – kegyelmet eszközöljenek ki. A király évente, Mária mennybemenetelének ünnepén (Nagyboldogasszony napján) Székesfehérvárott „zsinatot” tartott főpapjaival, s végakarátának végrehajtását is első sorban a püspökökre bízta.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy szent István uralma egyházi vonatkozásokban teljesen korszerű volt, erős kézzel, személyes döntések sorával, törvényekkel, felelősségteljes intelmekkel, lankadatlan ellenőrzéssel irányította, szervezte a keresztény egyház kiépülését, ő maga megfelelt a kor elvárásainak, szuverén államában híven és sikeresen töltötte be a „rex et sacerdos” minden feladatát.

István örökébe, mint az új magyar állam megoltalmazására és a kereszténység megszilárdítására legalkalmasabbnak látszó személy, Orseolo Péter lépett. A szent király leánytestvérének fia uralmáról keveset tudunk, annyi azonban bizonyos, hogy az István által beindított modernizációs folyamatokat – talán a szükségesnél is türelmetlenebbül – tovább vitte. Jó kapcsolatot ápolt a pápasággal, szívélyes viszonyban állt a bencés rend fellegrárával, Monte Cassinóval. Egyháza ügyeiben gyakorolta „főpapi” jogkörét: életre hívta a budai káptalant, s építtetni kezdte a saját temetkezőhelyeül kijelölt pécsi székesegyházat. Az őök tisztelete iránt nagyon is fogékony Magyarországon saját nimbusza növelése érdekében meg kívánta honosítani az időközben szentség hírébe került dédapja, a dinasztiaalapító Pietro I. Orseolo (másképpen Petrus de Ba-zoario) dózse kultuszát.

Bár Péter apja, Ottó Orseolo, velencei mértékkel mérve kiprovokálta kortársaitól a szimoniákus jelzőt azzal, hogy dózseként saját testvéreit juttatatta főpapi székekre, az

új magyar király úgy ítélte meg, hogy neki „sacerdos”-ként joga van egyháza legbensőbb ügyeibe is beleszólni, és – minden valószínűség szerint – a királyi tanács – melynek részét képezte a püspökök tanácsa is – megkérdezése nélkül vagy véleményének figyelmen kívül hagyásával döntött olyan jelentős ügyekben is, mint pl. két általa alkalmatlannak vélt püspök leváltásában. Súlyosabban nyomott a latban, hogy megszegte a püspökök és keresztény főrangúak előtt Istvánnak tett esküjét, hogy tudniillik az özvegy királynét megvédelmezi és javaiban nem háborgatja. Gizellát jövedelmei egy részétől megfosztotta, más részét zároltatta, őt magát pedig Veszprémben házi őrizetben tartatta. Am ön magát így felmentenie még országa első számú egyházi embereként sem állt jogában, értelemszerűen esküszegőnek bizonyult, amit ellenzéke sietett ki is aknázni ellene.

Péter tehát követte nagy elődje példáját, megkísérelt eleget tenni a „rex et sacerdos” kívánalmainak, de türelmetlensége, erőszakossága, ebből következően belső támogatottságának elvesztése miatt nem tudott megfelelni e feladatoknak. A püspökök tudtával és beleegyezésével palotaforradalom robbant ki ellene, elmenekült az országból, a magyarok pedig István király sógorát, a korábbi nádort, Aba Sámuelt választották meg a trónra.

Sámuel uralkodásának kora (1041–1044) szent Gellért teológiai munkálkodásának eredményeképpen egyházi, vallási szempontból igen jól adatolható néhány esztendő. Úgy tűnik, uralma biztosításának érdekében valamiféle nemzeti egységfront kialakításán fáradozott: eleget kívánt tenni az egyházi elvárásoknak a „rex et sacerdos” szerepkörben is, ugyanakkor tömegbázisát a pogány érzelmű, sok esetben hitehagyó népeség alkotta, akik a régi nemzetségi rend és tulajdonviszonyok helyreállítását várták tőle, de megtúrte éppen az egyház hatalmának ellensúlyozására a (szociális követelésekben a pogánysággal egy húrton pendülő) Balkánról beszivárgó eretnekeket is.

Abát Gellért a zsarnokok közé sorolta, „akik csak azért uralkodnak, hogy címük legyen, a népet felzabálják, az adókat behajtsák, és önmagukat felmagasztalják stb. és a világ kívánsága szerint a hiábavaló hírnévnek áldozzanak, nem királyok, hanem felforgatók”. Azért cselekszenek így, hogy „istenként tiszteljék őket”, azaz legalább is a legfelső uralkodói kör kacérkodott a pogány-kori teokratikus világkép felelevenítésének gondolatával. Éppen ezért vitathatja el az Isteni fenséggel szembehelyezkedő királytól a „sacerdos” mivoltot Gellért: „Jónéhányat közülük – írja – csak talpnyalásból neveznek Isten szolgáinak: a tudatlan halandók csak azért hízelegnek nekik, mert megadómanózzák őket, holott nem értenek máshoz, mint a lovak vizeletéhez.” Az utalás egyértelműnek tűnik, hiszen a „napjainkban”, „nálunk”, „a mi Pannóniánk” stb. kifejezések konkretizálják, hogy elsősorban hazánkról van szó, ahol „a királyt félik, noha holtában csak féregnek és rothadásnak (Iob 25,6) nevezhető, és ostobán a herceget tisztelik az isteni rendelkezés és törvény ellenére”. A főpapok közül sok nem áll a hivatása magaslatán, „lealjasodott szolgálataikkal” a király gyarló tetteit igazolják, „felmentik a hazugokat és gonoszokat ajándékokért, és a fejedelmeket, akiknek fel-fuvalkodott lelkét Isten harag nélkül fogja szétzúzni, gyalázatos hízkelkedésekkel veszik körül hamuhoz hasonló ajándékok fejében”. Haszonlesés, gerinctelenség, behódolás a legszembeötlőbb: „Immár melyik püspök fogja fel, hogy ő kiválasztott? Inkább a királyi palástba öltözött okádások adóznak zajos tetszéssel, ráadásul olyan undorító dolognál, amely a legalantasabb oldala az egész természetnek”. Az ilyen helyezkedő, elvtelen, a „csepürágók orgiáin”, éjszakai tivornyákon tobzódó, kötelességeiket elhanyagoló vagy szándékosan kerülő egyháziakat Gellért „csak látszólagos papoknak” tekinti, mert „szajhákkal és mindenféle prostituáltakkal összeállva”, azok tetszését hajkurászva

„bujálkodnak”, „a legcsábítóbb örömöknek” szolgálnak, „dőzsölnek gyomorpukkadásig”, „a hatalmasokat gögös vérű családjukért dicsőítik”, „házzól házra futkosnak kapzsiságból és ajándékvágyból”, s „magas tisztségeikben sürgölődnek” Isten szolgálata helyett. Íme, egy helyzetkép: „Hogy Krisztus néhány papja mi módon él? – csupán vadászatok és civakodások, rablások és hatalmaskodások, mulattatók, kicsapongások, az isteni törvény áthágása, ágyasok serege – bőségesen elmondhatják. Arról, hogy vajon vannak-e hamis próféták is e gyakran öntözött, de mégis öntözetlen és tisztátalan földön, azok mesélhetnek, akik püspöki széket ragadtak maguk alá, noha alig hallottak a zsolnárokról az iskolában. A többről meséljen Germánia, de Pannónia se hallgasson!”

Mint említettük, politikai megfontolásokból Aba is követte az egyházi hagyományokat: az 1042. év húsvétját éppen Marosvárott, Gellért székhelyén ülte meg. Ám a főpap – mint ez köztudott – véres leszámolásai miatt nem volt hajlandó ünnepi koronázását elvégezni. Jelen voltak azonban olyan püspökök, akik a – szokásoknak megfelelően nagycsütörtökön az oltárra helyezett – koronát felemelvén a király elé mentek, fejére helyezték a diadémot, majd a papok és a nép kíséretében bevezették a templomba a húsvét vasárnapi, feltámadási szertartásra. De Gellért nem hátrált, elkövetkező bukását is megjövendölve szószékről fenyegette meg az uralkodót, de elmarasztalta a megalkuvó főpapokat is mondván: „inkább meg kell őrizni azt, ami szent, inkább el kell rejteni a gyöngyszemeket, semmint a kutyák és disznók elé vetni (Mt 7,6). Nincs nagyobb ostobaság, mint Isten elébe helyezni az ördögöt, a lelkiek elé a testieket, tenyéren hordozni a királyi süveget, s lábuk elé szómi Krisztus igéit. Ó, gyalázat, gyakran tapasztalunk ilyesmit!” A szent legendája szerint a király „barátai körében” is voltak a „szabad művészetekben jártas”, tudós egyháziak, akik intettek a tolmácsnak, hogy ködösítse a szöveget, így akarván a szent férfiút megoltalmazni az uralkodó haragjától, de ő – s ebből láthatni, hogy tudott magyarul – felszólította a fordítót szavai pontos tolmácsolására.

Nem a személyes példa, nem az őszinte vallásosság, csak a pusztá jog és a gátlástalan erőszak az, ami a király egyházi vezető, „sacerdos” pozíciójában érvényesül, ezért a jobb érzésű papok is csak „magukban morgolódnak, parancs és megkérdőzés nélkül pisszenni sem mernek, nehogy megsértsék a királyi füleket. Azt mondják: Hogyan mondhatunk a királynak nem tetsző dolgokat? Haragra gyullad, dühre gerjed, és mi hallassuk szavunkat? Inkább színlelt kacajra fakadnak, semmint, hogy Isten hatalmas igéjét hirdessék. Ezt pedig azért cselekszik, hogy egyrészt rokonaikat ne függesszék fel a rájuk ruházott hivatalokból, másrészt őket magukat ne fosszák meg főpapi palástjuktól.” Pedig a veszély igen nagy: megsokasodtak azok, akik „pogány módra élnek” és „a pogányság trágadombján vetik meg a lábukat”, halottaikat „mint a mezei barmokat, kopjafák jele alá temetik, istentelen siránkozással” gyászolják meg őket, „az örvény és révület, a jóslás és ráolvasás szelleme” hódít körükben, akik lázadók és javíthatatlanok, az „ál-keresztények tömege” kiváltképp nálunk gyarapszik, a már megkeresztelték körében is sok az ellenség, s a még hivatásuk szerint működő papjaik hiába riogatják a hitelhagyókat, hogy számukra teremtette Isten a poklot, a gyehenna tüzet, ahol a Sátánnal együtt égnek majd örökkön örökké, nincs komoly fogantatja. Sőt egyre terjed a Balkánról az a dualista eretnokség, amelyet később bogumilizmusnak neveznek, fő tételében a manichaeista tanításokat követi, élesen ketté választja a szellemi és az anyagi világot (az utóbbit az ördög alkotásának tartja), s ebből messzemenő következtetéseket von le, tagadja a test feltámadását azt állítva, hogy Krisztus sem öltött valóságos emberi testet, visszakövetelik a holtak lelkeiért felajánlott engesztelő alamizsnát, gyalázzák az

egyházat és a papokat stb. A világi hatalom elnéző „az ilyenek sületlenségével szemben”, sőt a velük szembeszegülő püspökök hatáskörét névlegessé silányítva a szólástól is eltiltják és meg is adóztatják őket, hogy „az eretnekek kénye-kedve szerint teljesen meggyengüljön az egyház”. A fő-főeretnek (heresiarcha) pedig maga az uralkodó.

Az egyházon belül tehát teljes az anarchia. A tanult papság egy része ugyan még nem tántorodott el, de a tanokban veszélyes újszerű dolgokra hallgat vagy inkább ragaszkodik az az ókor „ostoba filozófusainak dajkameséihez és a pogányok szövegeihez”, melyek alapján lelkesen tanítják a grammatikát, retorikát, de elhanyagolják a Szentírást, s „lélektelenül mormolják imáikat”, kérkednek tanultságukkal és tudományukkal.

A krónikák megvádolják Abát, aki szerintük „úgy vélekedett, hogy az uraknak mindene közös a szolgálkkal, ... nemtelen parasztokkal étkezik, lovagol és társalog”. S eközben – mint a marosvári eseményeknél – ott látjuk a karrierista, írástudó papokat is, akiről Gellért így vélekedik: „akik Isten egyházában nem mernek szólni, noha a trivium, a három tudomány boncolgatásával hetvenkednek és a parasztnál részegkednek, tekintsük fertőnek, szavaikat ganéjnak”.

Meghamisítanánk persze az igazságot, ha elhallgatnánk, hogy az egyház, a kereszténység ügye mellett számos igehirdető híveivel rendületlenül kiáll, „akad sok szent ember és igen ájtatos férfiú” is, „az egyházi előírásokat szabályosan megtartó szerzetes”, akiknek legfőbb gondja és törekvése, hogy a „Krisztushoz sereglő” pogányok minél alaposabban ismerjék meg a keresztény tanokat, és az eltávolodottak, hitehagyók visszataláljanak az anyaszentegyházba. „Azt hirdetik a népnek, ami hasznára van a discséretes életvitelnek és a feddhetetlen cselekedeteknek”, természetesen ezt „inkább az erények tanításával, semmint a szépen szerkesztett szavak választékosságával” érik el. A jó pap a személyes példamutatás erejével győzi meg híveit, „az erények iskolájában gyakorolja a szent tudományt”, célja megvalósítása érdekében Isten igéjével felfegyverkezve „élőszóval töri meg az eretnekek veszett dühét”. Hősiesen viselnek el balsorsot, üldöztetést, börtönt, „nem félnek semmiféle megtorlástól”, hanem a világi hatalmasságok és istentelen pártfogoltjaik ellen harcolnak „az utolsó csepp vérükig a hitért és az igazságért”. Gellért meg van győződve arról, hogy igehirdetésük eredményes lesz, a pogányokat „a hét lelki ajándék világosítja meg”, befogadják Krisztus evangéliumát, s az isteni kegyelem révén, amely nekik adatik, a „pogányság pázsitja megtermékenyül”. „Magam is – írja töretlen optimizmussal – valahányszor a pogányokat tanítom, akik nem ismerik Krisztust, és ők az Ige hallatán megtérnek Isten befogadására, a meggyőzésel, a szóval és a hittel Krisztust vetem nekik, és Krisztus előttem jár a magvetésben.”

Az erőviszonyok tehát nem tolódtak el visszafordíthatatlanul a király és a világi hatalom javára. A tirannus módjára kormányzó Aba Sámuel magának követelte ugyan a „rex et sacerdos” címet és a belőle következő hatalmat politikai helyzete megszilárdítása érdekében, de valójában a pogány velleitású tömegekre támaszkodva, az ősi hiedelemvilágot favorizálva „istenkirályként” uralkodott. Így következett be halála is: a vesztés mérfő csatából menekültében „rég csapdába esett” és megölték. Az a „rég csapda” minden bizonnyal a szakrális királygyilkosság szokása volt, amely a szakrális fejedelmekre minden katasztrófa esetén várt. Igazolni látszik ezt az a tény is, hogy a nép a későbbiekben is szentnek kijáró tisztelettel övezte.

Péter király második uralma idején külsőségekben – a jelentősebb vallási ünnepek (pl. pünkösöd) jeles egyházi központokban (ez esetben Székesfehérvárt) történő megülvése – még tartotta magát az István-kori szokásokhoz, de az általa vállalt német hűbér már jogilag is aláasta királyi tekintélyét, s megkérdőjelezte „főpapi” mivoltát is. Sér-

tettségéből fakadó zsarnoki ténykedése, kegyetlen megtorlásai, zsoldosainak fékezhetlensége, gátlástalan rablásai, gyilkosságai, szexuális túlkapásai végül is összeküvéseket, majd nyílt ellenállást váltott ki, az államhatalommal és a kereszténységgel szemben elementáris erejű pogánylázadás kirobbanását eredményezte, amelynek áldozatául esett számtalan kereszténnyel együtt sok pap és szerzetes, köztük a kiváló teológus és lánglelkű térítő, szent Gellért püspök is.

A trónra emelt Vazul-fi, I. Endre néhány életben maradt püspökkel keresztény ordo szerint koronáztatta meg magát, elrendelte, hogy a nép körében, „aki a scythiai, ősi pogány szokást el nem hagyja, s nyomban vissza nem tér Jézus Krisztus igaz vallására, és nem hallgat a szent törvényre, amelyet az isteni király, István adott volt, fej- és jószágvesztéssel bűnhődjön”. Oltalmába vette a papságot, visszaállította a keresztény szertartásokat, parancsot adott a lerombolt és elpusztított templomok helyreállítására, tehát valóságosan arra törekedett, hogy népe számára igaz „rex et sacerdos” legyen. Vele egy időben lépett fel Hildebrand bencés szerzetes, a későbbi VII. Gergely pápa, akinek radikális reformtörekvései már egészen más ideológiai és politikai perspektívába állították a világi uralkodók és az egyház viszonyát.

ADORJÁNI ENDRE: I. BÉLA

MAKK FERENC

Róma vagy Mainz vagy Bizánc?

POLITIKAI-VALLÁSI VÁLASZTÁS AZ ELSŐ EZREDFORDULÓN

Napjainkban a sajtóban, népszerűsítő írásokban és szócikkekben egyaránt gyakran felvetődik a kérdés: Géza fejedelem és Szent István király a Róma és Bizánc (Konsztantinápoly) – illetve más megfogalmazás szerint a Nyugat és Kelet – közti választásban miért Róma, azaz miért a Nyugat oldalára állt Bizánc, azaz a Kelet helyett.

Ténylegesen a kérdés ennél bonyolultabbnak tekinthető. Egyrészt a rendkívül fontos döntés elsősorban politikai állásfoglalás volt – kialakításában a nemzetközi viszonyoknak volt meghatározó szerepük –, és csak másodsorban minősül vallásválasztási ügynek. Másrészt – éppen a probléma alapvetően politikai jellege miatt – a magyar vezetők előtt tulajdonképpen nem két lehetőség (ti. Róma és Bizánc), hanem három döntési lehetőség (ti. Róma, Mainz és Bizánc) állott. Márpedig, amint látni fogjuk, először a magyar vezetők, Géza nagyfejedelem és köre Mainzot választották, Róma mellé csak később csatlakozott István és főembereinek tanácsa.

Géza és István sorsdöntő állásfoglalásának megvilágításához a honfoglalásig célszerű visszamenni. A magyarok megtelepedése előtti időszakban évszázadokon keresztül a Kárpátok medencéje három kultúrkör találkozó helye, illetve befolyási szférája volt. Közülük az egyiket a nyugat-európai (latin-germán), a másikat a dél-európai (bizánci, illetve görög-szláv) civilizáció, a harmadikat a keleti steppe világa jelentette. (Ne feledjük: az eurázsiai steppe legnyugatibb nyúlványát a Duna-Tisza völgye képezte.) A keleti steppe korábban már többször is megkísérelte elragadni a Kárpát-medencét az európai civilizált világtól. Ez történt például a hunok és az avarok esetében is, de mindkét lovasnomád nép törekvése kudarcot vallott. Az európai civilizáció erősebbnek bizonyult, s visszaszerezte magának a régiót. Ennek következtében a Hun és az Avar Birodalmak elbuktak, népeik pedig nyomtalanul más etnikumokba olvadtak bele, s ily módon végül is a hunok és az avarok eltűntek a történelem színpadáról.

A nomád magyarok honfoglalása nyomán a keleti steppe ismét megszerezte magának a Kárpát-medencét. Árpádék honszerzése eleve ellenséges viszonyt teremtett a magyarok és a szomszédos államok között, hiszen a magyarok teljesen felszámolták a keleti frankok hatalmát a Kárpát-medence nyugati részében, végleg megsemmisítették a Morva Fejedelemséget is, s a dunai Bolgár Birodalom itteni uralmát pedig Dél-Erdélyre szorították vissza. A Magyar Nagyfejedelemség révén az avarok után első ízben helyre állt a Kárpát-medence politikai egysége. Az Európa és a magyarság közti ellenséges viszonyt állandó hadiállapottá a kalandozások tették.

A 899 és a 970 közötti időszakban a magyarok rendszeresen – csaknem minden évben – vezettek katonai portyázásokat Európa gazdag és fejlett régiói ellen. „Attilai” méretű hadjárataik során a magyar lovasok hatalmas területeket száguldoztak be. A kalandozók – mai szemmel nézve is bámulatra méltó lovasteljesítményeket nyújtva – a Duna mellékéről eljutottak a dán határokig, az Atlanti-óceán francia partjáig, a hispá-

niai Ebró folyóig, az itáliai csizma déli sarkáig, a Balkánon pedig a Peloponnészigig és Konstantinápolyig, s közben számos csatát, ütközetet vívtak meg.

Ezeket a katonai akciókat többféleképpen szokták minősíteni. Az értékelésekben gyakran idealizáló, megszépítő tendencia érvényesül. Így például a reformkortól kezdődően a nemzeti romantika jegyében hosszú ideig a hadjáratokat lényegében a magyar vitézek fegyveres kirándulásainak, hétvégi kalandozó vállalkozásainak tekintették, s büszkén hirdették, hogy a kalandozások korában egész Európa rettegett a magyaroktól. Utóbbi időkben elterjedt az a nézet, amely szerint a magyar kalandozókat rendre külföldi erők hívták, hogy a pártharcok és belviszályok során a maguk oldalán szövetségesekként vonják be a küzdelmekbe. A legtöbb esetben azonban elődeinket senki sem hívta, s a kalandozó csapatok általában saját kezdeményezésükre indultak útnak. A korabeli forrásokból kiderül, hogy valójában a kalandozások elsősorban és mindenekelőtt zsákmányszerző, rabló hadjáratok voltak, mivel legfőbb céljuknak a zsákmány- és fogolyszerzés bizonyult.

E katonai vállalkozások alkalmával a magyarok elsősorban olyan javakat zsákmányoltak, amelyeket saját nomád társadalmuk vagy alig vagy egyáltalában nem tudott előállítani. Elsősorban nemesfémeket (aranyat, ezüstöt), kincseket, ékszereket, luxuscikkeket, drága felszereléseket és értékes textíliát raboltak. A zsákmány fontos részét tették ki a hadifoglyok, akiknek zömét a magyarok eladták bizánci és arab kalmároknak, s így a magyarok maguk is tevékenyen bekapcsolódtak az európai rabszolga-kereskedelembé. Zsákmányukat gyakran zsold, adó, hadisarc, váltságdíj vagy ajándék formájában szerezték meg.

A régészeti leletek, az írott források és a történelmi analógiák egyértelműen azt mutatják, hogy a zsákmányszerzés révén Európa különböző területeiről hatalmas gazdagság áramlott Magyarországra. A kalandozások időszakából mintegy 536 külföldi pénzérme került elő a régészek ásója nyomán a Kárpát-medence földjéből. Ebből 251 db itáliai érme, amelynek zömét a 10. század első felében – kb. 50 esztendő alatt – évi adó formájában kapták a magyarok az itáliai uralkodóktól. Az évi adó mértéke 10 véka ezüstpénz volt, ami 375 kg ezüstöt tett ki. Értékben hasonló nagyságú lehetett az a zsákmány, amit német földön szereztek, ahonnan főleg veretlen ezüstöt, értékes tárgyakat, luxuscikkeket hoztak el, illetve kaptak meg. A bizánci érmék száma 200 körül van. Ez azt jelenti, hogy a 934 és 958 között fennálló béke idején adó, a 959 és 970 közötti kalandozások során pedig zsákmány formájában Bizánctól igen tekintélyes haszonra tettek szert a magyarok. Ez a zsákmány értékben vetekedhetett azzal a jövedelemmel, amit a – magyarokhoz hasonlóan ugyancsak 100 ezer fős – nomád avarok 568 és 626 között fegyverrel évi adóként kényszerítették ki a bizánci császároktól, s ami évente legalább 100 ezer aranyolidust tett ki. Az avarok görög (bizánci) zsákmányából mindaddig csupán 120 db bizánci pénzérme került elő a földből. Egyébként az avaroknak fizetett adó Bizánc évi aranyjövödelmének mindössze 1,1%-ával ért fel. A gazdag Bizánc, tehát mind az avarokkal, mind a magyarokkal szemben a háború helyett az adófizetést vállalta. Mindezek alapján természetesen nagyfokú eufémizmussal lehet – miként azt egy neves kutató nemrégiben írta – a 10. század első felét „magyar Ezüstkorszaknak” nevezni. A valóságban azonban ez az időszak, illetve a kalandozások kora a magyarok részéről Európa kirablásának, Európa kifosztásának a korszaka volt!

Ez a hatalmas zsákmány – és vele együtt a jelentős kereskedelem – a magyarságnak igen komoly jólétet, ahogy ma mondjuk, magas életszínvonalat biztosított, még akkor is, ha természetesen a megszerzett javakból a főnökök és a harcosok nem egyforma

mértékben részesültek. Bizonyos számítások szerint egy-egy kalandozó magyar katona ruházatán is lova felszerelésén mintegy 0,5 kg arany-, illetve ezüstdíszítés volt. Nem véletlenül írta egy muszlin forrás: „a magyarok szemrevaló és szép külsőjű emberek... Vagyonosak és szembetűnően gazdagok”. A magyarok a szerzett zsákmányt egyébként ugyanúgy felérték és elherdálták, miként tették azt korábban az avarok is.

A rabló hadjáratok rendre az érintett területek kíméletlen feldúlásával, kirablásával, az ottani lakosság pusztításával, illetve brutális elhurcolásával jártak. Ezért is tartották a kortárs források a kalandozó magyarokat „felettébb durva, minden fenevadnál kegyetlenebb népnek”. Teljes mértékben téves az a modern vélekedés, miszerint a korabeli szerzők (főként egyházi krónikások) szándékosan és indokolatlanul festették a valóságosnál sötétebbre, azaz gonoszabbra őseinket, hogy ily módon – úgymond – rossz hírünket keltsék az akkori Európában. E nézet hívei előszeretettel hivatkoznak arra a kedélyes légkörre, amelyet a mulatozó, vidám magyarok önmaguk körében támasztottak 926-ban Sankt Gallenben. Az ún. Sankt Gallen-i kaland azonban nemcsak ebből (sőt főleg nem ebből) a vidám szórakozásból állott. A leírás azt is tartalmazza, hogy „amint megvirradt, [a magyarok] rárontottak a közeli falvakra, felkutatták és elrabolták mindazt, amit a menekülők hátrahagytak, és az összes épületet felgyújtották, ami mellett csak elhaladtak.”

Őseink kalandozó hadjáratai azonban nem tekinthetők magyar sajátosságnak, ezek – lényegüket tekintve – ugyanolyan történelmi események voltak, mint más népek (például a hunok, avarok, arabok és normannok) zsákmányszerző, rabló katonai akciói a maguk korában. Francia évkönyv írja egy 9. század végi viking (normann) kalandozásról: „A normannok ismét dúlni kezdtek, gyilokra és tűzre szomjaznak, öldösködtek és fogságba hurcolták a keresztény népet, szétrombolták a templomokat.” Egyáltalán nem véletlen tehát az, hogy miközben 900 táján Észak-Itáliában úgy szólt az ima: „A magyarok nyilaitól ments meg, Urunk, minket!”, addig csaknem azonos időben Észak-Franciaország lakóin ak ajkáról pedig a következőképpen hangzott a fohász: „A normannok haragjától ments meg, Urunk, minket!” A lovon száguldozó magyarok nem voltak sem jobbak, sem rosszabbak a hajós vikingeknél vagy a lóval, tevével, illetve hajóval kalandozó araboknál. Ez volt az az időszak, amikor mai kutatók szerint a rablás volt „a szaracénok nemzeti ipara”, s a vikingek számára a legnagyobb vonzóerőt a préda jelentette tengeri rablóvállalkozásaik alkalmával.

A kalandozó hadjáratok miatt az európai népeknek természetesen nagyon is elégük volt a magyarokból. Amikor pedig az erőviszonyok és a politikai körülmények a magyarok rovására változtak meg, csak idő kérdése lett, hogy Európa megerősödő nagyhatalmai (a Német Birodalom és a Bizánci Császárság) – együtt vagy külön-külön, esetleg más népeket is bevonva – mikor mérnek végzetes vereséget a kalandozókra, s mikor semmisítik meg a magyarokat. A 10. század közepére Európában napirendre került a magyarság fizikai megsemmisítése. Nagyon jellemző, hogy 955 táján a spanyolországi mór uralkodó, III. Abd al-Rahman határozottan és világosan azon véleményét fogalmazta meg a német király, I. Ottó követe előtt, miszerint „a magyarok népét ki kell irtani”.

Nyugat-Európa 955-ben Augsburgnál állította meg a kalandozó magyarokat a Német Birodalom révén. A magyaroktól sokat szenvedő Nyugat-Európában igen nagyra értékelték I. (Nagy) Ottó király 955. évi katonai sikerét. Többen azt Martell Károly poitiers-i győzelméhez hasonlították, amelyet a Karoling vezér a hispániai arabok felett aratott 732-ben, s amely örökre véget vetett az iszlám nyugati terjeszkedésének.

XII. János pápa a császárkoronázás alkalmából, 962 februárjában kiadott privilégiumában úgy fogalmazott, hogy Ottó király azért nyerte el a császári méltóságot, mert legyőzte a pogány népeket, köztük az avaroknak nevezett magyarokat. Ily módon ha igaz az, hogy Mohamed nélkül nem lett volna Nagy Károly, akkor ugyanazon alapon az is joggal állítható, hogy Árpád nélkül nem lett volna Nagy Ottó sem.

A katasztrofális augsburgi vereség következtében a Magyar Nagyfejedelemség vezetése véglegesen leállította a nyugati irányú kalandozásokat, mert attól tartott, hogy ellenkező esetben megsemmisítő német támadás fogja sújtani a magyarságot. Arra a páni félelemre, amely a Lech-mezei katasztrófa után a törzsszövetség népét és vezetőit elfogta, jellemző az, amit a kortárs Liudprand német püspök feljegyzett: „a magyarok népe a legszentebb és felettébb győzhetetlen [I.] Ottó király hatalmától megremülve... mukkanni sem mer.”

A magyarok nagy szerencséjére azonban Ottó király Augsburg után nem ellenük fordult, hanem minden erejét és figyelmét a lázadó szlávok leverésére, Itália megszerzésére és a császári korona elnyerésére fordította. A német császár 962 és 972 között 9 évet töltött Itáliában, s ez önmagában jelzi, hogy számára a félsziget és nem a Kárpát-medence volt az igazán fontos terület.

A magyar törzsek, akik Bölcs Leó bizánci császár szerint „telhetetlen kincsszomj rabjai”, ekkor még nem tudták nélkülözni a külföldről szerzett, rablott javakat, hatalmas zsákmányt. S miután a bazileosz felmondta a 934 óta fizetett évi adó további folyósítását, 959-től felújították rendszeres pusztító, rabló hadjárataikat Bizánc ellen. A 960-as évek végére Szvjatoszláv kijevi nagyfejedelem vezetésével orosz–bolgár–besenyő–magyar szövetség jött létre a Görög Császársággal szemben. A szövetség csapatai azonban, amelyek Konstantinápoly elfoglalására indultak, 970 őszén súlyos vereséget szenvedtek a bazileosz (a bizánci uralkodó) seregétől. 971-ben ellentámadásuk során a bizánciak elfoglalták Bulgária nagy részét, s a bizánci légiók az Al-Dunánál elérték a Magyar Nagyfejedelemség déli határát. A magyar vezetők ekkor teljes joggal bizánci inváziótól tartottak, s görög forrás igazolja, hogy a fejedelmi udvaron nagyfokú félelem lett úrrá. Ráadásul a kelet-európai szövetség széthullott, s 972 tavaszán politikai közeledés történt a Német Birodalom és Bizánc között, amit a két uralkodó dinasztia házassági kapcsolattal erősített meg.

A bizánci fenyegetés árnyékában a két nagyhatalom között elhelyezkedő magyarság élére 971 táján új fejedelem került. Géza nagyfejedelem ebben a rendkívül nehéz külpolitikai helyzetben 972 tavaszán – véget vetvén a balkáni kalandozásoknak is – Nyugat felé nyitott. A magyarok nagyúra világosan felismerte, hogy Bizánc ellenében érdemleges politikai – adandó alkalommal katonai – segítséget a Német Birodalomtól kaphat. I. Ottó szívesen fogadta Géza közeledését, s ennek révén 972-ben a mainzi érsek által felszentelt Sankt Gallen-i Brúnó térítő püspök megkezdte a nyugati vallás terjesztését a magyar földön. Géza fejedelmet is ő keresztelte meg. Tulajdonképpen a 972-es esztendő az az időpont, amikor a magyarság német segítséggel hivatalosan elindult a keresztény Nyugat-Európa-hoz való csatlakozás útján.

973-ban Quedlinburgban megtörtént a magyar–német politikai viszonyok rendezése is. Géza és I. Ottó barátságot és békét kötöttek egymással. Az ekkor létrejött magyar–német politikai szövetség jelezte: a Német Birodalom a magyar–bizánci viszályban Magyarországgal mellett áll. A német császár ugyanis nem fogadhatta el azt, hogy a Magyar Nagyfejedelemség esetleges bekebelezése nyomán a bazileosz jelentős teret nyer a Német Birodalom közvetlen szomszédságában. Ez a közép-európai hatalmi

egyensúly drasztikus felborulását jelentette volna Németország kárára. Ettől kezdve figyelhető meg a XII. század végéig a két császárság: a Német és a Bizánci Birodalom egymás elleni vetélkedése a sajátos geopolitikai helyzetben levő Magyarország megszerzéséért.

Magyarországon a 10. század közepe óta a konstantinápolyi pátriárka által küldött térítő püspökök, Hierotheos itteni tevékenysége nyomán jól ismert – a nyugatinál jobban ismert – volt a kereszténység görög változata. (Hierotheos 2000. évi szentté avatása révén 1054 óta első közös szentje lett a két – latin és görög – egyháznak.) Géza számára elvileg tehát megvolt a lehetőség arra, hogy uralkodása kezdetén a latin helyett a bizánci rítusú Krisztus-hitet válassza. Gyakorlatilag azonban nem volt igazi, tényleges választási lehetősége, hiszen a fenyegető bizánci veszedelem árnyékában a bazileosszal szemben hatékony segítséget csak a Nyugattól várhatott. Ezért fordult a Német Birodalom urához, s ezért fogadta el a római rítusú keresztény vallást. Tettét, ha úgy tetszik választását, elsősorban nem az a tény befolyásolta, hogy fejedelemségének dunántúli központja földrajzilag közelebb volt a Német Birodalomhoz, mint a Görög Császársághoz. Döntésében még annak sem volt érdemleges szerepe, hogy az erdélyi Gyula családjában a bizánci rítusú vallás dívott, s emiatt ő már – úgy mond – csak egy elkésett második jelentkező lehetett volna a gyulák mögött a bazileosz szemében. Teljességgel igazolhatatlan az a vélekedés, mely úgy magyarázza az Árpádok Nyugat felé fordulását, mintha Géza felismerte volna azt a több évezredes geopolitikai adottságot, amely szerint a Kárpát-medence nyugati fele a neolitikum óta mindig is a Nyugathoz, míg a keleti része folyamatosan a Kelethez tartozott volna. Ilyen fantasztikus éleslátással azonban az Árpádok minden tehetségük ellenére sem rendelkeztek. A 970-es évek elején az ország kedvezőtlen nemzetközi helyzete következtében Géza számára a Nyugat felé fordulás alapvetően és elsősorban politikai kérdés volt. A Nyugathoz való csatlakozás viszont egyértelműen a nyugati, latin rítusú kereszténység vállalásával járt együtt.

Egészen friss keletű az a vélemény, miszerint Géza – és István – azért választották a Nyugatot, mert így egyszerre két különálló hatalomhoz, ti. a császársághoz és a pápasághoz csatlakozhattak, szemben a bizánci uralkodóval, aki cezaropápaként Bizáncban (tehát Keleten) egy kézben összpontosította a világi és az egyházi hatalmat.

Ezzel kapcsolatban azonban hangsúlyozni kell, hogy amikor Géza Nyugat felé nyitott, akkor nem egyszerre a császárhoz és a pápához, hanem csak a német uralkodóhoz és ezáltal a német birodalmi egyházhoz fordult. A római pápát Géza teljesen figyelmen kívül hagyta. Ezt nagyon világosan mutatja az, hogy Brúnó püspököt és később utódait is nem a római pápa, hanem a Német Birodalom legtekintélyesebb egyházi méltósága, a mainzi érsek szentelte fel, s így módon Magyarország a német birodalmi egyház befolyása és joghatósága alá került. A birodalmi egyház pedig mind német földön, mind idegen területen a császári hatalom érdekeit szolgálta.

Egyébként aktuálpolitikai okok miatt napjainkban ismét felerősödött az a vélemény, miszerint ha a magyarság Bizánchoz csatlakozott volna Géza és István idejében, akkor sorsa rövid idő alatt a beolvadás, a felőrlődés, a biztos pusztulás lett volna. Ezt a felfogást azonban ékesen cáfolja az a történelmi tény (s ez minden spekulációnál fontosabb), hogy Kelet-Európában, közelebbről a Kárpát-medence környékén egyetlen olyan nép sem pusztult el az évszázadok során, amelyik az ortodoxiát választotta. Erről egyértelműen tanúskodik az orosz, a román, a bolgár és a szerb nép eddigi története. Egyáltalán nem szerencsés utólagos próféciaaként ma arra hivatkozni, hogy ha

Géza és István Bizáncot választotta volna, akkor az ortodox magyarság nem akart volna és nem is tudott volna a törökkel szembeszállni. Ennek a teljesen ahistorikus állításnak keményen ellene mondhat az a tény, hogy az oszmán hódításnak a balkáni ortodox népek – az egész európai civilizáció védelmében is – évszázadokon keresztül heroikusán ellenálltak, s végül az ő közreműködésükkel egészen a Boszporuszig sikerült a törökséget visszaszorítani.

De az utópia és az „uchronia” világából (azaz a sehol és a soha nem létező dolgok spekulatív színteréről) térjünk vissza a reálhistoria területére.

A 973-as quedlinburgi magyar–német kibékülés és szövetségkötés nyomán Bizánc meghátrált, és lemondott a Magyar Nagyfejedelemség megtámadásáról. Erre készítette a bazileoszt a nyugat-bulgáriai felkelés és az arabok nagy, keleti támadása is. Ugyanakkor Quedlinburg következményeként Magyarország a Német Birodalom egyházi és politikai érdekszférájába került, s magyar földön egyházi és politikai téren határozott német befolyás érvényesült. Géza uralkodása végén a német befolyás jelentősen megerősödött, s a magyar–német kapcsolatrendszer olyan szorossá vált, hogy a viszony jellege már a Magyar Nagyfejedelemség önállóságát, szuverenitását is veszélyeztetni kezdte.

István és Gizella 996-ban létrejött házassága igen erős szállal fűzte a Német Birodalomhoz s ezáltal a Nyugathoz a magyarságot. A Koppány mellőzésével hivatalos trónörökössé megtett István bajor házasságkötésének több politikai célja is volt. Géza egyrészt német támogatást akart szerezni ahhoz, hogy fia a nagyfejedelmi trónra kerülhessen s hatalmát meg is védhesse, másrészt pedig ahhoz, hogy István folytathassa a magyarság megmaradását biztosító országgyesítő politikát a szeparatív erőkkel szemben. Ugyanakkor a változatlanul veszélyes bizánci politika ellensúlyozására továbbra is szövetségesként a maga – és utóda – oldalán kívánta tudni a német császárt. III. Ottó francia forrás szerint egyetértett a házassággal, s ezzel jelezte, hogy Géza és István számára a kért támogatást hajlandó megadni. De a császár nem egészen öntetlenül cselekedte ezt. A házasságkötés alkalmával került Magyarországra a német birodalmi jelvénynek, a császári lándzsának egy másolata. Ezt III. Ottó hatalmi jelvényként küldte a magyar fejedelmi udvarba. A kortárs krónikás szerint ezáltal III. Ottó „megadta neki [ti. Gézának, s rajta keresztül a trónörökös Istvánnak] az engedélyt, hogy országát a legszabadabban birtokolja”. Ez pedig kétségkívül egyszerre jelentette a német császár hierarchikus felsőbbségének és egy jelképes, formális német függésnek az elismerését magyar részről.

Szent István hatalomra kerülve arra törekedett, hogy – a magyar–német szövetséget fenntartva – felszámolja a német függést, s megőrizze országa szuverenitását. Ennek érdekében a római pápával létesített szoros kapcsolatokat. István fejedelem a II. Szilvesztertől kért és kapott korona által lett keresztény király, s a pápai korona hatására a császári lándzsa felségjelvényként sokat veszített jelentőségéből. S mindez a német politikai befolyás nagymérvű gyengülését szimbolizálta. A birodalmi egyház pedig azáltal szorult ki teljesen magyar földről, hogy az új király az esztergomi érsekséget s ezzel a magyar egyházszervezetet a pápa alá rendelte. István volt tehát az a magyar uralkodó, aki a birodalmi egyházat reprezentáló Mainz helyett Rómát választotta. A magyarság Nyugat-Európához csatlakozása Szent István intézkedései következtében vált teljessé és véglegessé. A keresztény világhoz való sorsdöntő csatlakozás biztosította azután a magyarság megmaradását, azt, hogy elkerülte a hunok és az avarok bukását, pusztulását. Európa tehát ezúttal is visszaszerezte a Kárpát-medencét a keleti steppétől, oly-

módon azonban, hogy nem megsemmisítette, hanem éppen felemelte magához a magyarságot. Egyébként a független magyar király önálló külpolitikája egyik fontos megnyilvánulásának tekinthető az, hogy bizonyos idő elteltével szövetségi viszony létesült Magyarország és Bizánc között is.

A Német Birodalom azonban a Magyar Királyság teljes függetlenségét egy idő után nem akarta elfogadni, s 1030-ban II. Konrád császár nagy erejű fegyveres támadást indított Magyarországra meghódítása, hűbéri alávetése céljából. A német invázió látványos visszaverése világosan mutatta: a Magyar Királyság csak önálló államként – s nem vazallus országgént – volt hajlandó a nyugati világ tagja lenni.

GERA KATALIN: SZENT LÁSZLÓ

FONT MÁRTA

Az Árpádok országa és az „Orosz kapun” túli szomszédjai

Határok, elnevezések

A középkori Magyarország határait esetenként olyan módon jelölték, amely ma már vagy nem mond semmit számunkra, vagy a népmesék motívumkincsébe tartozónak érezzük. Ez utóbbira példa a 10. századi nyugati határ. A magyar törzsek szállásterületei a Bécsi medencén túlra, az Enns folyóig húzódtak, amely dél felől ömlik a Dunába. Ami e határ on túl esett, az már az „Óperencián” is túl volt. A Kárpátok északkeleti részén a határt „a rutén határnak” (*confinium Ruthenorum*) nevezték, a rajta keresztül vezető legjelentősebb hágót, a Vereckei hágót pedig „Orosz kapunak”. A másik oldalról ugyanaz „Magyar kapunak” látszott. A hágó egyöntetű elnevezése a középkori forgalomban játszott szerepéről tanúskodik. Az Árpád-korban az „Orosz kapun” túl *Ruscia* vagy *Ruthenia* néven ismert ország terült el, amelyet központjáról *Kijevi Rusznak* ismerünk. A Kijevi Rusz megjelölés azonban nemcsak a 988 után létrejövő keresztény államra, hanem azt megelőzően a formálódó rusz – keleti szláv törzsszövetségre is vonatkozott. A bizánci és muszlim források oroszoknak vagy ruszoknak, az órosz források pedig varégoknak nevezik a keleti szlávok között megtelepedett skandináv népességet. A latin forrásokban használatos *Ruscia / Ruthenia* elnevezés a *Rusz* szóból származik, lakóit *ruténoknak* vagy *ruszoknak* (*Rutheni / Russi*), illetve magyar nyelven oroszoknak nevezték. A rutén népnév később azokat illette, akik az északkeleti régióból (tehát az egykori Ruszból) Magyarországra érkeztek és itt megtelepedtek. Eredendően tehát az „orosz” népnév nem a mai jelentést hordozta. A régiókra bomlott, majd részfejedelemségekre szétesett Kijevi Rusz egyes részeire szláv nyelvterületen ugyancsak a Rusz nevet használták egy-egy jelzővel kiegészítve: Vlagyimir – Szuzdali Rusz vagy Halics – Volhiniai Rusz stb. A szomszédos országok latin nyelvű forrásaiban viszont *Galicia*, *Lodomeria*, *Susudalia* szerepelt. Ennek mintájára bukkant fel később a *Moscovia* név. *Moscovia* lakóit magyarul – ma már a használatból kikopott szóval – *muszkának* nevezték. Az *ukrán* népnév még ennél is újabb keletű, hiszen a múlt században még a *kisoroszt* használták helyette. A kisorosz népnév a 14. században lengyel uralom alá került Halics – Volhinia *Russia Minor* elnevezése nyomán keletkezett.

A honfoglalás előtti kapcsolatok tradíciója

A 10. században az Árpádok „országa” egy törzsszövetségi vagy inkább törzsi keretből kinövő, egymással egyre lazább szálakon kapcsolódó politikai központok összességéből állt. A század második felében az Árpádok „országának” leginkább csak a Kárpát-medence nyugati fele volt nevezhető. Akárhogy is értelmezzük a 10. századot a magyar államiság szempontjából, abban biztosak lehetünk, hogy a honfoglalást megelőzően kialakult kapcsolatok nem mindegyike szűnt meg a Kárpát-medencébe költözéssel. A besenyőkkel való kapcsolat is normalizálódhatott, hiszen Taksony fejedelem

közülük hozott feleséget, majd 970-ben az utolsó Bizánc elleni katonai akció besenyő és Rusz-beli szövetségeseikkel közösen indult (és kudarccal végződött). A 10. század közepén Bíborbanszületett Konstantín állította, hogy a Kárpát-medencében élő magyarok kapcsolatot tartottak fenn a tőlük leszakadt szavárd magyarokkal. A Kijev környékén élő szlávok adóztatása nyilván megszűnt, illetve a magyarok távozása után megjelenő varég-ruszok kezébe került. Honfoglalás előtti „tradíció” a Bizánc ellen vezetett kalandozó hadjáratok sora, amely a későbbiekben folytatódott. A folytatás részleges, hiszen előbb a Gyulák majd az Árpádok és Bulcsu törzse (10. század közepe táján) is felhagyott a bizánci zsákmányszerzéssel. Ajtony törzse valamivel később. Vitatott ugyan a 10. századra datált Przemysł környéki temető etnikai hovatartozása, de amennyiben elfogadjuk az ásató lengyel régész véleményét, és magyarnak tartjuk, akkor a gyepűvonal Kárpátokon kívüli elemét láthatjuk benne. Az imént említett adataink mindegyike azt erősíti meg, hogy a honfoglalást követően nem szakadt szét teljesen a korábbi kapcsolatrendszer „pókhálója”, több elemét a magyarság nemcsak a 10. század során őrizte meg, hanem „magával vitte” a keresztény államiságba. Géza fejedelem és István király nyugat felé fordulása kétséget kizáróan igaz, de nem tette a nyugati kapcsolatokat kizárólagossá. Mindenütt természetes, hogy a közvetlen szomszédokkal kapcsolatot tartanak, ez a középkori Magyarország esetében azzal párosult, hogy a déli, keleti, északkeleti határok mentén a kapcsolatok fenntartása a nyugati szemléletmódtól eltérő, más jellegű impulzusok folyamatos megjelenését vonta maga után. Pl. a bizánci rítusú kereszténység korántsem volt távoli és ismeretlen, hiszen a „határ” a Kárpát-medencén belül „húzódott”. A bizánci rítus fokozatosan háttérbe szorult. Első lépésként azzal, hogy az egyházmegyéket a latin rítusú egyházi keretekben szervezték meg, a meglévő bizánci rítusú monostorok a latin rítus szerint működő püspököknek lettek alárendelve, mint pl. Ajtony legyőzése után a Csanádról Oroszlámosra költöztetett baziliták. Földrajzi értelemben nem volt távoli a steppe világa sem, ahonét a magyarság is a Kárpát-medencébe érkezett. A magyarokkal együtt – vagy valamivel később? – települt a Kárpát-medencébe a kálizok és a böszörmények csoportja. Az utóbbiakról tudjuk, hogy csak a Kálmán-kori szankciók hatására kezdődött meg körükben a kereszténység terjedése.

Az északkeleti szomszéd, a Kijevi Rusz a magyar állammal egyidejűleg létrejött keresztény ország, amely a bizánci (vagy görög rítusú vagy ortodox) kereszténységet vette fel Vlagyimir nagyfejedelem idején 988-ban. A Kijevi Rusz elnevezés először a törzsszövetségi keretek között létrejött politikai egységet illette a 9–10. század fordulóján, majd a kereszténység felvétele után a keleti szláv állam megjelölésére használták. A Kijevi Rusz területe fennállása során fokozatosan bővült, nagyfejedelmei nyugat, délkelet és északkelet felé is terjeszkedtek. A kijeviek (a varég és a keleti szláv poljan törzsből kiformalódó uralkodó elit) fokozatosan átvették a kazároktól a keleti szláv törzsek adóztatását, mígnem Szvjatoszlav nagyfejedelem 965-ben fel is számolta Kazáriát. A folyamatos terjeszkedéssel a Rusz eredendően kétféle (rusz/varég és keleti szláv) etnikuma mellé számos kisebb, a finnugorhoz tartozó (muroma, merja) és steppei töredék (besenyő, úz) népcsoportot is uralma alá hajtott, majd asszimilált. Nemcsak emiatt, de ez is hozzájárult ahhoz, hogy a keleti szláv tömb differenciálódni kezdett, és a 10–12. század során egyre markánsabban elkülönülő régiók vonala rajzolódott ki. A Kijevi Ruszban a kereszténység állapotát is befolyásolta, hogy folyamatosan egymás mellett létezett több, különböző pogány hagyományvilággal, amelyek hatása alól nem tudta kivonni magát.

Magyarország és Kijev

A középkori kapcsolatokat kutatva szembe kell néznünk azzal a körülménnyel, hogy a magyar–keleti szláv kapcsolatokat kutatva is elsősorban azokra a kérdésekre kapunk választ, amelyek a középkori krónikásokat érdekelték. Ez mindenekelőtt az uralkodó és családja, illetve tágabb értelemben a dinasztia sorsának alakulása, hagyományvilágának írásba foglalása. Az uralkodó dinasztia érdekei szerint szervezték meg a házasságkötéseket, így ezek az események egyben a dinasztikus politika diplomáciai tevékenységeként is értelmezhetők. A dinasztikus kapcsolatok játszottak szerepet abban, hogy kiket tekintettek szövetségesnek és hová vezettek hadjáratot, adtak-e katonai segítséget, és ha igen mekkorát. Ezek az információk lényegesek, hiszen a hatalom gyakorlása, az ország irányítása a dinasztia képviselő uralkodó (király, fejedelem) kezében van.

A kereszténység felvételét követően tudunk arról, hogy Szent István (997–1000–1038) és Vlagyimir nagyfejedelem (980–1015) békében élt egymással. E békés viszonynak lehetett következménye, hogy Szár László herceg *Rusciá*-ból hozott feleséget. Gyaníthatóan magyar származású felesége lehetett Vlagyimir egyik fiának, Szvjatoszlavnak, aki apja halála után (1015) Magyarországra akart menekülni, de ellenfelei a Kárpátokban utolérték és megölték. Az 1030-as években pedig Bölcs Jaroszlav (1019–1054) adott menedéket a menekülő Vazul-fiak közül kettőnek, Andrásnak és Leventének. Az előbbihez feleségül adta Anasztázia nevű leányát, akiből az első Kijevből származó magyar királyné lett. Az események arra utalnak, hogy a keresztény államszervezést követően, sem Szent István, sem Vlagyimir több évtizedes uralma nem volt elegendő a „váltáshoz”. A hatalom öröklése – átadása mindkét dinasztia esetében változó időszakot eredményezett. Magyarországon a krízishelyzet a 11. század végén illetve a 12. század elején Szent László (1077–1095) és Könyves Kálmán (1095–1116) uralkodása nyomán megszűnt. A Kijevi Ruszban sem Bölcs Jaroszlav hosszabb uralkodása, sem a Vlagyimir Monomah-kori (1113–1125) rövidebb stabilizáció nem tudta megakadályozni a szétagolódás folyamatát. A 12. században felgyorsult a részfejedelemségek formálódásának folyamata és a század végére Kijev végképp háttérbe szorult. A jelenség tetten érhető azon a néhány házasságkötésen, amely a 11–12. század fordulóján létrejött a két dinasztia között. László egyik (név szerint nem ismert) leányát Szvjatopolk nagyfejedelem (1093–1113) fiához adta feleségül, míg egy évtized múltával Szvjatopolk leánya Álmos herceg felesége lett. Kálmán király második felesége viszont a Szvjatopolkkal szembenálló Vlagyimir Monomah családjából érkezett. A házassági politikában is megnyilvánuló szembenállás a 12. század első évtizedének jelensége, amikor az Álmos és Kálmán közötti feszültség kulminált. 1099-ben Kálmán még ugyancsak Szvjatopolk fejedelmet segítette hadaival. Szvjatopolk rokonsága a következő generáció során is megőrizte elődeik szövetségét. Szvjatopolk fia jött segítséget kérni II. Istvántól (1116–1131) is 1118-ban majd 1123-ban. 1123-ban II. István hajlandó volt hadat indítani. Akár azért, mert az ellenfél Vlagyimir Monomah családjából került ki, ahonnan az eltaszított Eufémia királyné származott; akár azért, mert (a magyar krónika szerint) meg kellett torolni a Kálmánt ért csúfos vereség sérelmét.

Magyarország Kijev és Halics közötti ellentétben

Ennek hátterében az állt, hogy a 11. század végén két kis központ, Peremisl és Tyerebovl (a keleti és nyugati szláv terület határán) kezdett Kijevtől függetlenné válni. Függetlenedésükhöz katonai segítségként a szomszédos steppe vidék kunjait használ-

ták fel. Valószínű, ennek „köszönhető” a kunok betörése Magyarországra 1091-ben, amit László király azonnali ellenakcióval meg is torolt. Kálmán fellépése 1099-ben a kijevi nagyfejedelmet éppen e két kisebb központ ellen támogatta. Fejedelmek ekkor sem tudtak mást tenni, mint László idején: a kunokat hívták segítségül. Kálmán hadai a kunok ellenében korántsem tudtak olyan sikert elérni, mint László 1091-ben. Ebben persze szerepe volt a szokatlan terepnek és a nyilvánvalóan váratlan támadásnak is. László az országon belül szállt szembe a kunokkal, ismert helyszínen; míg Kálmán hadainak elindulásakor – ahogy az óorosz krónika hírül adja – nem számíthattak a kunok megjelenésére. Kálmán veresége valóban súlyos volt, a magyar forrás tanúsága szerint is. E két kis központ függetlenedési törekvéseit a 12. század első felében koronázta siker: Vlagyimirko Volodarevics fejedelem (1124–1153) egyesítette a két kis uralmi körzetet (ahogy a korabeli – óorosz – nyelven nevezték: volosztyot) és új fejedelmi rezidenciát alakított ki Halicsban. Ettől kezdve beszélhetünk halicsi fejedelemségről. Halics fejedelmek kezdettől fogva jó kapcsolatokat építettek ki nyugati szomszédaikkal, Lengyelországgal és Magyarországgal. Nemegyszer kaptak katonai segítséget ahhoz, hogy a kijevi nagyfejedellemmel szemben függetlenek tudjanak maradni.

A 12. század közepén II. Géza király (1141–1162) kijevi hercegnőt vett feleségül, Eufrozínát, és ezzel a nagyfejedelem szövetségese lett. Géza király aktív külpolitikája során összesen hat alkalommal támogatta sógorát, Izjaszlav nagyfejedelmet (1146–1154); ugyanakkor nem adta fel a Haliccsal fennálló korábbi jó viszonyt sem. E „kettős kötődés” miatt nem egyszer került ellentmondásos (és csak felemás módon megoldható) helyzetbe. Pl. 1150-ben és 1152-ben II. Géza király személyesen, az országos sereg élén indult Halicsba: Vlagyimirko fejedelem ellen, sógorával szövetségben. Vlagyimirko vereséget szenvedett, de a magyar király ennek ellenére nem támogatta sógora azon szándékát, hogy vegyék el Vlagyimirkótól a halicsi területet. A kijevi évkönyv szerint Vlagyimirkónak befolyásos támogatói akadtak a magyar királyi udvarban, akik a királyt elterítették eredeti szándékától. Vlagyimirko állítólag sok ajándékot küldött, és követei útján emlékeztette a királyt arra, hogy apjának, Vak Bélának (1131–1141) annakidején segítségére volt. (Ez a segítség abban állt, hogy Vlagyimirko 1135-ben hátba támogatta a lengyeleket, akik Vak Béla ellenében a trónkövetelő Borisz herceget támogatták.)

Kijev illetve Halics szembenállása a 12. század hátralévő időszakában folytatódott, de a magyar királyság politikájában a II. Géza-kori ellentmondásos helyzet megszűnt. A diplomáciai partner véglegesen a közvetlen szomszéd, Halics lett. A halicsi események iránti érdeklődés a magyar királyok részéről állandósult. II. Géza és Eufrozina házasságából született két későbbi uralkodónk, III. István (1162–1172) és III. Béla (1172–1196). Mindkettejük politikájában nyoma maradt a szomszédos óorosz fejedelemségek iránti érdeklődésnek. III. István tervezett halicsi házasságát a bizánci diplomácia hiúsította meg. III. Béla uralkodása idején más probléma vetődött fel. Az elűzött halicsi fejedelmet (Vlagyimir, 1187–1199) Béla király befogadta ugyan, de már saját igényeket támasztva avatkozott be az 1180-as évek végének zavaros halicsi ügyeibe. III. Béla a rokonság jogcímén avatkozott be. Bármily meglepőnek is tűnhet, ő sem volt távolabbi rokona az elkergetett halicsi fejedelemnek, mint a szomszédos Volhíniából ugyancsak Halicsra pályázó Roman Msztyiszlavics (1170–1199). Nem tudjuk, miről tárgyalt Béla a kijevi nagyfejedelem követeivel, de feltételezhető, hogy fia, András herceg (a későbbi II. András király) fejedelmként való elismerését akarta kiszélesíteni. Ettől kezdődően Halics és Magyarország viszonya megváltozott. III. Béla király expanziós igényekkel lépett fel, és címei közt szerepeltette a *rex Galiciae* titulust is.

A halicsi expanzió

A 12. század legvégén (1199) Halics a szomszédos Volhiniával (a latinnyelvű forrásokban Lodomeria) egyesült és létrejött a délnyugati Rusz egyik legnagyobb részfejedelemsége, Halics–Volhinia, amely Kijevtől teljesen független volt, de a fejedelemség két pólusa továbbra is magmaradt. Halics és Volhinia csak nagyon rövid periódusra (pl. 1199–1205 között) alkotott teljes politikai egységet. A 12–13. század fordulójára Kijev már elveszítette a korábbi hegemóniáját, és a nagyfejedelmi cím a vlagyimir–szuzdali fejedelem tituluszává vált. Halics ügyeibe legintenzívebben az a II. András király (1205–1235) avatkozott be, akit apja 1188-ban is Halics élére állított. András király hadjáratai 1205 és 1234 között folytak, egész életét végigkísérték. Politikájában sokkal inkább meghatározó szerepet játszottak, mint pl. az ismertebb szentföldi hadjárat. De úgy is fogalmazhatunk, hogy a meráni házasság német orientációjával egy intenzív halicsi érdeklődés párosult, amely András külpolitikájának egy sajátos szintet adott. András király nem hagyott fel halicsi terveivel akkor sem, amikor kiderült, hogy az expanzióban a kis-lengyelországi fejedelem, Fehér Leszek (Leszek Biały 1194–1227) is érdekelt. András mind a diplomácia mind a hadászat területén rendelkezésre álló eszközöket bevetett a halicsi érdekek érvényesítésébe. Ugyancsak fiát, a kiskorú Kálmán herceget állította Halics élére, ahogy ővele tette apja Béla 1188-ban. Kálmán számára koronát is szerzett a pápától, a lengyelek szövetségét pedig úgy szerezte meg, hogy Kálmánhoz hozzáadta Leszek leányát, az ugyancsak apró gyermek Salomeát. A lengyelekkel és a Rusz seregeivel szemben érvényesült András seregének fölénye, de ez csak addig tartott, amíg a hadak vissza nem tértek Magyarországra. A számos hadjárat alkalmával a magyar sereg többször is szembekerült a kunokkal, akiknek haderejéről Béla herceg (a későbbi IV. Béla király 1235–1270) ekkor szerezhetett tapasztalatokat. Béla herceg, aki ekkor Erdély élén állt „apja megbízásából és parancsára” vett részt a halicsi hadakozásban. Szerep jutott András harmadik fiának is, aki szintén az András nevet viselte. Kálmán herceg királyi címe és környezetének uniós törekvése kedvezőtlennek bizonyult a halicsi magyar uralom szempontjából, ekkor taktikát váltott a magyar király. András fia számára a kun kapcsolatokkal rendelkező Msztyiszlav fejedelem leányát szemelte ki, és ezen a címen akart pozíciókat szerezni. Az eredmény lényegében az előbbivel azonos volt, de mielőtt ez teljesen nyilvánvaló lett volna, András herceg meghalt és „okafogyottá” vált a hadakozás. Majd IV. Béla koronázása a halicsi politikában is fordulatot jelentett.

Ahogy nem hagyható figyelmen kívül III. Béla rokonsága a Rusz fejedelmeivel, illetve András herceg korai élménye (1188), amikor gyermekfejjel halicsi uralkodóvá tette apja, nem hagyható figyelmen kívül a halicsi Danyiil (1218–1264) fejedelem korai élményvilága sem. Danyiil a Halicsot és Volhiniát rövid időre egyesítő Roman fejedelem fia. Apja halálakor alig négyévesen került előbb II. András királyi, majd Leszek krakkói hercegi udvarába. Több éven keresztül itt nevelkedett, így aligha véletlen, hogy Halics fejedelmévé emelkedve a nyugati kapcsolatok szorgalmazója lett, és a tatárokkal való szembeszegülés politikáját hirdette. Danyiil először 1138-ban terjesztette ki befolyását nemcsak az egész Halics–Volhiniai területre (igaz, testvérével Vaszilkoval együtt), illetve magáénak mondhatták Kijevet is. (1135–1138 között Béla királytól is kapott segítséget.) A tatárjárást követően Halics fejedelme a tatárokkal szemben nyugati szomszédai segítségére szeretett volna támaszkodni. Ennek jeleként fűzte szorosabbra kapcsolatait IV. Bélával: fiának (Lev) Béla leányát (Konstancia) kérve feleségül. Másik fia, Roman pe-

dig IV. Béla nyugati politikájának segítője lett, amikor a Babenberg örökösét, Gertrudot feleségül vette, és megteremtődött a jogcím a beavatkozásra. Danyiil intenzív diplomáciája megtalálta az utat a pápai udvarba is. Hosszas levélváltás után elfogadta a felkínált koronát és a pápa primátusát valló egyházi uniót. Katonai segítség hiányában azonban alulmaradt a tatárokkal szemben, és be kellett hódolnia. Le kellett romboltatnia a fejedelemsége határán épült erődöket, és el kellett zárándokolnia a tatár kán „udvarába”, az „orduba”. Danyiil halála után (1264) Halics a tatárok és Lengyelország közti ütközőzóna szerepébe került. Danyiil fia, Lev (1264–1300 körül) a tatár függést vállalva részt vett Krakkó 1285. évi ostromában. Az őt követő fejedelmek lengyel támogatottságot élveztek. 1340-ben „az utolsó skizmatikus fejedelem” halálát követően Nagy Kázmér (1333–1370) kiterjesztette fennhatóságát Halicsra. A lengyel uralom alatti Halics kultúráját kettősség jellemezte: az ortodox és római katolikus egyházszerkezet párhuzamos létezése, a kétnyelvű kancellária és írásbeliség hosszú időre rögzült. A kétféle kulturális hagyomány Halics sajátosságává vált, igaz, a társadalom különböző csoportjainál. A lengyel államiság kereteinek köszönhetően Halics volt az egyetlen olyan egykori óoroszl terület, ahová eljutott a magdeburgi városjog. A fogalmak szintjén megjelenő következmény: önállósult a „Kisoroszlország” (Russia Minor) és „kisoroszl” elnevezés, amit eleinte csak Russia Minor lakói értettek.

A hétköznapi világ

A dinasztikus kapcsolatok feltérképezése viszonylag könnyű feladat, hiszen az udvari történetírás figyelme elsősorban az uralkodóra és közvetlen környezetére terjedt ki. A Vereckei hágó „Oroszl kapu” illetve „Magyar kapu” elnevezése nem ebből a körből származik, hanem a gyakran arra közlekedő kereskedők, diplomaták, adhatták. A „jéghegy csúcsként” alig van erre néhány példánk. Kuriózumnak számít, hogy Imre király idején tudunk Esztergomban megforduló Ruszl-beli kereskedőkről. Tipikusabb lehetett, hogy „idegen”, egyik országhoz sem tartozó kereskedők közlekedtek erre. Ahogy a 12. század közepén Abu-Hamid járt erre, aki mindkét országlban hosszabb időt töltött és útjáról feljegyzéseket is készített. Hozzá hasonló kereskedők vihettek a Ruszl területére Magyarországlon vert dénárokat.

Ezt a közlekedési útvonalat választhatták a kereskedőkön kívül a királyok és fejedelmek követei is, vagy a segítségl kérni jövő kisebb rangú fejedelmek, vagy az északkeleti vármegyék egy-egy serviense vagy várjobbágya. Követeket csak IV. Béla király környezetéből ismerünk. Nem mintha nem lehettek volna korábban ilyenek, de valószínű, hogy szolgálataikat nem földadománnyal honorálta a király. IV. Béla viszont követségben tett szolgálát fejében juttatott birtokot a Sáros megyei Germannak és a Szepességből való társainak. A királyi adomány a kisnemesek soraiba emelte őket. Kisnemes lett abból a Maladik Ruthenus-ból is, aki a tatárjárás idején menekült Magyarországlra javaival. Béla királynak kölcsönadott harminc márka fejében birtokot kért és letelepedett.

A történelmi irodalom

A Kijevi Ruszlal és a területén kialakuló részfejedelemséglkel való kapcsolatokra vonatkozóan a magyarorszlági latin nyelvű krónikáink, illetve a 13. századból növekvő számú okleveleink elbeszélő része hordoz információkat. Ezek mennyiségl azonban el-

hanyagolható ahhoz a gazdag anyaghoz képest, amely az óorosz krónikákból megtudható. A Kijevi Rusz történetírása a magyaréhoz, illetve általában a közép-európaihoz hasonlóan a 11–12. század fordulóján indult. Első jelentős alkotása a Poveszty vremennih let (PVL), amely lényegében a magyar őskronikához hasonlítható. A különbség viszont lényeges: a magyar ősgesztával ellentétben szövege rekonstruálható volt a fennmaradt kéziratok jelentős számának köszönhetően. Sajnos, a magyar ősgesta ilyen jellegű rekonstrukciójára nem került sor. A PVL maga is kompiláció: egyrészt támaszkodhatott a Kijevi Barlangkolostor korábbi feljegyzéseire, másrészt az ún. fordítáros irodalomra, a bizánci krónikások munkáiból összeállított és szláv nyelvre fordított Hronográfokra. Az előbbi részhez tartozónak kell tekintenünk a krónikáktól függetlenül keletkezett, de szöveg szerint a kódex anyagába beépítve fennmaradt legendát Boriszról és Glebről, a Rusz első szentjeiről (1072). Az elbeszélő források sorába tartozó legendák a magyar írásbeliségben a krónikaszevegtől független formában őrződtek meg. Figyelemre méltó jelenség, hogy ahogy a PVL a Rusz fejedelmeinek pogány múltját kezeli. Míg az első magyar krónikás a pogány múltat sötét színekkel festette meg (ld. a negatív Szkítia képet és a Kámtól való származtatást), és csak későbbi utóda korrigálta ezt, amikor a magyarságra nézve dehonesztálónak látta. Ekkori a krónikáinkban fennmaradt pozitív Szkítia kép és a Jafettól való származtatás. A PVL szerzője a pogány múlt pogány voltát nem festi le sötét színekkel. Még a kereszténységet felvevő Vlagyimir fejedelemtől sem hallgatja el, hogy korábban pogány istenszobrokat állíttatott fel lakóhelye közelében. És a megkeresztelt fejedelem pogány szokásait sem ítéli el, pl. a számos feleség és ágyas tartását. Természetesen a hangsúly a keresztény vonásokra tevődik, és a keresztény fejedelem tettei domborodnak ki. Megfigyelhető, hogy összegyűrja a krónikás az azonos nevű fejedelmek alakját, pl. a kereszténységet felvevő Vlagyimir és az évszázaddal későbbi Vlagyimir Monomah pozitív tulajdonságai keverednek. Ellentétük az „átkozott” Szvjatopolk, akiből ugyancsak kettő van: mindkét Vlagyimir ellenfelei közt ott találjuk. A magyar krónikában Kálmán alakját festi sötét színekkel az Almosági krónikás, de nem sikerül „eltüntetnie” a pozitív Kálmán kép elemeit.

A krónikaírás a Ruszban igen produktív műfajjává vált, a 12. századtól kezdve az egyes önálló központokban is vezettek feljegyzéseket. A Magyarországgal közeli területek közül a halics–volhiniai évkönyvírás jelentős, de csak a 13. századra vonatkozó anyag maradt fenn önállóan. A 12. század vonatkozásában továbbra is a kijevi krónikás produkció a mérvadó, amely magába olvasztotta a korabeli halicsi anyag egy részét is. Végül, az északkeleti szomszédainkkal (Kijevvel és Haliccsal) való kapcsolat számos információ lejegyzését vonta maga után. Ez a gazdag anyag óorosz nyelvűsége miatt Magyarországon sajnos csak szűk körben ismert. A magyar krónikaírás – nyilván az ország egységben megmaradó állapotából következően – nem szakadt ennyi ágra, talán emiatt készült kevesebb másolat is. Sajátos szín a magyar történetírásban a Rusz anyagához viszonyítva, hogy a 13. században sem lép színre az a szemlélet, amelyben a nemesi gondolkodásmód lenne tetten érhető; mint pl. Anonymus vagy Kézai esetében.

Az utóbbi magyarázatát mélyebb társadalmi jelenségekre vezethetjük vissza. A fejedelemmel szemben nem fogalmazódott meg az előkelő családok saját külön múltja, de talán el sem különült markánsan (a tatárjárás előtti időben) a nemesi hagyományvilág. Leginkább azért, mert maga a nemesi társadalmi réteg sem jutott el a magyarországihoz mérhető szervezetségi szintre. A tatárjárás előtti időből a Ruszban nem ismerünk világi személynek juttatott birtokról szóló oklevelet. Talán azért, mert nem is lehetett ilyen. A Kijevi Ruszban a 12–13. század a kísérek felbomlásának ideje, a fe-

jedelmi udvartól különvált, az önálló érdekérvényesítés útjára lépett bojárokkal Halicsban találkozunk. Az eltérő bojári érdekek rendszerint a fejedelem megválasztásának kérdésében csaptak össze.

Halicsot földrajzi fekvésénél és a többi részfejedelemséghez képest sokkal intenzívebb nyugati kapcsolatainál fogva számos olyan hatás érte, amely a távolabb fekvő területekig már nem jutott el. Számos területen feltételezhetjük a magyar vagy lengyel (vagy mindkettő) hatást, de bizonyítani a források szűkössége miatt alig lehet. Úgy véljük, hogy a pápától királyi címet elfogadó Danyiil udvarának ilyen irányultságát nem lehet elvitatni. Ennek tudható be, hogy Danyiil udvarában a többi Rusz-beli fejedelemségnél korábban látjuk működni a kancelláriát és a pecsétet használó kancellárt. A történetírás területén szintén egyedi esetként regisztrálható Danyiil életéről írott krónika, amely eredendően évek említése nélküli „sztorik” halmaza volt, és csak a 14. századi későbbi kompilátor „szabdalta” évekre – a datálás szempontjából rosszul. Danyiil életének krónikájában a latin nyelvű történetírás *gesta* műfajának halicsi megjelenését látjuk.

PALOTÁS JÓZSEF: III. BÉLA

KOSZTA LÁSZLÓ

Szent Márton tiszteletének magyarországi kezdete

MEGJEGYZÉSEK PANNONHALMA ALAPÍTÁSÁHOZ

Marcimlak

Pannonhalma Szent Márton patrocíniumának kiválasztását már a 11. század végén próbálták magyarázni. Kialakult egy helyi hagyomány Pannonhalmán, miszerint az apátságot Szent Márton hajdani szülőhelyén hozták létre és ebből következik a templom védőszentjének kiválasztása. Ez a vélekedés 1080 és 1237 között szerepelt, elsősorban pannonhalmi eredetű forrásokban. A 13. század közepétől azonban nem hallunk róla, egészen a 18. századig, amikor Katona István vetette fel újból. A vélekedést már a 18. század végén is vitatták és ókori források, elsősorban Sulpicius Severus Szent Márton legendája alapján Szombathelyt, ókori nevén Savariát tekintették Márton szülőhelyének. A 19. században a Pannonhalma mellett állásfoglalók voltak többségben. A 20. század elejétől viszont mind az ókortörténészek, mind a középkorkutatók java része Szombathelyt tekintette Márton szülőhelyének. A bencés történetírás viszont ragaszkodott a pannonhalmi születéshez. A vita az 1970-es évek elején éleződött ki újból és a vitacikkek eredményeként bebizonyosodott, hogy az ókori Pannóniában csak egy Savaria nevű helység létezett, a mai Szombathely és csak ez lehetett Szent Márton szülőhelye. A középkorban ugyan felbukkant egy Savaria Sicca nevű helynév, de ennek lokalizálása kétséges. A kérdésben végezetül perdöntő: sem a pannonhalmi alapítólevél (1001/1002), sem Pannonhalmával kapcsolatban igen jól informált Szent Imre-legenda nem említi, hogy a szent szülőhelye után kapta volna a monostortemplom a Márton titulust.

A szakirodalom másik álláspontját Györfly György fogalmazta meg az 1970-es évek közepén és nézete csaknem mindenki által elfogadottá lett. Györfly szerint a 972/973-ban induló latin rítusú térítés felügyelete a mainzi érsek alá tartozott. Így a mainzi székesegyház Szent Márton titulusára vezethető vissza Pannonhalma védőszentje és az, hogy 997-ben a Koppány elleni hadjárat előtt Szent Márton segítségét kérte a hadba induló István. A felvetés alapja, hogy a mainzi érsekség a 10. század utolsó három évtizedében tényleges felügyeletet gyakorolt volna a magyar misszióban, igen bizonytalan. A 972/3-ban induló térítésről fennmaradt források Prunward Sankt Gallen-i szerzetes és Pilgrim passai püspök tevékenységét említik. Sankt Gallen a konstanzi püspökség területéhez tartozva a mainzi érseki provincia részét képezte és mint királyi egyház szintén a főkapláni rangot betöltő mainzi érsek ellenőrzése alatt állt. Így Prunward esetleg közvetíthette Mainz Szent Márton patrocíniumát. A 972-ben megindult misszióval kapcsolatos források azonban a bajor érseki tartományhoz tartozó passai püspökség domináns szerepét sejtetik. Maga Pilgrim püspök is beszámolt sikereikről egy a pápához írt levelében. Az esztergomi várhegyen létrejött első templom is a passai székesegyház Szent István protomártír titulusát kapta. Még fontosabb, hogy Géza fejedelem is az István nevet vette fel a keresztségben. Passau befolyását mutatja, hogy Géza a 975 után, újabb kutatások szerint 980/981-ben született

fia is hasonlóan István nevet kapta a keresztségben. Mindez pedig világosan mutatja, hogy a szentkultusz terén kezdetben Passau hatása domborodik ki és nem Mainzé.

Amennyiben a térítés megindulásakor, 972-ben a magyar missziós terület Mainz alá került, akkor is csak rövid ideig tarthatott Mainz ellenőrző szerepe. A 970-es években a bajor herceg és II. Ottó császár konfliktusában a bajor egyház az uralkodót támogatta. Civakodó Henrik herceg ezért feldúlta a passauai püspökség birtokait, sőt elfoglalta a székvárost is. 976-ban Regensburgban tartott zsinaton a császár kárpótolta a passauai püspökséget az elszenvedett károkért. A zsinaton jelen volt Willigis mainzi, Frigyes salzburgi érsek és Piligrim passauai püspök. Valószínűleg ekkor került Mainztól a bajor egyház, elsősorban Passau felügyelete alá a magyar misszió. A passauai püspökség ezután birtokokkal erősíti meg pozícióit a Duna vonala mentén, a magyar területekre vezető úton, addig Mainz ilyen törekvéséről nincs tudomásunk. 996-ban Pannonhalma alapítása idején vagy 1001/1002-ben a temploma felszentelésekor Mainznak már rég nem volt olyan szerepe, hogy rá való tekintettel válassza ki Géza fejedelem az első bencés apátság védőszentjét. Az összehasonlító kutatások is ezt erősítik. A cseh egyház, a prágai püspökség a mainzi érseki tartományhoz tartozott, de ennek ellenére Szent Márton kultusza alig volt jelen a 10–11. századi cseh egyházban. A korai templomok közül csupán egyet, a vyšehradi rotundát dedikálták Szent Mártonnak. Mainz annak ellenére sem törekedett a cseh területeken a Márton-kultusz erősítésére, hogy pozícióit védelmezni kellett egyrészt a bajor egyház, különösen a regensburgi Szent Emmeram-apátság és a Niederaltaich-i monostor missziós törekvéseivel szemben. Másrészt a 11. század elején a cseh hercegek támogatását élvezve a prágai püspökök igyekeztek önállósodni a mainzi joghatóság alól. Ha Mainz a saját provinciájához tartozó cseh területeken sem törekedett erőteljesen a Márton-kultusz növelésén, akkor ez a távoli Kárpát-medencében még kevésbé képzelhető el.

Nem zárható ki azonban teljes bizonyossággal az sem, hogy Szent Márton pannóniai kultuszának meggyökeresedésében Mainznak talán valamilyen szerepe lehetett a 970-es évek első felében. Ettől kezdve a Passauhoz kapcsolódó Szent István protomártír tisztelete mellett Mártoné is jelen lehetett Géza udvarában. Ezt bizonyítja a pannonhalmi alapítólevélben Szent István azon kijelentése, miszerint gyermekkorában, tehát a 980-as években és a 990-es évtized elején különös segítséget kapott Szent Mártontól.

Pannonhalma Márton tituluszának kiválasztásában más motivációk játszottak szerepet, mint eddig gondolták. Az inspirációkat Szent Márton korabeli tiszteletének sajátosságaiban kell keresnünk. Márton a középkor egyik legnépszerűbb szentje volt. Mint egykori katona, *miles Christi*ként a harcosok is védőszentjüknek tekintették. Később Márton szerzetes, majd Tours város püspöke lett, így a bencések és a főpapok is különösen tisztelték. Az ezredforduló előtt kultuszában azonban nem ezek voltak a domináns elemek, hanem tisztelete elsősorban a királyi hatalommal kapcsolódott össze. Márton a 6. századtól, a Meroving-dinasztiától a királyok védőszentje volt. Clodvig az egységes katolikus királyság megteremtésére törekedett Galliában. 507-ben Tours városából indított támadást az arianus vizigótok ellen és a hadjárat előtt a város védőszentjének, Mártonnak a segítségét kérve tett fogadalmat. A győztes hadjárat után Márton a Meroving-dinasztia legfontosabb védőszentje lett. A Meroving királyok a szent fő ereklyéjét, a köpenyét, latinul a cappát is megszerezték maguknak. Ennek jelentőségét mutatja, hogy a köpenyt őrző intézményt, a *cappa* szó után *capella regis*-nek nevezték és ezzel létrejött a kora középkori királyi hatalomgyakorlás szempontjából egyik legfontosabb intézmény a királyi kápolna.

A Karolingok, miután átvették a frank birodalomban a vezető szerepet, megszerezték Szent Márton köpenyét és ezzel átvették a Merovingoktól Mártonnak, mint dinasztikus védőszentnek a kultuszát. Szent Márton tiszteletének felkarolásával hatalmuk legitím voltát illetve az uralom folytonosságát kívánták demonstrálni a dinasztia-váltás ellenére. Ezzel Márton nem egy dinasztia patrónusa, hanem a királyi hatalom védőszentje lett. A Karolingok hatalomra jutása nagy felfutást jelentett Szent Márton tiszteletében és hozzájárult ahhoz, hogy a frank birodalom terjeszkedésével Európa keletebbi régióiba is eljutott. Mainz Márton patrocíniuma is erre az időre, és a Karoling ösztönzésre megy vissza.

A Karoling-dinasztia hanyatlásával a Márton-kultusz is visszaszorult. Az Ottók dinasztija a Német Birodalom létrehozásánál tudatosan vállalta a frank tradíciókat. Ezzel megmaradt Márton tisztelete, de az Ottóknál messze más szentek, Szent Mihály, Szent Lőrinc, Szent Móric és Szent Vitus tisztelete mögött maradt.

Géza és fia, Szent István függetlenedni akart a Német Birodalom befolyásától, ezt kultikus téren is meg kellett jeleníteniük. A legfontosabb egyházi intézmények védőszentjeinek kiválasztásában nem kapcsolódhattak az Ottók által leginkább támogatott szentek kultuszához. Ez Pannonhalma és az esztergomi érsekség titulusának kiválasztásában is megnyilvánult. Esztergom esetében sem a várhegy legrégebbi templomát alakították át székesegyházzá, mivel az Szent István protomártír révén a birodalmi egyház, Passau felé mutatott. Az új székesegyházat részben ezért Szent Adalbert tiszteletére szentelték fel.

Géza számára a 990-es évek közepén fia utódlásának biztosítása volt az egyik legfontosabb feladat. István hatalmának elfogadtatása érdekében külföldi támogatást is szükségesnek érzett Géza fejedelem. Az Árpádok hatalmának biztosítása és nemzetközi elismertetése érdekében fia számára Géza feleségül kérte Henrik bajor herceg húgát, Gizellát. A házasság érdekében Gézának bizonyítania kellett, hogy határozottan támogatja a missziót, sőt az egyházszervezet kiépítését. A bajor herceg leányát csak hozzá illő férjhez adták feleségül. Egy pogány fejedelem rangon aluli partner lehetett csak és erre a hatalmát és befolyását a 10. század második felében oly energikusan hangoztató bajor hercegség vezetői nagyon ügyeltek. Gézának bizonyítania kellett, hogy az Árpádok, különösen fia, István érdemes Gizella kezére és döntő változások történtek Magyarországon. A misszió támogatásával és a keresztény egyházszervezet kiépítésének megkezdésével tudta ezt leginkább bizonyítani. A változások bizonyítása érdekében fogott hozzá Géza az első magyar bencés monostor, a pannonhalmi apátság alapításához.

A 990-es évek második felében nyilvánvalóvá lett, hogy a magyarság önállóság a független királyság létrehozását igényli. Úgy tűnik, hogy már Géza használta a *rex* titulust, fiát pedig bizonyosan a keresztény királyi cím várományosaként neveltette. A Márton kultusz előtérbe kerülése is ezzel a politikai elképzeléssel van összefüggésben. Pannonhalma patrocíniumának kiválasztása, amely talán még Gézához kapcsolható, egyfajta programnyilatkozat volt, különösen pedig a pogányság érdekében fellépő Koppány ellen vonuló István Szent Mártonnak tett fogadalma. A cél a keresztény királyi cím megszerzése. Ennek elérése érdekében a keresztény királyok patrónusa tiszteletének felkarolása jellemző a 990-es évek végén, 996-ban Pannonhalma alapításánál, 997-ben Szent István fogadalomtételénél. Pannonhalma patrocíniumát tehát véleményem szerint nem Mainzból kell eredeztetni, hanem egy új politikai program érdekében tett lépésként kell értékelni.

Pannonhalma alapítása és a királyi cím elnyerése érdekében tett lépések közötti kapcsolatot a patrocíniumon kívül a monostor első templomának korabeli építészeti kialakítása is megerősíti. Korábban úgy gondolták, hogy az első pannonhalmi templom egy egyszerűbb fatemplom lehetett. Pannonhalma millenniuma kapcsán a 90-es évek elején megkezdett ásatások igazolták azt az addig csak sejtésként megfogalmazott véleményt, hogy az első pannonhalmi templom kettős kórusú, kétapszisos épület lehetett. A templom típusának kiválasztásában az Ottók dinasztiájának szakrális reprezentációja adhatta az ösztönzést. Az ezredforduló németországi egyházi építészetében jól elkülönülő csoportot alkottak a kettőskórusú templomok. Ilyen típusú egyházakat az ezredfordulón kizárólag a királyok építettek (pl. Mainz, Corvey, Köln VII., Hildesheim stb.), magánszemélyek viszont soha. A kettős kórusú templomok egyszerre szolgálták a helyi egyházi közösség és a második kórus révén az utazó királyi udvar és királyi kápolna liturgikus igényeit. A kétapszisos templomokat tehát a király egyházainak tekintették az Ottók birodalmában. Így Pannonhalma nem csak védőszentjével, hanem építészeti megjelenésével is demonstrálta, hogy egy keresztény király temploma.

A kétapszisos szerkezet a gregoriánus reformok előtti időszakban szimbolizálta a földi királyságok kormányzati struktúráját, a Szent Ágostontól eredeztethető bipoláris politikai világképet. A királyság (*regnum*) és a papság (*sacerdotium*) egyenlő hatalommal, egymással szimbiózisban lévő erőként kormányozta a világot. A két kormányzó hatalom Krisztusban kapcsolódott össze és ezért az ilyen templomok közepén rendre megtalálható a Szent Kereszt-oltár.

Szent István Koppány és a pogányság felett Szent Márton segítségével győzedelmeskedett és így neki köszönheték – a korszak felfogása szerint – István és utódai hatalmukat. Szent Márton a 997-es győzelem után az Árpádok és a keresztény Magyarország oltalmazója lett. Szent István kisebb legendája is Szent Márton patrónusi és csatasegítő szerepére utal, amikor a besenyő támadás kapcsán a királlyal azt mondatja: „Távozzatok, távozzatok, mert parancsolómtól elnyertem védelmezőm és vezérem, vagyis Szent Mártont, aki nem fogja túrni, hogy harapásokat az igazak legelőit marcangolja” (Kurcz Ágnes fordítása). 1073-ban pedig Salamon király és a hercegek, Géza és Szent László Szent Márton napján kötnek tűzszünetet. A korabeli elképzelés szerint a szent nap és így maga a szent növeli az egyezés erejét. A 11. század második felében újra találkozunk csatasegítő szerepben Szent Mártonnal. A mogyoródi csata előtt Szent László tett számára a újból fogadalmat. A Salamon felett aratott sorsdöntő győzelem után Szent László – beváltva fogadalmát – az ütközet helyén Szent Márton tiszteletére bencés apátságot alapított. A királyi egyházak védőszentjéül a későbbiekben is gyakran választották az Árpádok a Márton titlust. Különösen figyelemreméltó, hogy a királyi reprezentációban és az ország kormányzatában nagy szerepet játszó királyi társaskáptalanok közül három (Pozsony, Arad és Szepes) kapta védőszentjéül Mártont. Árpád-házi királyaink itineráriumát vizsgálva megfigyelhető, hogy gyakran keresték fel uralkodóink ezeket az egyházakat, sőt a 13. században igyekeztek egy ilyen templomban megünnepelni Szent Márton napját, november 11-ét. A királyi kápolnák között is több (pl. 1075 Udvard, 13. század Budaörs, 14. század Buda) Márton patrocíniumot találunk.

Szent Márton országpatrónus szerepe az Árpádok kihalása után is fennmaradt. 1427-ben Zsigmond király egy oklevelében Mártont az ország legfontosabb védőszentjének nevezte. Ez leginkább a királyi koronázások alkalmával nyilvánult meg. A magyar királyok koronázási szertartásának menetét 15. századi forrásokból ismerjük. A székesfehérvári Boldogasszony prépostsági templomból a frissen megkoronázott ki-

rály szimbolikusan megkezdve uralkodását a Szent Márton-templom tornyába ment fel és a négy égtáj felé tett kardvágásokkal jelezte, hogy bármely irányból támad az ellenség vagy gonosz erő, megvédi országát. A későbbiekben a Szent Márton-templom előtti koronázódombon történt a kardvágás.

Szent Márton országpatrónusi szerepe a zsinati határozatokban és a középkori magyar liturgiában is kimutatható. Az 1092-es szabolcsi zsinat három napos vigiliát rendelt Szent Márton napjához. Az ünnep rangjának kiemelése Magyarország védőszentjének szólt. A 16. század elején Krakóban kinyomtatott, de bizonyosan korábbi kézíratos előzményeket követő egrí Ordinarius is kiemelte, hogy Márton az ország patrónusa.

Szent Márton országvédelmző szerepe azonban nem volt kizárólagos a korabeli Magyarországon. Mellette már a korai időkben, Szent István alatt hasonló szerepben feltűnt Szent György, különösen pedig Szűz Mária. A 12. század végétől pedig Szent László kultuszához kapcsolódtak hasonló elemek. Az idők folyamán azonban Szűz Mária kultusza háttérbe szorította a többi országpatrónust, különösen Márton és György jelentőségét. Szent Márton tiszteletének államalapítás kori jelentőségét azonban a mai napig bizonyítja a pannonhalmi bencés apátság.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bandmann, G.: *Mittelalterliche Architektur als Bedeutungsträger*. Berlin 1951.
- Bandmann, G.: Früh- und hochmittelalterliche Altaranordnung als Darstellung. In: *Das erste Jahrtausend*. Hrsg. Elbern, V. H. Düsseldorf 1962. 371–411.
- Bendefy L.: Sabaria Anonymus „Gesta”-jában. In: *Vasi Szemle* 1977. 419–427.
- Ewig, E.: Der Martinskult im Frühmittelalter. In: *Archiv für mittelalterliche Kirchengeschichte* 1962. 11–30.
- Fuchs, A.: Zum Problem der Westwerke. In: *Karolingische und ottonische Kunst*. Weisbaden 1957. 109–117.
- Fügedi E.: A magyar király koronázásának rendje a középkorban. In: *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Székely Gy. Bp. 1984. 255–273.
- Györffy Gy.: *István király és műve*. Bp. 1977.
- Horváth T. A.: Szent Márton születési helyének okleveles adatai. In: *Acta Savariensia* 4. Szombathely 1944. 57–77.
- Jankovich M.: Buda-környék plébániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézménye. In: *Budapest Régiségei* 1959. 57–98.
- László Cs.: Régészeti adatok Pannonhalma építéstörténetéhez. In: *Mons Sacer* I. Szerk. Takács I. Pannonhalma 1996. 143–169.
- Madas E.: Szent Márton középkori liturgikus kultuszáról. In: *A középkor szertete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére*. Szerk. Klaniczay G. Bp. 1999. 349–355.
- Palkó I.: A Sabaria és Savaria nevetimológiai és egyéb problémái. In: *Vasi Szemle* 1975. 121–139.
- Paulovics I.: A szombathelyi Szent Márton-egyháznak – savariai Szent Márton születési helyének – római kori eredete. In: *Acta Savariensia* 4. Szombathely 1944. 5–54.
- Popp, E.: Die Patrozinien der böhmischen Länder in vorhussitischer Zeit. In: *Bohemia* 1972. 44–130.
- Sierck, M.: *Festtag und Politik. Studien zur Tagewahl karolingischer Herrscher*. Köln 1995.
- Swinarskí, U.: *Herrschen mit den Heiligen. Kirchenbesuche, Pilgerfahren und Heiligenverehrung früh- und hochmittelalterlicher Herrscher (ca. 500–1200)*. Bern 1991.
- Takács I.: Pannonhalma újjáépítése a 13. században. In: *Mons Sacer* I. Szerk. Takács I. Pannonhalma 1996. 170–236.

- B. Thomas Edit: Quirinus és Márton tradíció a korakeresztény Savariában. In: Vigilia 1978. 584–592.
- Tóth E.: Szent Márton pannonhalmi szülőhely-legendájának kialakulása. In: Vigilia 1974. 306–312.
- Tóth E.: Savaria – Sabaria. Válasz Palkó István cikkére. In: Vasi Szemle 1976. 142–150.
- Tóth I.: Megjegyzések egy cikkhez. In: Vasi Szemle 1976. 151–158.
- Tóth I.: Ecclesia Sancti Martini in Sabaria. Jegyzetek egy két évszázados filológus-vita margójára. In: Életünk 1987. 167–172.
- Tóth M.: A művészet Szent István korában. In: Szent István és kora. Szerk.: Glatz F. – Kardos J. Bp. 1988. 113–132.
- Zimmermann, G.: Patrozinienwahl und Frömmigkeitswandel im Mittelalter I-II. In: Würzburger Diözesangeschichtsblätter 1958. 24–126. és 1959. 5–124.
- Váczy P.: Anonymus és kora. In: Középkori kútfontok kritikus kérdései. Szerk. Horváth J. – Székely Gy. Bp. 1974. 13–37.
- Weigel, H.: Das Patrozinium des hl. Martin. In: Studium generale 1950. 145–155.
- Weigel, H.: Zur Patrozinienkunde. In: Blätter für deutsche Landesgeschichte 1960. 307–322.
- Weigel, H.: Das patrozinium des hl. Martin. In: Blätter für deutsche Landesgeschichte 1964. 82–106.
- Wolter, H.: Die Synoden in Reichsgebiet und in Reichsitalien von 916 bis 1056. München 1988.

TÓTH BÉLA: II. ANDRÁS

BLAZOVICH LÁSZLÓ

Városok városhiányos övezetben a középkorban

A középkori Alföldet hagyományosan városhiányos övezetnek tekintik a magyar város történeti kutatás és a történetírás. Érveik közé tartoznak: nem volt található e száz négyzetkilométer nagyságú területen szabad királyi város, hiányoztak a fallal körülvett városok, csekély számú kereskedő és iparos réteg élt az Alföld településhálózatára jellemző mezővárosokban. Lakóik nem kapcsolódtak be a nagy jövedelmeket hozó távolsági kereskedelembe, amelynek hasznát Buda mellett az ország szélén elhelyezkedő, főként német polgárok lakta városok lakói fölötték le.

Eppen a magyar várostörténeti irodalom eredményeit megismerve írta a nagytekintélyű német várostörténész, Edith Ennen a 20. század közepén megjelent és azóta több kiadásban napvilágot látott, *Az európai város korai története* című könyvének kitékintést adó fejezetében, hogy a magyarországi városfejlődés igen sajátos helyzetű, ugyanis az idegenek által lakott, az ország nyugati és északi területein fekvő városokon kívül valódi városok nincsenek az országban. Sajátos alakulatoknak tartotta a mezővárosokat, amelyeket tanyahálózat vesz körül, ám maguk inkább falvaknak tekinthetők, mint városoknak. Az általa „elért” szakirodalom alapján Nagykovács és Szeged példáját említi, és láthatóan szívesen időzik a számára oly érdekes, nem értett és keletinek tekintett tanyákkal körülvett városi településforma mellett, mégsem tudta besorolni őket a nyugati város típusai közé.

Az előző évszázad utolsó évtizedeiben Kubinyi András, Szakály Ferenc és e sorok írójának munkássága nyomán a rendkívül negatív értékelés módosult, arra derült fény, hogy a 15. században, éppen akkor, amikor az európai és a magyar városhálózatban a nagyvárosok fejlődése megrekedt, az alföldi városok fejlődése meglódult, amelynek alapját a nagyállattartás, azon belül elsősorban a marhatenyésztés és a ráépülő kereskedelem képezte. Velence, Nürnberg és a sziléziai városok piacaira lábont hajtott magyar szürke marha húsáért versenyeztek e városok és környékük megnövekedett lakosságának kereskedői. Bár nem egyszer közvetítők révén jutott el az „áru” eme piacokra, a tenyésztő gazdák és a helyi kereskedők busás haszonra tettek szert, a helyben maradó pénzen pedig megindult a lakosság életszínvonalának emelkedése, amely szebb lakókörnyezet és igényesebb élet kialakítását tette lehetővé elsősorban a módosabbak számára. A felfelé ívelő folyamatot majd a 16. század közepén a hódító török megjelenése törte meg, akinek kezdetlegesebb gazdasági szemlélete és az állandósuló háborúk károsan hatottak a meginduló fejlődésre. A 16. század végéig, a tizenöt éves háború idejéig a látható leépülés és csapások ellenére sem beszélhetünk az Alföld legtöbb régiójában katasztrofális visszaesésről és pusztulásról a gazdasági életben.

Mielőtt közelebb hajolnánk az alföldi városok középkori történetéhez, vessünk egy pillantást jogállásukat tekintve magyarországi középkori városok hierarchikus rendjére. A korábbi kategóriákkal – szabad királyi azaz tárnoki város, személynöki város, amelyek et civitasnak neveztek és a mezővárosok (oppidumok) – szemben Kubinyi András a magyar városhierarchia legmagasabb szintjén álló városoknak a királyi szabad városokat tekinti, amelyek között helyet foglalnak az úgynevezett szabad királyi

városok, jóllehet hosszú ideig magukat nem így, hanem szabad városoknak hívták, amint a Budai jogkönyv 1502. évi bejegyzése mutatja. Kiváltságaik közé tartozott közjogi és személyi jogi tekintetben a szabad bíró- és plébános választás, a polgárok telkeinek, házainak, azaz a város határán belül lévő fekvéseinek szabad birtoklása és örökítése. A városi polgár felett csak saját bírója ítélezhetett. Fellebbviteli fóruma pedig nem ura, a király, hanem a tárnokszék vagy a személynöki szék volt.

A város jogrendjét, belső szervezetét valamint intézményeit a polgárok szabadon alakíthatták ki. A városi jog, szemben a város határán kívül hatályos feudális joggal, amelyet egyrészt az állandóság és változatlanág, másrészt az úr személyéhez kötöttség jellemezett, a városi jog Willkürrecht, azaz a polgárok egyezségén, megegyezésén alapuló jog volt, amelynek szabályait az új helyzetekhez igazodva a polgárok egyetértésével megváltoztathatták. A szabad városok polgárai gazdasági kiváltságokkal is rendelkeztek, amelyek közé mint legfontosabbak a szabad piac- és vásártartás, valamint a vámszabadságok tartoztak. Az utóbbiak csak a királyi vámhelyeken fizetett adók alól való szabadságot jelentették, mert a király mások, mégpedig a nemesek jogát újabb kiváltságok nyújtásával nem sértette meg. Tehát azokon a vámhelyeken, amelyeket a király már korábban eladományozott, a vámszabadsággal rendelkező városi polgároknak meg kellett fizetniük a vámot. E jogi helyzetből azután számos jogvita, veszekedés és per származott. Egy-egy város évente meghatározott adóját a lakosok együtt fizették a királynak, továbbá az előírt ajánlékokat és a rájuk rótt hadi szolgálatokat is kötelesek voltak teljesíteni.

A királynak azon városait, amelyek nem rendelkeztek a fent leírt szabadságjogokkal, királyi mezővárosoknak mondja Kubinyi András. Parasztpolgárai jobbágyi sorban éltek. Előnyük mégis több volt a falvak jobbágyaival szemben a személyi és dologi kötıtségek és függés tekintetében. Ők is egy összegben adóztak, bírói jogát mindenkori uruk leadta a mezőváros bírójának, és a település ügyeit a bíró és az esküdtek, az utóbbiak általában tizenketten, intézték. A királyi mezőváros lakói valamivel kedvezőbb körülmények között éltek, mint a földesúri városoké, amelyeknek két csoportját különböztethetjük meg, a szabad mezővárost (liberum oppidum) és a mezővárost. Az előbbi csoportnak a lakói több szabadságjoggal rendelkeztek, mint az utóbbiak, amint ezt mások mellett Gyula példája mutatja. Kevés számuk és jogi helyzetük feldolgozatlanlansága miatt a típussal csak óvatosan számolhatunk.

Kubinyi András a centrális, központi helyeket vizsgálva, amely során kísérletet tett annak feltárására, hogy funkcióiknál fogva mely települések tartoznak a városok közé, tehát amelyek városi feladatokat látnak el, arra a megállapításra jutott, hogy kevés eltérés mutatkozik a jogi helyzet és a központi hely általa összeállított szempontjai alapján a városok hierarchiájában. Az első csoportba sorolta az alföldiek közül Pestet, Szegedet és Váradot, a másodikba Temesvárt, a harmadikba pedig Bácsot, Csanádot, Gyulát, Debrecent és Kalocsát helyezte. Az alábbiakban Szeged, Debrecen és Gyula példáját vizsgálva teszünk kísérletet az alföldi városok bemutatására.

Szeged, bár kiváltságlevele a 13. század közepéről, a nyugati várostípus magyarországi megjelenésének idejéből nem maradt fenn, de éppen az 1240-es évekből, 1247-ből ránk maradt egy oklevele, amelyből arra lehet következtetni, hogy Buda, Nagyszombat, Zágráb és mások mellett, az elsők között szerepelt, amelyeknek hospesei királyi privilégium levelet szereztek. A szegedi hospeseknek adományozta ugyanis IV. Béla király a ma is fennálló, akkor éppen lakatlan Tápé falut és a szegedi királyi vár halastavát a közelebről nem lokalizálható, ám bizonyára a város akkori határában elterült Vártó nevű halastavat. Szeged lakói ekkor már mint szabad város polgárai kol-

lektív nemességgel rendelkeztek, ha birtokokat adományozhatott nekik a király, amelyek felett földesúri jogokat gyakorolhattak.

A szegedi polgárok birtokszerzéseik közül kiemeljük azt a birtokvásárlást, amely alkalommal a város alsó részén lakó polgárok 1369-ben Balaki Benedek özvegyétől, Ilona asszonytól 65 forintért megvásárolták a Balak nevű földet, amelynek helyét a mai Ballagi tó helynév segítségével helyezhetjük a mai Alsóváros egy részének területére. Az ismertett adásvétel a szegedi polgárok kollektív nemességét bizonyító tényen kívül felvet néhány kérdést. Hol terült el ekkor a város alsó része, amelyet eddig Reizner János tekintélye nyomán a mai Alsóváros területével azonosított a későbbi kutatás (Györffy György, Kubinyi András és a Szeged monográfia első kötetének (1983) szerzői), továbbá kik voltak ezek a polgárok? Géczy Lajos főlevéltáros kollegám egy szakmai-baráti beszélgetés alkalmával vetette fel, hogy e terület, az oklevelekben a későbbiekben felbukkanó Alszeged nem a mai Alsóváros területével azonosítható, hanem a későbbi Palánkéval, a szegedi királyi vár tőle délre fekvő suburbiumával. Mivel több mint egy évszázados vélekedéssel teljesen ellenkező, ezért első hallásra mellbevágó felfogással állunk szemben, nézzük meg, van-e valóságHITELE.

A Szegedet már korai története idején is három települési egységre bontó hagyományos felfogással mindenképpen ellenkezik, hogy az említett oklevél idejéig az okleveles anyagban nem bukkan fel az egyes városrészek neve, jóllehet ez nem zárja ki létezésüket, de erősíteni egyáltalán nem erősíti meg. Felszeged és Alszeged nevei a 15. század elején (1405 és 1412) tűntek fel első alkalommal. Az előbbi mindenképpen korábbi lehetett, mert önálló plébániával rendelkezett, az utóbbi pedig nem. Ismeretes, hogy a középkor első felében könnyebben alapíthattak városi plébániákat, mint a későbbiekben. Az 1412. évi oklevél újabb fontos várostörténeti eseményről tájékoztat. A bíróválasztáskor előforduló zavargások miatt Zsigmond király kétlépcsőssé tette a bíróválasztást Alszegeden. A polgárok előbb 40 elektort választottak, és ők választották meg azután a 12 esküdtest. A hangos viták közepette zajló budai bíróválasztás is hasonló módon vált kétlépcsőssé a 15. század első felében. Feltételezzük, hogy Zsigmond király nem az alsóvárosi, elsősorban paraszt lakosság bíróválasztása felől rendelkezett – egyébként nem ismeretes, hogy az általunk külvárosnak tekintett későbbi Alsóvárosnak valaha is önálló bírója lett volna –, hanem a vártól délre fekvő suburbium, a későbbi Palánk polgárai számára hozta meg ítéletét. Ehhez a városrészhez tartozott egyébként a 15. század második felében látványos fejlődésnek indult, később Alsóvárosnak mondott terület, köszönhetően annak, hogy a terepviszonyokhoz képest magas fekvése alkalmassá tette állandó emberi lakhelyek építésére. A ferenciek kettészakadása után a 15. század második felében itt építették fel az obszervánsok máig álló templomukat és rendházukat. Tőle nem messze állt a városi tulajdonban és kezelésben lévő Szent Péter ispotály. A középkori gyakorlat szerint mindkét intézményt inkább a városok szélére mint központjába telepítették. Így volt ez Szegeden is. Alszeged tehát, amely elnevezés 1422 után nem került elő többé a középkorban, a későbbi Palánk elnevezése volt a 15. század első feléig. Az esetlegesen előkerülő újabb adatok – úgy véljük – csak megerősíthetik feltevésünket.

A kis kitérő után visszatérve a szegedi polgárok és a város szabadságjogainak katalógusához a birtoklás és örökítés valamint adásvétel szabadsága mellett a szegediek birtokolták a szabad bíró- és plébános választás jogát. Amikor 1458-ban Mizser János bíró és az esküdtek az utóbbi megerősítését kérték Mátyás királytól, ő úgy adta meg, mint addig is érvényes jogot.

A személyi és közjogi kiváltságok mellett a gazdaságiak ugyancsak nagy szerepet játszottak, hiszen ezek segítették a városok és lakóik anyagi gyarapodását. Közülük a legfontosabbakként a vásár- és piactartás, valamint a vámszabadságok említhetők. Szegeden, amint a szakirodalom feltárta, hétfőn és kedden a Palánkban, csütörtökön Felsővároson, szerdán pedig Alsóvároson tartottak piacot a 15. század második felében. (Szinte hihetetlen, hogy a péntek és szombat kimaradt a sorból.) A felszegediek 1437-ben, az alsóvárosiak 1459-ben kapták a vásártartás jogát. Hogy korábban nem lehetett minden rendben a piac szabadsága körül, arra utal Hunyadi János kormányzó 1456. évi oklevele, amelyben tiltotta a mindenkori szegedi várnagyot, alvarnagyot és adószedőjüket, hogy a hetipiacra vasárnap és hétfőn érkezőktől adót szedjen. Mindenesetre a rendkívül élénk kereskedelmi élet bizonyítéka, hogy a hét majd minden napján tartottak piacot, Luca napjától kezdve pedig háromnapos állatvásárt Szegeden.

A 14. század utolsó évtizedeitől az önálló középkori magyar állam megszűnéséig állandó harcot folytattak a szegediek vámszabadságaik kiterjesztéséért. E küzdelem okleveles adatokkal végigkísérhető. Egyrészt kereskedelmi útvonalainkon, Buda felé, a szerémségi borvidék irányába és Lengyelország felé szereztek volna minél nagyobb vámmentességet szerezni, másrészt az áruikra, borra, szarvasmarhára és fára kértek volna kedvezményeket. A harc abból fakadt, hogy a király elvileg mentességet saját vámhelyein kívül csak olyan vámokra adhatott Werbőczy szerint, amelyeket a mentesség kiadása után létesítettek, mert az intézkedés egyébként sértette volna a vám jövedelmét már birtoklók jogait. A viták, amelyek nem egyszer tettegességgig és a bíróságig vezettek, nyilván abból adódtak, hogy melyik kiváltságot adományozták a királyok előbb, illetve mekkora a vám mértéke. A vitákra jellemző, hogy az óbudai káptalan zentai vámszedőivel 1475-ben odáig fajult az ellenségeskedés, hogy a szegediek a király engedelmével a várost egy évig megszállva tartották. A jogviták ellenére a királyi szabad városok polgárai mindenképpen előnyt élveztek a kereskedelemben a földesúri városok lakóihoz képest.

Szeged tehát, bár 1498-ban erősítette meg II. Ulászló király kiváltságaikat, és az 1514. évi országgyűlésen cikkelyezték be az elidegeníthetetlen királyi javak közé a települést, már korábban a királyi szabad városok közé tartozott. Jóllehet Zsigmond király 1409-ben bírósági fellebbviteli fórumaként a tárnokszéket jelölte meg, a tárnoki, azaz szabad királyi városok közé sohasem került számos társával együtt, akik hozzá hasonló pályát futottak be. Gazdasági erejével és tekintélyével azonban nem egy tárnoki várost megelőzött, Kubinyi András vizsgálatai (Alföld, Dunántúl, a Felvidék egy része) szerint – mint említettük – az elsőrendű városok sorában Buda és Kassa után a 15–16. században a harmadik helyet foglalta el.

Debrecen, bár a Kubinyi által elkészített osztályozás szerint a harmadik kategóriába került, számunkra mégis figyelmet érdemel nemcsak azért, mert a 15–16. század fordulóján Buda és Szeged mellett a legtöbb állami adót fizető városok társaságában találjuk, ami jelentős gazdasági erejére hívja fel a figyelmet, hanem lakóinak jogállása is különleges. Debrecen a Debreceni Dózsák kihalása (1404) után királyi város lett, de Zsigmond király hamarosan túladott rajta. 1410-ben elzálogosította, majd 1411-ben eladományozta Lazarevics Istvánnak, akinek kezéből 1427-ben Brankovics Györgyhez jutott, majd 1445-ben Hunyadi Jánosé lett. A Hunyadiak 1507-ig bírták. Ezután harminc évig több birtokost uralt, közöttük 17 évig Szapolyai Jánost, majd 1536-tól Török Bálinté lett. A Török család 1619-ig bírta, ám közben az erdélyi fejedelmek is jogot formáltak rá.

Amint a felsorolásból kitűnik, Debrecen nem sokáig mondhatta magának birtokosként a mindenkori királyt. Ám mivel szinte minden alkalommal nagyhatalmú bá-

rókat tisztelhetek a debreceni polgárok uraiként, megtarthatták a királyoktól szerzett kiváltságukat. I. (Nagy) Lajos király 1361-ben biztosította számukra a szabad bíró- és esküdtválasztást, ami legalábbis első fokon felmentette őket a földesúri fórum, az úriszék joghatósága alól: „mindenféle peres ügyben a maguk köréből és maguk által választott ítélő és esküdt bírák útján ítéljezenek lakótársaik felett, s a birodalmunkban régtől fogva érvényes városi szabadság alapján teljes joggal és hatalommal hozhassanak ítéletet.” Zsigmond király 1405-ben engedélyezte számukra, hogy fellebbviteli fórumként Buda város tanácsához, a tárnokszékhez, vagy a királyi személyes jelenlét bíróságához fordulhatnak. A földesúri bírói fórumokat a továbbiakban igyekeztek elkerülni, jóllehet ez nem mindig sikerült nekik.

A jobbágyság és a földesúr között a dologi és személyi függés számos köteléke állott fenn a feudális társadalom különböző szakaszaiban. A debreceniek számos kiváltságot nyertek el az idők folyamán. Az említett bíróválasztás szabadságán kívül – amint az adatokból kiderül – a plébán osukat is maguk választhatták, a bíró telkeket adhatta a városban belül, a polgárok szabadon örökíthették, adhatták vehették városi ingatlanokat, számos gazdasági kiváltságot birtokoltak, terheiket közösen fizették mindenkori földesuruknak. Ilyeténképp a személyi és dologi kötöttségek majd minden formájától megszabadultak. Nem véletlenül folytattak hol sikeres, hol eredménytelen harcot azért, hogy megszabaduljanak a földesúr iurisdictionjától, mint a függés utolsó elemétől. A város 1555-ben behódolt a töröknek, de ötvenezer akcse évi adó fejében megtarthatta kiváltságait. Debrecen parasztpolgárai tehát szabadságaik kivívásában a legmesszebb jutottak, hozzájuk hasonló szabadságokkal Újlak (Ilok) város lakói rendelkeztek, akiknek jogait uruk, Újlaki Lőrinc 1524-ben jogkönyvben foglaltatta össze.

Az egyes jobbágyságok, mezővárosok lakóinak nagyfokú szabadságát csak akkor érthetjük meg igazán, ha ismeretes előttünk, hogy a középkorban a hűbérúr és vazallusa között kialakult az osztott tulajdon formája, amely lassan leszivárgott a földesúr-jobbágy viszonyokba is. Ebből következően a jobbágytelek főtulajdonosa a földesúr maradt, a jobbágyot pedig mint altulajdonost a használat joga illette. E jogfelfogásból következően számos eltérő helyzet és viszony alakult ki földesúr és jobbágy között, amelyek azonban sokkal kedvezőbbek voltak a jobbágy számára, mint a második jobbágykorában, amelynek jogszemlélete szerint a birtokból a családon belüli öröklésen és a birtokos váltáskor biztosított telekvédelmen kívül semmiféle jog nem illette meg a jobbágyot, aki mintegy bér munkásként dolgozott a földesúr földjén. Természetesen Magyarországon ez utóbbi forma nem teljesült ki mindenütt, mert a szabad menetelű jobbágyság és a betelepülők továbbra is számos kiváltságot őriztek vagy kaptak meg. A középkor második szakaszában azonban éppen az osztott tulajdon szemléletéből következően a földesúrral szemben birtokon belül lévő jobbágyság és jobbágyságok jelentős kiváltságokat szerezhettek a velük szemben csak külső kényszert alkalmazható főtulajdonossal szemben.

Gyula a 14. század elején tűnt fel a forrásokban, feltehetően királyi birtok lehetett korábban is, azért szerepelt oly ritkán a forrásokban, jóllehet a környező településeknél jelentősebb volt, mert uradalmi központ lett. Így adományozta Zsigmond király 1387-ben Losonczy László erdélyi vajdának. Magszakadás következtében a vár, a város és az uradalom 1401-ben vagy 1402-ben visszazállt a királyra, aki 1403-ban Maróthi János macsói bánnak adományozta. A család fiú ágának kihalása után 1476-ban a koronára szállt, és ezzel megkezdődött a Hunyadiak földesurasága, amely 1510-ig tartott, amikor Frangepán Beatrix, Corvin János özvegye feleségül ment Brandenburi György

örgrófhhoz, akinek urasága húsz évig tartott. Ezután több birtokos következett, míg 1552-ben a király lett a vár és város birtokosa 1566-ig, a török megszállás idejéig.

Gyulát Kubinyi András a centrális, azaz városi funkciót betöltő helyeket vizsgálva Debrecenhez hasonlóan a harmadik kategóriába helyezte. Valóban fontos központi hely szerepét játszotta, lakói azonban jogállásukban nem érték el azt a szabadság-fokot, amit a debreceniek, annak ellenére, hogy ők is három alkalommal, a kezdetektől 1387-ig, Mátyás király uralkodása idején és a hódoltságba kerülés előtt királyi kézen voltak. A bíró választásába, mint Brandenburgi urasága idején világosan kiderült, a földesúr közvetlenül beleszólt, a mezőváros bírósága a földesúr házában (a várban) ülésezett, fellebbviteli fórumként a várnagyhoz, majd a úrhoz fordulhattak, a plébános választás jogát a mindenkori földesúr megtartotta magának, a gyulai parasztpolgárok csak ingóságaiuk felett rendelkeztek szabadon, jóllehet a városba a kézművesek szabadon letelepedhettek. Egy összegben adóztak, továbbá számos gazdasági kiváltsággal (piactartás, vámszabadságok) rendelkeztek. Gyulán az uradalom irányításában és a város vezetésében számos személyi és családi kapcsolatot fedezhetünk fel, tehát más típussal, a mezővárosokra inkább jellemző esettel állunk szemben mint Debrecen esetében. Ennek ellenére jellegzetes és tekintélyes mezővárosnak számított, amelynek lakossága belső ügyeit jobbra maga intézte, bár jobban ki volt téve az uradalom tisztségviselői zaklatásának. Például a mezőváros bírósága mellett működött a városi kancellária, amely hiteleshelyi feladatokat látott el és az adó beszédésében is szerepet játszott. Végeredményben kialakultak Gyulán a mezővárosi lét formái. A fentiek ellenére a város lakosai a rájuk nehezedő adók – amelyeket utcánként szedtek, mint a legtöbb városban – lefizetése után földesúri zaklatás nélkül éltek életüket.

Amint a fentiekből láttuk, a középkori Alföldön az ország más vidékeihez hasonlóan kialakultak a városok különböző típusai. Jóllehet az alföldi városhálózatban ritkábban álltak a városok mint az ország más területein, pl. a Dunántúlon és a Szerémségben is. Az alföldi városok utcái két oldalt nem záródtak olyan polgárházakkal mint a nyugatiaké, máig sajátosan alföldi képet mutatnak, nem övezték őket falak, lakóik mégis ugyanolyan jogokkal éltek, és piacörzetükben ugyanolyan szerepet játszottak, mint az ország más vidékeinek városai és azok polgárai.

IRODALOMJEGYZÉK

- Blazovich László: Gondolatok az Alföld középkori településhálózatáról. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae Acta Juridica et Politica. Tom. LIII. Fasc. 4. Szabó András Emlékkönyv. Szeged, 1998.
- Debrecen története 1693-ig. 1. Szerk. Szendrey István. Debrecen, 1984.
- Edith Ennen: Frühgeschichte der europäischen Stadt. 3. kiadás. Ludwig Röhrscheid Verlag. Bonn, 1981.
- Gyula város története I. A földesúri város. Írta: Sche rer Ferenc. Gyula, 1938.
- Kristó Gyula: A szegedi hospeskiváltság keltéről. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae Acta Juridica et Politica. Tom. CVII.
- Kubinyi András: Városfejlődés és városhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. Szeged, 2000.
- Ruszoly József: Európa jogtörténete. Az újabb magánjog történet Közép- és Nyugat-Európában. Bp., 1996.
- Szeged története 1. A kezdetektől 1686-ig. Szerk. Kristó Gyula. Szeged, 1983.

KRISTÓ GYULA

A multikulturális Erdély középkori gyökerei

Mindenütt a világban, ahol különböző nyelvű, mentális, kulturájú népek kisebb-nagyobb tömbjei találkoznak, érintkezési területek (kontaktuszónák) alakulnak ki, mivel az etnikai határok általában nem alkotnak merev vonalat. Oly sok példa akad erre, hogy elég csak a legismertebbekre hivatkozni. A legelfogadottabb elmélet magát a feudalizmust a római és germán kultúrkör találkozásából és egymásra hatásából eredezteti. A középkorban az Európa nyugati részén élő neolatin (francia) nép és a kontinens középnnyugatját elfoglaló germánok markáns érintkezési térsége északon a mai Belgium és délen a mai Svájc területe volt, ezen országok a mai napig tartóan őrzik ezt. Belgium vallón és flamand népeisége a két nagy civilizáció peremvidékén élt és él. Itt tehát két kultúra folyamatos kölcsönhatásának lehetünk tanúi. Svájc esetében tovább színezi a képet, hogy a francia és német kontaktuszónában délről egy másik neolatin nyelvű nép, az olasz is részt kért és kapott magának, amit a mai Svájc hármastetnikai identitása jelez. Ez esetben – figyelembe véve még a retoromán nyelvi kisebbséget – valóban multikulturális (azaz sok kulturájú) régióról beszélhetünk. Az ismert példák közül talán még a görög és török lakosságú Ciprus említhető.

A különböző etnikumok érintkezési területei sorában megkülönböztetett figyelem illeti meg Erdélyt, amely a mai (illetve – figyelembe véve a német népesség megcsappantását – a közelmúltra érvényes) állapot szerint a román, magyar és német kultúra találkozási pontja. Az alábbiakban ennek az együttélésnek és érintkezésnek a legkorábbi, a középkorra visszamenő gyökereit teszem vizsgálat tárgyává, minden esetben adatokra támaszkodva. Az ókori Dacia provincia elnevezésnek nincs középkori folytatása. A ma Erdélynek (románul Transilvaniának, németül Siebenbürgennek) nevezett térség az ókori római uralom elenyészését követően nem rendelkezett saját önálló névvel (legalábbis a forrásokban semmi ilyesminek nincs nyoma). A régió névadói a magyarok voltak, ők nevezték Erdélyt Erdőel(ü)nek, majd Erdel(ü)nek (azaz erdőn túli területnek), amely elnevezésforma a magyarok névadási rendszerében gyakorta előfordul. Így kapta magyar nevét Havasalföld, amely eredetileg Havasel(ü) föld (latinul terra Transalpina) alakban hangzott, és e Havasalföld ('Havason, azaz Kárpátokon túli föld') népetimológikusan jutott a Havasalföld névhez. Ugyancsak ilyen szemlélet alapján neveztek Északkelet-Magyarországon egy területet Gyepűel(ü), később Gyepel(y) ('gyepűn túli terület', latinul ultra indagines) néven. Az az erdő, amely Erdély nevében található, a Nagyváradtól keletre húzódó Réz-hegységgel azonos (amelyet a középkorban Igyponnak hívtak, román neve pedig Munții Plopișului). 1206-ban Erdélyt latinul még mint erdőkön túlt (ultra silvas) említették, vagyis egyértelműen az erdő köznévi latin alakjával jelölték. Az Erdélyre alkalmazott román hivatalos Transilvania elnevezés nem egyéb, mint a magyar „erdőn túl” latin alakváltozata, amely középkor és újkor latin iratok ezreiben fordul elő Erdély nevéként. A román köznyelv azonban Erdélyt eredetileg nem Transilvaniának, hanem Ardealnak nevezte (már a középkor végén, illetve az újkor elején țara Ardealului 'Erdély földje'), ami teljesen nyilvánvalóan a magyar Erdély név átvétele. Az Erdély német nevéként használatos

Siebenbürgenről (eredeti jelentése 'hét vár') a 14. századi magyar krónikakompozíció azt a magyarázatot adta, hogy a honfoglaló magyarok által abban a térségben épített hét földvárrel kapcsolatos. Ez már csak azért sem hihető, mivel a honfoglalók nem építettek várakat. Sokáig tartotta magát az a felfogás, miszerint a német elnevezés alapjául szolgáló hét vár az erdélyi hét vármegye várával lenne azonos, de ez meg azért nem valószínű, mert a Siebenbürgen név előbb szerepel, mint mielőtt az erdélyi hét vármegye utolsója is kialakult volna. Az tűnik a legvalószínűbbnek, hogy a Siebenbürgenben a Cibinburg ('Szebenvár') elnevezés, a németek által Erdély területén elsőként megszállt Nagyszeben eredeti Cibin neve található (ahonnan a magyar Szeben, illetve a román Sibiu is ered). Vagyis a német szemléletben a szűk szebeni táj neve ment át egész Erdély nevére, és utóbb a cseh, a szlovák és a lengyel nyelvben szintén e német eredetű megnevezés szolgált Erdély nevéként. A Siebenbürgen név tehát a magyar névadástól független, önálló alkotás, viszont kétségtelenül jóval fiatalabb az Erdély névnél, hiszen csak akkor születhetett meg, amikor német ajkúak jelentek meg és éltek Erdélyben.

A multikulturalitás gyökerei szempontjából a legfontosabb annak tisztázása, hogy melyik etnikum mikor jelent meg Erdélyben. Ebből a szempontból már Erdély megnevezése is sokatmondó, hiszen világosan mutatja: a románoknak kezdettől fogva nem volt önállóan alkotott szavuk Erdély fogalmának kifejezésére. Ha Erdélyban a római uralom óta a magyar honfoglalásig folytonosan dák eredetű romalizált lakosság élt volna, ennek minimális bizonyossága az lenne, hogy létezzék Erdélyre vonatkozóan használt saját román név, a maximális pedig az, hogy ez ókori római alapokra menjen vissza (és valamiféle szerves kapcsolatban legyen a térséget utoljára összefoglalóan megnevező Dacia provincia nevével). Erről azonban nincs szó. Ezzel szemben azt tapasztaljuk, hogy Erdély azon déli részein is, ahol a románság a legkorábban megjelent, a már ott élő magyar (Fogaras), illetve szláv (Szeben) elnevezést vette át. Vagyis a románság földrajzinév-adásában a mikrotoponímiában is éppen úgy járt el (azaz számára idegen elnevezéseket kölcsönzött), miként tette ezt a makrotoponímiában (Erdély nevével illetően). Persze, egy-egy etnikum megjelenésében a döntő szót mégiscsak a pozitív adatok mondják ki.

A térségre nagy valószínűséggel vonatkozó forráshely (a kortárs Fuldai Évkönyv) szerint 892-ben Arnulf keleti frank király követeket küldött a bolgárokhoz és uralkodójukhoz, és kérte őket: ne engedélyezzék onnan a morváknak a sóvásárlást. Ez nyilván az erdélyi sóbányákra történő utalás, és ha így van, azt mutatja, hogy Erdély (illetve annak bizonyos részei) a 9. század végén a bolgárok uralma alatt álltak. A következő években a térségbe megérkezett magyarokról a 14. századi krónikakompozíció valamelyik korábbi redakciója azt jegyezte fel, hogy a honfoglalás első lépéseként a hegyekből (vagyis a Kárpátokból) három hónap alatt leereszkedtek, és Magyarország szélére értek, tudniillik Erdélybe (in Erdelw), asszonyaik és javaik oltalmára hét földvárat készítettek ott, és bizonyos ideig ott maradtak, fejedelmüket, Álmost Erdélyországban (in patria Erdelw) megölték. A 13. század végi Kézai Simon arról tudósít, hogy Gyula, jóllehet a többiekkel együtt bement Pannóniába, végül Erdély részein (in partibus Erdevelu) lakott. A kétféle híradás jól kiegészíti egymást. A keletről érkező magyarok útja szükségszerűen Erdélybe (annak valamelyik részére) vezetett, itt – ha nem is emeltek várakat – megpihentek a besenyőktől elszenvedett vereséget, az etelközi haza elvesztését követően, levonták a fiaskó politikai következményét, az égiekkel a kapcsolatot rosszul tartó és elaggott Álmost megölték, majd némi időzés után va-

lamennyien továbbvonultak a Kárpát-medence belsejébe, Pannóniába. Nem kivétel ez alól Gyula sem, bár ő – még nagyobb valószínűség szerint valamelyik utóda – Pannóniából visszatért Erdélybe. Hogy a magyarok 895-öt követően kiürítették Erdélyt, teljesen hihető mozzanat. Egyrészt a nomád nagyállattartást folytató magyaroknak Erdély nem adott életteret, nem voltak dús fűvű legelők, ahol lovaikat legeltethették volna. Másrészt éppen a minap érte őket a besenyő kudarc, és nem lehettek bizonyosak afelől, hogy ellenségeik nem követik-e őket a hegyeken túlra, amint a legyőzöttek efféle üldözése éppen nem ment kivételszámba a steppén. Sokkal nagyobb biztonságban érezhették magukat, ha kivonulnak Erdélyből. A Kárpát-medence síkvidéki területein legeltetni kezdő magyarság tehát a kiürített Erdélyt, e több száz kilométer széles földet gyepüként használta a besenyőkkel szembeni védelem céljából.

1003-ra viszont a Gyula-törzs már bizonyosan visszatért Erdélybe, hiszen a 14. századi krónikakompozíció hiteles nyugat-európai forrásra visszamenő híre szerint ekkor Szent István király (1001–1038) győzelmes háborút viselt anyai nagybátyja, Gyula ellen, aki Erdélyt kormányozta. Gyulát családjával együtt fogolyként Magyarországra vitte, tágas országát pedig a Magyar Királysághoz csatolta. A magyarok tehát a 10. század közelebről ismeretlen évtizedei óta politikai fennhatóságot gyakoroltak Erdély felett, ami a magyarok ottani megtelepedésével járt együtt. A nomadizmust feladó magyarok a legnagyobb valószínűség szerint a 10. század második felében telepedtek át nagyobb számban Pannóniából Erdélybe, annak következtében, hogy a kalandozások bukása gyökeres életformaváltásra készítette őket. Ekkor költözhetek be oda a Gyulák is. Számos jel mutat arra, hogy Erdélyt nem egyenletesen szállták meg a magyarok. Ha nem is nagy számban, de törzsnevekkel azonos helynevek csak Észak-Erdélyben bukkanak elő, Dél-Erdélyben (vagyis a Marostól délre) egy sincs belőlük. Ugyancsak Észak-Erdélyben találkozunk a középkorban öt, nagy régiségre visszamenő úri nemzetséggel (Agmánd, Borsa, Kalocsa vagy Szil, Mikola, Zsombor), szemben Dél-Erdélyvel, ahol ilyenek teljességgel hiányoznak. Ez arra mutat, hogy a magyarok elsődleges erdélyi szállásterülete és Gyula országa Észak-Erdélyben keresendő. Osszhangban van ezzel a krónikakompozíció azon tudósítása, hogy Szent István Gyula leverését követően Keán, a bolgárok és szlávok vezére ellen indított hadat, akinek népei természetes fekvésüknél fogva igen megerősített helyen laktak. Keán legyőzése után Szent István odahelyezte egyik rokonát, aki ezen erdélyi részeket örökölte, és ezért Erdélyi Zoltánnak nevezték. Vagyis Keánnak szintén helyet kell szorítanunk Erdélyben. Ez a hely csakis Dél-Erdély lehet, az a térség, ahol sem magyar törzsnevek, sem magyar összefoglaló nemzetségek nincsenek. Vannak ezzel szemben jelentős számban szláv és sokkal csekélyebb mértékben bolgár helynevek, amelyek rávallanak Keán 1000 utáni szláv és bolgár népességére. Erdély egész területét figyelembe véve szemet szúr, hogy a szláv helynevek milyen aránytalanul oszlanak meg a térség északi és déli része között. Míg Észak-Erdélyben ritkán fordulnak elő, Dél-Erdélyben eléggé nagy számban, ennek alapján a Hunyadi- és a Szepesi-medencében jelentékeny szláv lakossággal lehet számolni, a Háromszéki-medencében pedig egyenesen minden más erdélyi (és magyarországi) régiót felülmúl a szláv helynévi anyag. Finom megfigyelések arra is rámutattak, hogy a gyér észak-erdélyi szlávosság a 13. századra felszívódott, de a dél-erdélyi a 13–14. századig őrizte nyelvét. A 11. század elején tehát Erdélyt két etnikum népesítette be, méghozzá a későbbi adatokból következően nem nagy népsűrűséggel, északon döntően magyar, délen pedig szláv népesség. Kétségtelen azonban, hogy közöttük nem volt szigorú etnikai határ, magyarok éltek délen, és szlávok is északon. Azzal a multi-

kulturalitással, amely Erdélynek olyannyira sajátja, egészen a 12. század közepéig nem találkoztunk. Az erre következő egy évszázad gyökeresen átrajzolta Erdély etnikai térképét.

A beköltözők sorát germán ajkú népek nyitották meg, flandriai flamandok, illetve összefoglalóan szásznak mondott németek (ezen belül azonban döntően svábok), akik közé francia nyelvű vallonok is keveredtek. II. Géza király (1141–1162) hívására jöttek, részint nagyobb tömegben, részint pedig kisebb csoportokban vagy egyénileg. Nyelvjárási vizsgálatok arra mutatnak, hogy nem egységesen ugyanarról a vidékről költöztek át Erdélybe, hanem a német nyelvterület több pontjáról (a Közép-Rajna vidékéről, a Mosel folyó környékéről, illetve délnémet területről). Erdélybe kerülésük nyilván nem egyazon időpontban történt, hanem több évtizedig elhúzódóan, ezért beköltözésükre egyértelmű dátumot nem lehet adni. Bizonyos szabadságot már II. Géza biztosíthatott számukra, de jelentősebb kiváltságolásuk csak II. András király (1205–1235) nevezetes Andreanumával következett be 1224-ben. A szászok Erdélynek északi és déli részét szállták meg. Elsődleges megtelepedési helyük Dél-Erdély volt, Nagyszében, Újegyház és Nagysink vidéke. Ezt nevezték Altlandnak, vagyis Óföldnek. Itt a betelepülő németek elsősorban szlávokat találhattak, ők adták a Cibin nevet a térség patakjának és a mellette létrejött helységnek. E Cibin (amely 'som' jelentésű szláv szó származéka) német ajkon a -burg 'vár' utótag hozzáadásával lett Cibinburg, ahonnan utóbb az erdélyi németiség egész Erdélyt elnevezte. A teljes dél-erdélyi szász szállásterület Királyföld (Königsboden) elnevezése arra vonatkozott, hogy a németek királyi tulajdonú földre telepedtek be. Az észak-erdélyi német szállásterületet Besztercevidéknek (németül Nösnerlandnak) nevezték, de itt is a szászoké lett az ezzel szomszédos Királyi nevű terület, ami nevével is mutatta, hogy a királyé volt. A dél- és észak-erdélyi különbségek a német helynévanyagban szintén markánsan megmutatkoznak. Északon a szász toponímia túlnyomó része magyar eredetű (vagyis a szászok itt magyarokat találtak), ezzel szemben délen vegyes a kép. A Királyföld északi részén még szép számmal vannak a német helynevek között magyar eredetűek, Altlandban már csak elvétve akadnak, a Barcaságban (Brassóvidéken) egy sincs. Mind északon, mind délen a németek korlátozott számban szláv helyneveket is vettek át (a déli centrum, Szében mellett az északi központ Beszterce neve szintén szláv eredetű). Nagyon fontos, hogy nem ismerünk egyetlen román eredetű szász helynevet sem, ami arra mutat: a németek időben megelőzték Erdély területén a románokat. Az Erdélybe beköltöző németek többsége itt fejlett mezőgazdasági technikát meghonosító paraszt volt, de akadtak páncélos lovagok, illetve kereskedők és kézművesek is. Ez utóbbiaknak döntő szerepük volt a 13. századtól kezdve a szász városok megalapításában és felvirágztatásában.

A románok (a korabeli forrásokban vlach, blak, azaz oláh néven szerepelnek) legkorábban a 12. század vége felé jelenhettek meg Erdélyben. Két adat szó amellett, hogy az 1160-as években már közel járhattak a Balkán-félszigetről észak felé tartó vándorútjuk során a Kárpát-medencéhez. 1164-ben a bizánci császár unokatestvérét Halics (Galícia) déli határvidékén vlachok fogták el. Ez minden bizonnyal a Dunától északra került románokra vonatkozó híradás. 1166-ban egy másik bizánci történetíró szerint az egyik bizánci sereg más népek mellett vlachok nagy tömegéből állt. Szerinte a vlachok Itáliából való hajdani telepések leszármazottai. Ők a Fekete-tenger felőli vidékekről törtek be a magyarok földjére (azaz nyilván Erdélybe), ahonnan még soha nem érte támadás a magyarokat. A görög historikus tehát felfigyelt a románok neolatín nyelvére, és tudós (ám téves) kombinációval Itáliából eredeztette őket, ahol egy, latinból szár-

mazó másik neolatin nyelvet, az olaszt beszéltek. Ennek téves voltára onnan következtethetünk, hogy a románok (vlachok) latin származására vonatkozó ősi eredetmonda egyáltalán nem ismert a középkorból, maga az elmélet az újkorban – a bizánci történetíróhoz hasonlóan – tudós (és ismét téves) spekuláció eredményeként eresztett gyökeret. Románok viszont nem régóta lakhattak a Duna-delta vidékén. Egyrészt korábbi említés itt nem szól róluk, másrészt pedig a görög forrás is hangoztatta: a magyarokat innen még soha nem támadták meg. Ha a románok már régebb idő óta a Keleti Kárpátok és a Fekete-tenger között éltek volna, a bizánciak biztosan már korábban felhasználták volna őket a maguk oldalán a magyarok ellen a megszakításokkal éppen 40 esztendeje folyó magyar–bizánci harcokban. Ez az 1164. és 1166. évi adat egymásra vall, azt mutatja, hogy ezekben az években jutottak el nagyobb létszámban románok a Dunától északra fekvő területre.

Magyarország területén (illetve közvetlen szomszédságában) 1210 táján három, egymástól független forrásban bukkannak fel románok. Ezek a legelső bizonyosságai a románok jelenlétének a dél-erdélyi régióban, illetve annak közvetlen szomszédságában. 1207 táján Benedek erdélyi vajda a kerci monostornak II. András által adott földet kivette a vlachok földjei közül. Kerc Fogaras megyében, az Olt mellett fekszik. 1210-ben Ivachin szebeni ispán a Boril bolgár cár megsegítésére küldött seregben szászok, románok (oláhok), székelyek és besenyők társaságában vonult fel. Végül 1210 táján Anonymus – szokásának megfelelően – azon népekből állított ellenséges vezéreket a honfoglaló magyarokkal szemben, amelyek saját korában a magyarokkal szomszédos területeken éltek. Így kreált Erdélyben egy vlach fejedelmet Gyalu személyében, ami azt mutatja: a magyar történeti érdeklődés ekkor már számon tartotta a románokat mint a Magyarországgal délkeletről határos népet. A románok által Erdélyben megszállt legkorábbi terület Fogarasföld volt, a németek által elfoglalt Altland és a Német Lovagrendnek 1211-ben odaadott Barcaság között. Fogarasföld legrégebbi helynévanyaga magyar (már 1207 táján Egerpatak, Nagybükk, Árpás fordul elő, de magyar eredetű maga a Fogaras név is), ami fontos bizonyosság, hogy a románság nem megelőzte, hanem követte itt a magyarságot. A románok legkorábbi, fogarasföldi megszállása ugyancsak amellelt tanúskodik, hogy a románok délről északra tartó vándorútjuk során először Erdély legdélebbi peremére hatoltak be, és csak jóval később terjedtek el egész Erdélyben. Észak és dél különbsége itt is markáns. Míg északon a románok elsősorban magyar helyneveket vettek át, és még a szláv eredetű nevekhez is magyar közvetítéssel jutottak, addig délen a románok bevándorlását megelőző szlávok közvetlenül – a magyarok és szászok kiiktatásával – adták át földrajzi neveiket a románoknak. Mindamellelt az erdélyi román helynévanyag nagyobbik része magyar és nem szláv eredetű; román eredetű helynév Erdélyben a 14. század előtt nem ismert. Elsőként a fogarasvidéki Oláhkerch (Kerch Olacharum) neve mutat a névadásban román jelenlétre 1332-ből. A románság Erdélybe történő betelepítése és első helynevei között több mint száz esztendő a távolság, ennyi idő kellett ugyanis, hogy egyes csoportjaik – felhagyva a folytonos helyváltoztatással – megtelepüljenek. (Ugyanez a helyzet a honfoglaló magyarokkal, ők szintén száz évvel kárpát-medencei megjelenésük után alakították ki saját névvel nevezett, állandó megtelepedettséget jelentő falvaikat.) A románság ugyanis kisállattartó (juhok legeltető), transzhumáló (állandóan vándorló) népesség volt. Bizonyosra vehető, hogy első csoportjaik a havasi legelőők zöld fűvét követve a folyók (mindenekelőtt az Olt) mentén felfelé vándorolva spontán módon, hívatlanul jöttek be

a Kárpát-medence délkeleti peremére, de hamarosan királyi (majd magánföldesúri) telepítések is hozzájárultak létszámuk rohamos növekedéséhez.

A székelység – a szászokhoz és a románokhoz hasonlóan – nem őslakos népe ssége Erdélynek, bár odakerülésének részletei a forráshiány miatt bizonytalanok. Ebben talán az is szerepet játszott, hogy míg a németek és a románok külföldről jöttek Magyarország erdélyi területére, addig a székelyek belső, országon belüli migráció eredményeképpen jutottak el oda. A székelyek feltételezés szerint a 11. század folyamán vagy a 12. század első évtizedeiben keltek útra kelet felé – nyelvjárási tanulságok alapján – az ország más és más pontjairól, ahol a határvédelemben játszott szerepük miatt élvezett szabadságuk komoly veszélybe került. Különböző csoportjaik a 12. század folyamán már elérték Biharban Telegd vidékét, illetve a század végén eljutottak Dél-Erdélybe, Szászsebes, Szászkezd és Szászorbó vidékére, ami Altlandtól északra és nyugatra esett. 1224-ben egy székely csoport még Szászsebes vidékén élt, őket II. András azon rendelete (az Andreanum) tolta tovább kelet felé, amely a szebeni ispán fennhatósága alatt egyesítette a szászokat. E székely népcsoport, nem akarva a szebeni ispán fennhatósága alá kerülni, kelet felé mozdult el, és utóbb mint sebesi (majd sepsi) székelyek bukkannak fel a forrásokban. Régészeti megfigyelések alapján lehet arra a következtetésre jutni, hogy a székelyek Telegdi-székbe történt betelepődése a 12–13. század fordulóján vagy a 13. század elején történt. A legkeletibb székely népcsoportok nyugatról keletre való vándorlás eredményeképpen csak ezt követően, a 13. század későbbi évtizedeiben jutottak el Kézdi-székbe és Csíkba. A székelyek könnyűlovas, határvédő, szabad népelem voltak.

Erdély multikulturális jellegét tehát már a 13. század közepére-végére megkapta. Ennek alapvetően településtörténeti oka volt, az, hogy sem a 9. században ott élő és továbbélő szlávok, sem a honfoglaló, illetve az országában a későbbiekben berendezkedő magyarság Erdély tágas területeit sem külön-külön, sem együtt nem népesítette be, hatalmas területeit lakatlanul hagyta, vagy csak gyéren szállta meg. (Ez tükröződött még jóval később is az erdélyi népsűrűség országos átlagtól eltérő, alacsonyabb voltában.) A nagy szabad területek léte, valamint a külső támadásokkal szembeni védelem biztosítása tette lehetővé II. Géza számára, hogy nyugat-európai népe sséget hívjon be, és telepítse le őket Erdély déli és északi peremterületein. Az összefoglalóan szászoknak mondott jövevények tehát telepítés eredményeképpen jutottak új hazájukhoz. Őket követték a románság és a székelység különböző csoportjai, akiket – legalábbis kezdetben – nem szervezett telepítés hozott Erdélybe, hanem spontán migráció eredményeképpen vetették meg lábukat Erdély déli és keleti részein, és utóbb innen kiindulva újabb vidékeket szálltak meg. Erdély a korai századokban szinte feneketlen zsák, amely a szlávok mellé nyugatról magyarokat, szászokat és székelyeket, délről pedig románokat fogadott be. A 13. század közepén öt népe sség (magyar, szláv, szász, román és székely) élt egymás mellett, ráadásul e népek eltérő civilizációs értékeket képviseltek, különféle szintjén álltak a gazdasági tevékenységnek és a társadalmi tagolódásnak. A magyarok egy része nemes volt, földesúr, más része már alávetett állattartó és földművelő, a szláv földműves szolga, a szász szabad jövevény földműves, kézműves, kereskedő, városlakó, a román juhait legeltető hegyipásztor, a székely pedig szabad, könnyűlovas határvédő. A magyarok végigjárták a nomádból letelepültté válás rögs útját, társadalmuk mélységében tagolt volt. A szlávok uraiknak terményjárdékkal adóztak. A szászok egy fejlett nyugat-európai társadalom mentalitásait hozták el a kelet-magyarországi régióba. A balkáni transzhumálás Erdélyben ismeretlen ha-

gyományát itt meghonosító románok még előtte álltak nagy társadalmi differenciálódásuknak. A székelyek kínosan őrködtek szabadságukon.

E népek között korán a kapcsolatok bonyolult szálai jöttek létre. A gyér forrásanyagban csak egy-egy adat tanúskodik emellett. Már szó esett az 1210. évi hadjáratról, ahol a magyar király ispánja vezetésével szászok, románok, székelyek (és még besenyők) vonultak harcba. 1213-ban az erdélyi püspök arról intézkedett, hogy mi történjék a tizeddel, ha magyarok és székelyek mennek a Német Lovagrend területére. 1222-ben II. András király adó alóli mentességet biztosított a Német Lovagrendnek, ha tagjai a székelyek földjén vagy a románok földjén haladnak át. 1224-ben II. András a szászoknak útjában levő sebesi székelyeket szólította fel távozásra annak érdekében, hogy a Szászvárostól Barótig élő németiség egy nép legyen. 1234-ben IX. Gergely pápa levele szerint Magyarországról mind magyarok, mind németek áttelepedtek a Kárpát-medencén kívül élő vlachokhoz, akikkel szinte egy néppé válva fogadták el az ortodox szertartást. A legkorábban – a 13. század második felében – nevükön nevezett székely személyeket Szoboszlónak és Náznánnak hívták, azaz mindketten szláv nevet viseltek. A 13. század végén Kézai Simon arról írt, hogy a székelyek a vlachokkal együtt a határvidék (a Keleti és Déli Kárpátok) hegyei között leltek otthonra, és a vlachokkal elkeveredve azok betűit használják. Az őt nép 13. századi keveredése nagyfokú etnikai tarkaságot eredményezett. A későbbiekben sem csökkent érdemben ez, mert bár a szlávosság lassan felolvadt (helyükre itt-ott délszlávok kerültek, a 14. század végétől pedig nomád életet élő cigányok telepedtek Erdélybe), de a középkor végéig a magyarság, a szászság és a székelység szövetsége (a három nemzet uniója) szabta meg Erdély politikai kereteit, miközben a 14. század közepét követően a telepítések révén gyors ütemben növekedett a szövetségbe be nem vett erdélyi románság létszáma. A becslések szerint Erdély össznépessége a 12. században 200 ezer főre tehető, a középkor végén viszont már meghaladta az 500 ezret. Ebből a hét vármegyéé felülmúlta a 300 ezret, a Szászföldé 115 ezer, a Székelyföldé 86 ezer fő volt. A románok 15. század végi lélekszámának megállapításához elégtelenek az adatok. A hét vármegyéből a románokat leginkább magában foglaló két déli megye (Fehér Fogarassal és Hunyad) 120 ezer főt tett ki, Szászföldön a népesség mintegy negyede ekkor már román lehetett. Valószínűséggel csak annyi állítható, hogy a románság létszáma Erdélyben a középkor végén elérte vagy esetleg túllépte a 100 ezer főt. Az Erdélyen kívül eső Krassó, Temes, Bihar, valamint Máramaros megyében ugyancsak közel 100 ezres románság élt. Egyelőre azonban a magyarság tekintélyes számbeli többséggel rendelkezett, és ugyancsak igen jelentős szász és székely népességgel számolhatunk. A nyelvileg három (magyar, német és román), de etnikailag négyféle (magyar, székely, szász és román), továbbá egyaránt népes etnikum a középkor végi Erdélynek igen határozott arcéllel multikulturális jelleget kölcsönzött, amelyen alapvetően a későbbi századok sem tudtak változtatni.

TÁJÉKOZTATÓ IRODALOM

- Áron Péter: Erdély történelmi tájneveinek adattára és népeinek tájszemlélete. Magyar Nyelvjárások (Debrecen) 24 (1981) 101–132.
- Benkő Elek: A székelyek betelepülése Erdélybe. In: Történelmünk a Duna-medencében. Kolozsvár–Temesvár, 1998. 50–65.
- Georgescu, Vlad: The Romanians. A History. Columbus, 1991.

- Gündisch, Konrad: Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen. München, 1998.
- Kniezsa István: Kelet-Magyarország helynevei. Kiss Lajos bevezető tanulmányával. Kisebbségkutatás könyvek. Budapest, 2001.
- Kovacsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája (895–1995). Millecentenáriumi előadások. Budapest, 1997.
- Köpeczi Béla (főszerk.): Erdély rövid története. Szerk. Barta Gábor. Budapest, 1989.
- Kristó Gyula: A székelyek eredetéről. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár. 10. Szeged, 1996.
- Makkai László–Mócsy András (szerk.): Erdély története. I. A kezdetektől 1606-ig. Budapest, 1986.
- Nägler, Thomas: Die Ansiedlung der Siebenbürger Sachsen. Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens. I. Bukarest, 1979.
- Pascu, Ștefan: Voievodatul Transilvaniei. I., III. Cluj 1971., Cluj-Napoca, 1986.
- Roth, Harald: Kis Erdély-történet. Nobile officium. Csíkszereda, 1999.
- Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen. Siebenbürgisches Archiv. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Dritte Folge. 8. Köln–Wien, 1971.

SZABOLCS PÉTER: IV. BÉLA

ALMÁSI TIBOR

Az oklevélkutatások időszerűsége

Közel huszonöt év telt el azóta, hogy megfogalmazódtak az első tervek a magyar történelem kivételesen ragyogó időszakából, az Anjou királyok korszakából fennmaradt okleveles forráshagyaték teljes körű tudományos feldolgozására. Az ötlet felvetődése két kiemelkedő középkorkutatónak, a Thuróczy-kronika kritikai kiadását elkészítő Mályusz Elemérnek és Kristó Gyulának együttes munkálkodására vezethető vissza. Az akkoriban már nyolcvanadik életévéhez közeledő Mályusz hatalmas oklevél-feldolgozói tapasztalattal rendelkezett, hiszen keze alól kerültek ki a *Zsigmond-kori oklevéltár* első monumentális kötetei, s e mai napig élő vállalkozás új kötetei mögött is nagyrészt a hosszú életű tudós sok évtizedes munkája eredményét őrző kézirati hagyaték áll. Hajlott korából és a Zsigmond-kori iratfeldolgozás teljes embert kívánó feladataiból eredően az ötletadó szerepén túl Mályusz Elemér természetesen nem vállalhatott részt az Anjou-kor diplomatikai feltárásának munkálataiban, így a tervek valóra váltásának, a vállalkozás tudományos megalapozásának teendői Kristó Gyulára, illetve az általa vezetett – Blazovich László, Érszegi Géza s Makk Ferenc alkotta – szerkesztőbizottságra hárultak, míg az évtizedekre tennivalót adó kutatómunkában főként Szegeden élő, vagy a szegedi középkortörténeti műhelyhez szorosan kötődő történészek vállalhattak szerepet.

Tudománytörténeti szempontból azonban Mályusz Elemér személye jóval többet jelent az egyszerű inspirátornál az *Anjou-kori oklevéltár* számára. Mályusz maga is tudós örökösévé lett a *Zsigmond-kori oklevéltár* vállalkozásának legfőbb gondozója, nevezetesen is ő azon alapvetés jegyében végezte hangyaszorgalmú oklevélbúvárlatait, amely még Fejérpataky Lászlótól, a 19. és a 20. század határának évtizedeiben alkotó nagyszerű tudóstól ered. Fejérpataky-nak az 1880-as évektől mind határozottabban formát öltő oklevél-feldolgozói tervei és az ezek kivitelezéseképpen folytatott, tekintélyes kézirat tömeget hagyományozó levéltári kutatásai alapvető kiindulásul szolgáltak Mályusz *Zsigmond-kori oklevéltára* számára, s szolgálnak ma is a sorozat folytatását gondozó Borsa Iván szerkesztette köteteknek.

Miben ragadható meg leginkább az *Anjou-kori oklevéltár* kapcsolódása a 19. század végi, Fejérpatakyhoz köthető oklevélkutatói törekvésekhez? Mindenekelőtt abban, hogy a kutatómunka nem a fennmaradt dokumentumok elolvasott szövegének nyomtatásban történő megjelentetésére, hanem e források tartalmának tömör fogalmazatú iratkivonatokon – szaknyelven regesztákon – keresztüli megjelenítésére, közzétételére irányul. Az iratkivonatok előtérbe állításában főként józan takarékos megfontolások vezették Fejérpatakyt. A 19. század forráskiadását csaknem kizárólag az egész terjedelemben való, *in extenso* közlések uralták. A hazai oklevélkiadók figyelmének középpontjában hosszú ideig főleg az Árpád-kori kútfők feltárása és publikálása állt. Ennek köszönhetően a 20. század elejére a Magyar Királyság első három századából fennmaradt iratszövegeket – különböző minőségű feldolgozásokban – legnagyobb részt sikerült nyomtatásban közrebocsátani. Amíg 1301-ig nagyjából tízezerre tehető az utókorra maradt iratok száma, addig a Moháccsal lezáruló időszakból csaknem húsz-

szor ekkora mennyiség őrződött meg. Ráadásul a 14. századra tömegessé váló oklevelezés révén a típusoklevelek fogalmazata kétségtelenül rengeteg szövegszerű azonosságot hordoz, arról nem is beszélve, hogy minden egyes oklevél koronként lassan változó formulákból építkeznek, s már csak emiatt is sűrűn ismétlődő fordulatokkal lehet találkozni a különböző szerkezeti elemek megfogalmazásaiban. Egy-egy nagy korszak több tízezres iratmennyisége esetében tehát nemcsak a terjedelem roppant költséges volta miatt kellett lemondani a teljes szövegű közreadásról, de a tudományos hasznosíthatóság szempontjai is valamilyen korlátozás érvényesítését indokolták az efféle dokumentumokban megbúvó információk napvilágra hozatalakor. A 19. század vége óta eltelt bő évszázad sajnálatosan „kitermelt” még egy aligha figyelmen kívül hagyható indokot az iratok kivonatosítása mellett, mégpedig a latin nyelv ismeretének vészesszuszorulásáét. Ez sajnos világjelenség. Ma már a nyugati középkortörténeti szakoktatásban is lehet példákat találni arra, hogy a forrásismeret nem megy túl a modern nyelvekre fordított latin forrásszövegek használatán. Hiába foglalnának tehát helyet polcainkon sok-sok méter terjedelemben a magyar középkor latin forrásszövegeit publikáló kötetsorozatok, a szakemberek szűk körén túl alig akadna értő használójuk. E kényszerű körülmény húzódik meg az *Anjou-kori oklevéltár* szerkesztőbizottságának ama döntése mögött, hogy – szemben a *Zsigmondkori oklevéltár* latin/magyar vegyes nyelvű regesztáival – a sorozat köteteiben tisztán magyar nyelvű kivonatok révén kell széles körű hozzáférést teremteni a feltárt történeti adatokhoz. E csekély eltérés azonban mit sem változtat azon a körülményen, hogy az *Anjou-kori oklevéltár* – Mályusz Elemér közvetítő személye révén – gyökereiben kitapintható, eleven szálak fűzik a középkori magyar forráskiadás 19. század végi, maradandó eredményeket felmutató korszakához, elsősorban is a Fejérpataky László nevével fémjelvezhető oklevélfeldolgozói kezdeményezésekhez és gyakorlathoz.

Az előző századforduló időszakának hazai történetírását a pozitívista szemléletmód uralta. E kor reprezentatív alkotása a Szilágyi Sándor szerkesztésében elkészült milleniumi tízkötetes magyar történet, de ugyanezen időszak terméke Pauler Gyula sokáig felülmúlhatatlannak bizonyult nagy összefoglalása is az Árpád-kori magyar történelemről. A történetírói figyelem középpontjában a politikatörténet tényei álltak, s mindenekelőtt az az igyekezet vezette a historikusok tollát, hogy minél finomabb részleteiben rekonstruálják a magyar régmúlt történéseinek pontos mikéntjét. Igen nagy volt a tények becsülete, ám a sűrű adatokkal tűzdelt eseményelmondás csak ritkán járt együtt a társadalmi, gazdasági és műveltségi viszonyok mélyebb összefüggéseinek feltárására törő elemzésekkel. Utóbbi téren a pozitívista történetírást egyébként is nagyfokú kétely jellemezte. Alapállása szerint a történelem általánosabb igazságainak maradandó érvényű megfogalmazására csak a tények lehetséges teljességének ismerete kínálhat alapot, s ennek hiányában nincs túl sor értelme kétes értékű spekulatív megállapítások rögzítésével vesződni.

E közeg természetesen módfelett kedvezett a források kutatásának, összegyűjtésének, kritikai vizsgálatának és hallatlan tömegben történő publikálásának. Históriai kútfőkkel teli, hatalmas és nehezen számba vehető kiadványsorozatok sokasága hagyta el ekkoriban Európa-szerte a nyomdákat. A szövegismeret, a filológiai felkészültség nélkülözhetetlenül hozzátartozott a történeti iskolázottsághoz. Magyarországra elsősorban a német és osztrák tudományosság közvetítette a magasabb szakmai igényű történetkutatások elvárásait. Téréségük egyetemi kutatóközpontjainak fontos szerepük volt abban, hogy történetkutatóink a 19. század utolsó harmadában korszerű képzett-

séget szerezhettek szakmájuk műveléséhez. Mindennek nyomán az első világháborút megelőző szűk fél évszázadot valóban intenzív forráskutatás jellemezte Magyarországon, amelynek jól használható eredményei, közzé tett kötetei azóta is nélkülözhetetlenek a magyar história kutatói számára.

A nekilendülésnek, az eredményekben gazdag pezsgő időszaknak azonban az első világháborút követően végeszakadt. Nem egy korábban elindult sorozat – így a hét kötetig jutott Anjou-kori okmánytár – torzóban maradt, mások, mint például a Fejérpataky által szorgalmazott Zsigmonkori oklevéltár, el sem indulhatott, a Hunyadiak és a Jagellók időszakának forrásfeltárása pedig még a tervezés szakaszáig sem jutott el. Nyilvánvaló, hogy a helyzet ilyenén alakulására befolyással volt az ország szétdarabolása. Az évezredek működési keretek szétroppantásával előállt új helyzet alapvetően más irányba fordította a történeti gondolkodást. Az országvesztés sokkja kényszerűen megváltoztatta a magyar múlthoz való viszonyulást. Többre, másra volt immár szükség, mint amit a dicső múlt eseménymenetének elbeszélése jelentett. Okkereső, önigazoló, történeti jogba kapaszkodó és a nemzetkarakter megragadásában tartást kereső attitűdök kerültek előtérbe a kutatásokban. A történetírás ideologikusabbá vált, s közvetlenebbül töltődött fel politikummal.

Más oldalról viszont az is kétségtelen, hogy a 20. századra önmagában is túllépett az idő a pozitivistá történelemfelfogáson. Az a fajta faktográf eseményelmondás, a múlt mozgásfolyamatainak belső összefüggéseire kevésbé érzékeny, s a törvényszerűségeknek mondott általánosításoktól ódzkodó történetírás, amit a pozitívizmus képviselt, nemigen felelt meg a legkülönbözőbb közegekben hirtelen és csaknem egyszerre ébredt mélyebb múlttelemző igénynek. Akár a néplélek, akár az osztályharc, akár a hétköznapi világ megismerését és megértését tűzte is célul a kutatás, más megközelítésekre, módszerekre és eszköztárra volt szükség, mint amit a 19. század tudományossága kínált. A megváltozó történetfilozófiai alapállás, a szociológiai és közgazdasági szemlélet térhódítása, valamint a kategorikus fogalmakkal operáló közelítésmód terjedése új dimenziók közé helyezték a történettudományt. Ez óhatatlanul is értékvesztéssel járt a történelemkutatás tradicionális filológiai alapú közelítésmódjára nézve. A fajsúlyos elméleti igazságok megállapítására, vagy éppen törvényszerűségek leszűrésére hivatott történettudományhoz képest a szövegahagyomány ága-bogával, régi korok szójelentéseinek értelmezésével bíbelődő történeti filológia meglehetősen földhözragadt tevékenységnek, korszerűtlen és avítas benyomást keltő elfoglaltságnak tűnt. E kontraszt Magyarországon különösen a második világháború után, az 1950-es évektől vált nyomasztóan erőssé. Sokkal inkább tudósi teljesítménynek tetszett megbirkózni a múlt nagy horderejű általános kérdéseinek megoldásával a marxista történetfilozófia kínált eszköztár alkalmazása révén, mint öncélúan elvacakolni mindenféle régi iratok bön-gészgetésével, hogy ezáltal – a látszat szerint – előre keveset vivő, részleges érvényű, csekélyke problémák jussanak megfejtéshez. Így a hivatalos tudománypolitika által meglehetősen kevésre tartott történeti forrástudományoknak igen mostoha évtizedeket kellett a 20. század derekán túlélniük. Leginkább másod-, harmadvonalba száműzött/szorított tudósok – mint Mályusz Elemér vagy Kumorovitz Bernát – múltatták kényszerűen idejüket efféle tevékenységgel.

Változásokra az 1970-es 1980-as évtizedekre érett meg a helyzet. Világszerte megélénkült ekkoriban az érdeklődés a középkor kutatása iránt, s olyan új kutatói megközelítések és módszerek jelentkeztek – kivált az elektronikus adatrögzítés és a kvantitatív módszerek elterjedése következtében –, amelyek követéséhez elengedhetetlen elő-

feltétel volt a széles és rendszerezett forrásbázis megléte, márpedig ezt igencsak nélkülözték a hazai történészek. A nyolcvanas évek elejétől észrevehetően lazult a történettudomány korábbi szoros kötődése a politikához, s a nagyobb szakmai belső szabadság olyan értékrendváltáshoz vezetett a tudományban, amely azt eredményezte, hogy fokozatosan és mind általánosabban az ideológiai megbízhatóság szempontjai elé kerültek a szakmai felkészültség és igényesség követelményei. Mivel ez időre generációváltás is bekövetkezett, így egyre fontosabb szerep jutott annak az egyetemi tanulmányait zömmel a hatvanas években elvégző nemzedéknek, amely újfajta problémaérzékenységgel jelentkezett, másféle megközelítésekkel próbálkozott, kiszabadult a megkérdőjelezhetetlen történettudományi „törvényszerűségek” örökös visszaigazolásának kényszeréről, többször nagy visszhangot kiváltó publikációk sorában pedig magasra emelte a szakmai igényesség mércéjét. A 14. századtól Mohácsig terjedő időszakot intenzíven kutató Engel Pál, Kristó Gyula, Kubinyi András, Solymosi László és Szakály Ferenc munkáinak közös vonása, hogy új eredményeiket nagyrészt intenzív levéltári kutatások, a korábbi forrásbázis jelentős kiszélesítése révén érték el. Lényeges körülmény volt, hogy a tudósi iskolázottságot még 1945 előtt szerző, idősebb történész-nemzedék tagjait a nyolcvanas évek második felére már egyre inkább jelentőségükhöz méltó tisztelet és megbecsültség övezte, ők pedig – akár szakmai indíttatásuk okán, akár mert maguk is több évtizeden keresztül végeztek intenzív forráskutatásokat – úgyszintén erősen érdekeltek voltak a középkori forráskiadás megerősödésében, s vagy szakmai tekintélyükkel támogatták a nagyszabású vállalkozások terveit, vagy – mint Borsa Iván és Jakó Zsigmond – maguk is tevélegesen részt vállaltak valóra váltásukban. Az 1980-as évtizedben tehát már a magyar medievisztika előrelépésének legemlékezőbb érdekeként jelentkezett a szisztematikus forrásfeltárás igénye, s ennek következtében jól érzékelhető fordulat következett be a középkori forráskiadás megélénkülésében.

E helyzetben óhatatlanul is felvethető kérdés, hogy mennyire korszerű történészi tevékenység ma, a 21. század kezdetén azzal az intenzitással oklevélkutatásokat folytatni, amely az európai történetkutatást elsősorban a 19. században jellemezte. Nem kétséges, hogy akkor, amikor a történettudományban világszerte előtört a hétköznapi életmegnyilvánulások vizsgálata, amikor a mikrotörténet térhódítása figyelhető meg, vagy amikor divattá a kulturális antropológiai megközelítések válnak, illetve amikor a posztmodern történetírás a múltra vonatkozóan tehető megállapítások érvényét kezdi relativizálni, az a fajta filológiai indíttatású kutatási irány, amely a magyar medievisztikában ma igen erőteljesen jelen van az Anjou-kori s a Zsigmond-kori oklevéltár, vagy éppen az Erdélyi okmánytár révén, a divatosan újszerűhöz képest bizonyos fokig avított színezetet és túlhaladott közelítésmódot képvisel. Ezt azonban semmiképpen sem szabad valamiféle görcként megélni, minthogy a magyar történettudomány legemlékezőbb érdeke – bizonyos fokig előrelépésének záloga –, hogy mielőbb felszámolódjék az az évszázados adósság, amely a forrásfeltárás és forrásismeret terén felhalmozódott. Szó nincs arról, hogy ma a magyar középkorászok – s köztük a szegecdiek sora – 19. századi szemlélet jegyében igyekezne a magyar múlthoz közelíteni, sokkal inkább az az igazság, hogy az érvényeset mondani törekvő közelítések egyetlen lehetséges módját az kínálja, ha tisztába jövünk vele, pontosan miről is vallanak fennmaradt forrásaink.

Miért halaszthatatlanul időszerűek ma a középkori oklevélkutatások Magyarországon? Közismert tény, hogy a 11–15. század időszakából alig vannak krónikáink, illetve elbeszélő kútfőink, s fennmaradt törvényszövegeink is egyetlen vaskos kötet terjedé-

lemét töltik ki. Van viszont hozzávetőleg kétszáz ezer oklevelünk, amelyeknek tekintélyes hányada ma is csak kéziratban érhető el, így adataik alig hasznosulnak a kutatásban. Márpedig, ha ott sem, úgy a leszűrtetű tanulságoknak a közélébe se juthat el a közgondolkodás, így azok nem szerveződhetnek semmilyen formában a nemzettudatban. Furcsa ellentmondás, hogy a fehér foltok sokasodása éppen a 14–15. századot érinti, tehát azt az időszakot, amikor Magyarország az európai hatalmi politikában valóban nagy súlyt képviselt, s legalább Közép-Európa viszonyainak alakulására ténylegesen döntő befolyást gyakorolt. Fájó kimondani, de nem tagadható, hogy messze nincs feltárva a megismerhető pontosságig két, talán legnagyobb formátumú uralkodónk, Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás királyok országának napi élettörténete. Királyságuk belső működésének apró rezdülései pedig szépen megfoghatóak az oklevelekben. Raadásul hitelesen, hiszen ezek döntő részt a napi valóság viszonyait pontosan tükröző, gyakorlatias célok jegyében keletkezett jogi iratok, amelyekről tökéletesen távol állt, az utókor befolyásolásának ilyen vagy olyan beállítási szándéka. Tengernyi aprócska elejtett megjegyzést őriznek a hétköznapi életmegnyilvánulásairól, a kor emberének gondolkodásmódjáról, törekvéseiről, érdekviszonyairól, környezetének anyagi és mentális állapotairól, méghozzá a társadalom legkülönbözőbb metszeteiben.

Mindezek megismerésének és feltárásának elsősorban a nemzeti önismeret szempontjából nagy a jelentőségük. A Kárpát-medencében a 20. század során életre kelt államok történészei – s bizonyos fokig tudománypolitikája – jó néhány évtizeden át egészen másképpen viszonyultak ehhez a forráshagyatékhoz, amelynek komoly hányada fizikailag is az utódállamok által fenntartott levéltárak őrzetében van. Kezükön nem egyszer mint a nemzeti múltteremtő igyekezet építőkövei hasznosulnak az egyoldalúan szelektált oklevelek adatai. A középkori Magyar Királyság területén ma nyolc állam osztozik. Az egykori államtest egészének működését csak úgy lehet hitelesen, torzító szelekcióktól mentesen megismerni, ha a tudományos feltárás egységes eszkézzel kezeli a források eme nagy korpuszát. Aligha kétséges, hogy e közelítésmód következetes érvényesítése elsősorban a magyar történelem kutatóinak hivatása.

Az intenzív oklevéltudatások a felszínre kerülő sok-sok új adatszerű információk köszönhetően rengeteg impulzust adnak nemcsak egy-egy korszak, egy-egy térség korabeli viszonyai jobb megismeréséhez, korábbi történeti ismereteink pontosításához, azaz a szorosabban vett történettudomány műveléséhez, de más, a történeti forrásanyag hasznosítására utalt tudományágak (régészet, néprajz, demográfia, jogtörténet, művelődéstörténet, nyelvtörténet, történeti névtan, történeti földrajz és éghajlat stb.) vizsgálataihoz is. Az Anjou-kori oklevéltár szegedi műhelyében a tervbe vett 70 körüli számúból eddig elkészült 14 kötetnek már most jól érzékeltetni lehet sokrétű, a történettudományon is túlmutató élenkítő hatását, noha a forrásfeltárás még csak Károly Róbert király korának első 28 és két későbbi évére (1339, 1340) vonatkozóan fejeződött be. Ugyanakkor a feltárt 1301–1328 közötti időszak kapcsán már most hangsúlyt érdemel, hogy e perióduson kívül a teljes magyar történelemben nincs még egy nemzedéknyi életidőre kiterjedő kor, ahol a forrástömeg egyetlen feldolgozás lapjain – a kiadói törekvés szerint – hiánytalanul kézbe vehető. A feltáró munka jelenlegi üteme alapján jó remény van arra, hogy egy évtized távlatában egy második nemzedéknyi idő, azaz fél évszázadnyi magyar történelem megismerése kerül a legszilárdabb forrásalapokra. Vitathatatlan, hogy egy-egy eddig fel nem használt, az ismeretlenségből elevené tett iratinformáció már önmagában is újat adó érték. Ilyenek ezrével adódnak az *Anjou-kori oklevéltár* lapjain. Am az igazi új minőséget, a kimondhatatlanul fontos ér-

téket az a körülmény képviseli, hogy a történetkutatás immár egy hosszabb időtávban a teljes forrásbázis alapján vizsgálhatja összefüggései rendszerében az Anjou-kori Magyarország viszonyait. Meglehet, hogy az e célhoz elvezető kutatói eszközök, módszerek és technikák régiek, s az újszerűség számunkban némi fanyalgást is keltenek. Ám a korszerű és divatos történettudományi megközelítések alkalmazása előtt a magyar medievisztikában éppen azáltal nyílhatnak jó és biztos utak, ha a forráskutatások terén mielőbb megtörténik a sok halasztást szenvedett, nagyon is időszerűen előttünk álló feladatok elvégzése.

GYÓRFI SÁNDOR: KUN LÁSZLÓ

Emlékmű-koszorú Ópusztaszeren

A MEGYÉK TÖRTÉNELMI SZOBORPARKJA

Az államalapítás ezredik évfordulójára teljesült az 1896-os millennium idején élt elődeink álma: a legendai első országgyűlés helye a magyarság zarándokhelye lett. Az ópusztaszeri emlékhelyet az akkori ünnepen Árpád vezér tiszteletet parancsoló, timpanonos, oszlopos, kőoroszlánokkal ékesített emlékművével jelölték meg. Hosszú évtizedekig ez a jellegzetesen tizenkilencedik századi ízlést, historikus hangulatot képviselő emlékmű magában állt nemzetünk bölcsőhelyén. Az idők során a szobori búcsúk hagyományának kialakulásával, a múlt rendszerben meggyökereztetett augusztus 20-i ünnepekkel, majd a hetvenes évektől az emlékhely rangjához illő kialakításával Ópusztaszer valóságosan is elnyerte méltó helyét a magyarság tudatában. A nemzeti park az utóbbi években megújult, megszépült, kialakították az emlékmű körül a szertartástér, számos látnivalóval is gyarapodott.

Az Árpád emlékmű megújult környezete szinte kínálta a lehetőséget, hogy itt épüljön meg az Árpád-házi királyok, a középkori Magyarország és tágabb értelemben a magyar történelem reformkorig terjedő időszakának jelentős személyiségeit bemutató szobor-panteon. Az emlékpark kezdeményezésére és Csongrád Megye Önkormányzatának felhívására, az ország tizenkilenc megyéjének közös akaratából a „vidéki Magyarország” összefogásával elkészült a nemzet nagyjainak impozáns emlékhelye. A Magyar Millennium Kormánybiztosi Hivatala húszmillió forinttal támogatta a szoborpark megvalósítását, míg a nagyobb hán yadát a megyék fizették. A portrék mindegyike más-más művész alkotása, legtöbbjüket valamilyen kötelék fűzi a szobrot állító megyéhez. Az emlékhelyet Mádl Ferenc köztársasági elnök avatta fel a Megyék III. Országos Gyűlése alkalmából, 2001. június 30-án.

Olyan emlékmű-együttessel gyarapodott az emlékpark, amely önmagában is tárgy és célja lehet az ide irányuló zarándoklatoknak. Az emlékművek különös és kivételes szerepkörű építőkövei a nemzettudatnak és a történelmi nézetek alakulásának. Ha a pusztai illusztráción túl művészi értékkel, esztétikai minőséggel is bírnak, akkor jó esély van rá, hogy az általuk közvetített eszmények, a hőskultuszt építő hatások mélyen beépülhetnek történelmi tudatunkba. Ha a portré alkotásként is méltó és maradandó értéként kapcsolódik a megörökített államférfi alakjához, akkor az sem mellékes, hogy a művészi ihletettség, a szobrász tehetsége műalkotássá is minősíti a királyszobrot.

A millennium alkalmá a „jelet hagyás” lehetőségét is természetesen kínálta az emlékpark gazdáí számára. Ám ez önmagában kevés lett volna ezen a helyen, ahol inkább a honfoglalás emlékhelyének arculatkeresése, és ennek egyértelműbb kinyilvánítása lehetett a cél. Ópusztaszeren ugyanis az 1896/97-es emlékműállítását követő évtizedekben – egészen napjainkig – egyedül a historizmus ízlésvilágát képviselő Árpád-emlékmű volt és maradt az emlékhely-jelleg emblematikus megtestesítője. A park gazdáí számára nyilvánvaló volt, hogy az ünnepi megemlékezések, rendezvények, ünnepi rítusok ehhez az emlékműhöz kapcsolódnak. A körülötte lévő szertartástér tudatos és a park szerepköréhez méltó kialakításához a kilencvenes évek társadalmi-politikai vál-

tozásai éppúgy szükségesek voltak, mint az emlékpark jelenlegi gazdáinak jó ízlése, felismerő képessége és tudatos előrelátása. Az addig inkább csak „térsegnek” számító rendezvényterületnek a megyezászlók tartóinak körben való elhelyezése jó vizuális keretet kölcsönzött. Az Árpád-emlékmű kiegészítése 1996-ban a lépcsősorra helyezett bronzkorszorúval – Fritz Mihály alkotása – már előrevetítette a lehetséges fejlesztés irányát. A honfoglalás és az államalapítás ezredfordulóra eső kerek évfordulói kétségtelesen nyomatékot adtak annak, hogy a jelenkor nemzedéke méltó jelet hagyjon Ópusztaszeren az utókorra: azaz egészüljön ki az elmúlt évszázadok legfontosabb történéseit képviselő királyok és államférfiak emlékműveivel.

A szobor-panteon eredetileg a középkori Magyarország királyainak és legjelentősebb történelmi személyiségeinek állított volna emléket. Kristó Gyula történész professzor és Trogmayer Ottó javaslata a következő volt: Géza, Szent István, Szent László, *Szent Erzsébet, Szent Margit, Könyves Kálmán*, III. Béla, II. András, IV. Béla, Kun László, *Károly Róbert*, Nagy Lajos, Luxemburgi Zsigmond, Hunyadi János, Hunyadi Mátyás, *II. Lajos, Werbőczy István, Dózsa György*. (A kurzivált betűkkel írt személyekre utóbb nem esett egyik megye választása sem.)

A történelmi személyiségek kiválasztásával egyúttal sor került a művészek megbízására is. Az alkotókat is a szobrokat állító megyék választották ki. Általában megyei illetőségű művészre esett a választás, így nagyjából a vidéken működő szobrászok versenyeztek. Ennek ismeretében a megvalósult művekre úgy is tekinthetünk, mint a kortárs történelmi portrészobrászat izgalmas példatárára.

A portrék megalkotásánál tartalmi vagy stílári megkööttségek nem voltak, formaiak viszont igen: követelmény volt, hogy valamennyi portré 5/4-es életnagyságú mellképként, esetleg fél-alakként, bronzból készüljön, a talapzat pedig világos színű kőből legyen. Impozáns és kifejezetten érdekes, változatos látványt kínál a körben felállított portré-emlékművek karéja. Bár mindegyik talapzatra helyezett mellszobor, portré vagy félalak, mégis sikerült elkerülni a műfaj átkát, az egyhangúságot, ami a talapzatok és a portrék megövetelt arányából, a komponálási lehetőségek kötöttségeiből, az anyaghasználat azonosságából következhetett volna. Az ópusztaszeri szoborpark vizuális elevensége annak köszönhető, hogy sikerült száműzni a panteonokra jellemző patetikus hangulatot, a szándékolt ünneplőességet. Különböző megoldású „beszélő” talapzatok, mértékkel alkalmazott királyi jelvények, attribútumok váltakoznak példás mozgalmasságban, mégsem a „kellékek” uralkodnak a látványt, hanem maguk a művek.

Az alkotómunka igazi tétje az volt, hogy tudott-e élni a szobrász a kivételes lehetőséggel, vagyis olyan arcmást, jellemet formálni a rábízott neves történelmi személyiségnak, amely képi etalonként rögzülhet az idesereglő látogatók százezreinek tudatában. Első körülpillantással is azonnal megállapítható, hogy azok a művészek jártak el helyesen, akik merészen szakítottak az ábrázolási konvenciókkal és mertek saját ízlésükre, tehetségükre hagyatkozva nemcsak emlékjelet, hanem szobrot is alkotni, képek voltak plasztikai értékeket létrehozni.

Ezer esztendő jelesei sorakoznak előttünk „kiválasztottak” rangját elnyerve. Sokféle érzülettel közelíthetünk feléjük. Tekinthejük ezekre a szobrokra úgy, mint kortárs műalkotásokra és úgy is, mint szemet gyönyörködtető látványosságokra. Tisztelettel parancsolnak történelmi nagyjaink emlékműveiként, és emlékezetünkbe rögzülnek emlékjelekként. Egyenként szemügyre véve, önmagukban értékelve is érdekfeszítőek, de együttesen, az emlékmű előtti szertartástérteret körbe ölelve, szinte katedrális tartó oszlopcsarnokká formálódnak, valóságos építészeti teret jelölnek ki az eddigi pusztá-

társágban. Képzeletünkben tovább építik azt a kultúrát, tudást, hagyományt, teremtő szándékot, amit a közeli monostor romjaiban a mementóként hagytak ránk a századok. Megragadható szubsztanciát, képi formát, továbbgondolásra érdemes ikonográfiát adnak a bennünk rejtőző hőskultusznak, történelmi tudatnak. Elményszerűvé, átélhetővé teszik történelmi ismereteinket.

Impozáns és kifejezetten érdekes, változatos látványt kínál a körben felállított portré-élművek karéja.

A Nagy Lajos királytól Kossuthig terjedő déli fekvésű szoborcsoportban kifejezett törekvés mutatkozott meg az alkotók részéről arra, hogy az ábrázolt személyről fennmaradt korabeli vagy későbbi képmások megbízható és hűséges változatai legyenek a szoborportrék. Ennek tulajdonítható, hogy ezek a képmások általában realiztikusak, a karakter pontos visszaadására törekednek, s persze – jobbik értelemben használva a szót – konvencionálisabbak is. Ezt az ideált legteljesebben Bíró Lajos Báthory fejedelemet ábrázoló élműve közelítette meg.

A szobrok között további remeklésekkel is találkozhatunk. Bobály Attila Luxemburgi Zsigmondot megjelenítő szobra például minden részletében ihletett alkotás, a lélekelemzésben, a jellemábrázolás sokrétűségének érzékeltetésében, formai leleményben, expresszivitásban, a plasztikai megformálás ötletességében egyaránt gazdag mű. Markolt György Kossuth szobra pedig a közttereinken szép számban előforduló Kossuth-ábrázolásoknak szinte esszenciáját adja. Lebó Ferenc gondosan formált, intellektussal töltözött Széchenyi-portréja is méltó emléke a „legnagyobb magyarak”. Gyórfi Lajos Bocskai-portréja kiváló jellemrajz. Gaál Tamás Bathányi-élműve drámai mélységeket rejtő, sokrétű alkotás, tiszteletet parancsoló élmű.

Az északra álló emlékszobrokon végigtekintve viszont feltűnő a megformálás változatosága, a szobrászi képzelőerő csapongása. Varga Imre nem törekedett semmiféle mesterkéltségre az államalapító király karakterének megformálásakor. Érzékeny határt talált a szobrász az ezredévi történelmi távlat és a hiteles jellemábrázolás, a királyt jelző attribútumok alkalmazása és az uralkodó karakterének megformálása között. Tóth Béla II. Andrását is az eleven plasztikai megformálás, a magabiztos kompozíciós készséggel formált félalak történelmi hitelessége, nemessége emeli ki a királyportrék sorából.

Kivételes lehetőség a szobrász számára, ha semmilyen ábrázolási konvenció nem köti meg a kezét és semmi sem korlátozza képzeletét. Kő Pál misztikus és szuggesztív Aba Sámuel szobrát a legendák ihlették. Pogány királyt látunk magunk előtt, egy származására, ősei tetteire, saját hadi sikereire büszke uralkodót, de egyúttal kegyetlen, pogány kényurát is, a korai magyar állam bizonytalan hatalmi viszonyaiban, vallási küzdelmeiben ravaszul lavírozni képes vezért. A középkor botrányhősének tartott Kun László emlékét is legendák lengik körül. Gyórfi Sándor a tragikus sorsú, különösen király ellentmondásos személyiségét a jellemére, életvitelére való érzékletes utalásokkal jeleníti meg. Erős akaratú, magát a törvények fölé emelő uralkodót állít elénk. Felémelt fejjel, élveteg arckifejezéssel, kun-módra kopaszra nyírt, s varkocsba font hajjal is ő a király, habár csupán a baljában tartott kun uralkodói palca utal erre.

Szabad képzeletére hagyatkozhatott Tóth Sándor is Géza fejedelem alakjának megformálásakor. Hiteles ábrázolásra törekedett, de engedett megszerettető szándéknak is, a véreskezű, a hatalmát és akaratát kegyetlen barbársággal érvényesítő vezér karakterének megformálásakor. Dienes Attila hasonlóan eszköztelen, lényegre törő jellem-

ábrázolással, attribútumok nélkül, páncélos, lovagi harci öltözetben ábrázolja I. Andrást, akinek királyi mivoltát a fejére feszülő korona jelzi.

Úgy vélem, az államalapítás millenniuma tiszteletére alapított ópusztaszeri szoborpark emlékművei ihletett alkotásokként méltók az ábrázolt történelmi nagyságokhoz és érdemesek lesznek az utókor megbecsülésére, figyelmére is.

Tóth Attila

VANYÚR ISTVÁN: NAGY LAJOS

„A Tisza-parton mit keresek?”

„Elfogynak a régi ízek, csak a mítoszok maradnak meg”

BESZÉLGETÉS ZALÁN TIBORRAL

A hetvenes évek közepén a szegedi bölcsészkar magyar-országi szakos hallgatójaként indult Zalán Tibor költői pályája. Iliá Mihály biztatására és pártfogásával a Tiszatájban publikálta első verseit. Diploma után évekig munkanélküli, majd különböző budapesti középiskolákban tanított, miközben a versantológiák állandó szereplője volt, és első önálló kötetei – a Földfogyatkozás, az Álom a 403-as demokráciában és az Opus No. 3 – nagy sikert arattak, a Művészeti Alaptól megkapta a legjobb elsőkötetes díját, és elnyerte a Radnóti-díjat is. 1985-től 1991-ig a Kortárs versrovatát vezette, közben drámákat, hangjátékokat, mesekönyveket is írt, sorra jelentek meg verseskötetei (...és néhány akvarell, Hagyj még, Idő!, Borús Reggeli Üzenetek). 1987-ben József Attila-díjjal tüntették ki, majd nem sokkal később megkapta a Clevelandi József Attila-díjat is. 1991-ben kivonult az irodalomból, és négy évre visszatért magyartanítást a Semmelweis Egészségügyi Szakközépiskolába. Szegeden 1995-ben debütált drámaíróként: a kis színházban vitték színre Beviz úr hazamegy, ha... című darabját. 1995-től a Törökbalinti Kísérleti Gimnázium, ez év nyaráig az Óbudai Zsigmond Líceum vezető tanára volt, 1996-tól a Kolibri Színház dramaturgjaként dolgozik. 1998-ban jelent meg Papírváros című regényfolyamának első kötete, amelynek fiktív városában többen is Szegedre ismertek rá. Idén tavasszal megkapta a Tiszatáj-díjat, és nemrégiben neki ítéltek a Szép Ernő-díjat is. Zalán Tiborral óbudai lakásának csendes udvari teraszán néhány pohár vörösbor mellett beszélgettünk.

– *Többször is megírta: Szolnokon született, de semmi köze sincs a városhoz, annál inkább Abonyhoz, ahol a gyermekkorra telt. Milyen volt ez a gyermekkor?*

– Mélyről indultam, ugyanakkor magasról is. Édesapám kubikos volt, anyám pedig egy téglagyárban dolgozott – elég embertelen körülmények között, éjt nappallá téve. A gyerekkorom így meglehetősen szabadon telt. Apám ingázott Tatabányára, szinte sohasem volt otthon, ezért méginkább szabadjára voltunk engedve Pali bátyámmal. A téglagyári tavak környékén nőtem fel, valószínűleg innen ered az

erős tájélmény bennem. A tó környéke, ahol meg kell történnie a világnak. Erős benyomást gyakorolt rám az is, hogy apám vőfély volt, és lakodalmakba járt. Ha ismerős családhoz hívták, a bátyámmal mi is elmentünk vele. Hihetetlenül sok nigmust tudott.

– *A vőfélyek ma is afféle népi énekmondók, sokan közülük tehetséges rímfaragók...*

– Apám – akit én Tatának hívtam – egyszer lediktálta ezeket a népi nigmusait nekem. Sokáig őriztem azt a könyvecskét, amibe a szövegek belekerültek, de később valahogy mégis elveszett. (Költözőkódések Nagykovácsra, Szegedre, Pestre, kollégiumok, albérletek...) A Ne lőj a fecskére! című darabomba beledolgoztam néhányat ezek közül. Az irodalommal való kapcsolatomat sokáig csak az ilyen verses szövegek jelentették. Annyira nem foglalkoztatott az „ügynevezett” szépirodalom, hogy csak egyetemista koromban szereztem tudomást például az Élet és Irodalom létezéséről.

– *Miért épp a szegedi egyetem magyar–orosz szakát választotta?*

– Annak idején a nagykovácsi Arany János Gimnáziumba angol tagozatra vettek fel, de mert kollégista voltam, a szülők vidéken voltak, nem tudtak azonnal protestálni, benyomtak orosz tagozatra. Heti öt órában kellett oroszul tanulnunk. Nagyon gyenge voltam belőle, de még mindig többet tudtam azoknál, akik csak heti három órában tanulták. A gimnáziumban nem szerettem tanulni, nem is törtem magam. Mivel csak két dologhoz értettem: a magyarhoz és az oroszhoz, egyértelmű volt, hogy erre a szakpárra jelentkeztem. Meglehetősen érdemtelenül kerültem be az egyetemre, mert a felvételin például úgy beszéltem Illyés Bartók-verséről, hogy a költeményt nem, csak Bartók muzsikáját ismertem. Mondtam, ami eszembe jutott, hiszen egy olyan verset kellett elemeznem, amit nem olvastam.

– *Mikor születtek az első versei?*

– Már a gimnáziumban előfordultak a füzeim hátulján, vagy a lányok kezébe nyomott izzadt fecniken udvarló költemények, de csak az egyetem előtt, a katonaságnál vált komollyá számomra a versírás, ott ugyanis hihetetlenül megaláztak bennünket. Ki kellett dolgoznom a túlélés stratégiáját, amiben nagy segítségemre volt Pilinszky kötete, a Szálkák megismerése. Pilinszkyt nem ismertem korábban, akkoriban jelent meg ez a – ki tudja hányadik – kötete, és valaki a kezembe nyomta. Két-három-öt-nyolcsoros pici szövegek voltak benne, beleborzongtam, hogy így is el lehet mondani dolgokat: jéghegynyi csúcsoknál is kevesebbet írok csak le, a többi magamban tartom. Akkor egy egész kötetnyit írtam ilyen versekből, természetesen erős Pilinszky-utánérzések voltak. Az akkoriban tomboló Che Guevara-mítosz hatására Feljegyzések a halott forradalmak házából címmel írtam egy regényt is, amit szolnoki barátom, Budai Máttyás valószínűleg ma is őriz. A halott forradalmak háza természetesen maga az erőszak megtestesítője, a katonaság volt.

– *Hogyan fogadták irodalmi ambícióit a szegedi bölcsészkaron?*

– Hallottam Ilia Mihály hírért, és forgattam a Tiszatájat is, ritkásan. Tudtam arról is, hogy alkotókör működik az egyetemen, Merényi László vezetésével. Nem csatlakoztam hozzájuk, mert sohasem voltam alkotóközösségi ember, de nagyon irigyeltem őket az akolmelegért. Például Téglásy Imrét is megirigyeltem, amikor először megjelent a Tiszatájban. En is vittem tehát Ilia Mihálynak legalább ötven verset. Elolvasta őket, és azt mondta: három szöveg üti meg a vers szintjét, ezeket közli is a Tiszatájban, a többi dobjam ki. Először irgalmatlanul megsértődtem ezen, és nem dobtam ki, majd

később, némi hezitálás után, mégis megírtam. Ma is bánom ezt, eltehettem volna őket egy borítékba, s ma jókat mosolyoghatnék az akkori próbálkozásaimon. Bár ki tudja, Baka Pista mindig azt mondta: amíg fiatalok voltunk, volt fantáziánk, voltak képeink és verseink, de ahogy halad az idő, már csak erőlködünk, és sikertelenül utánazzuk fiatalkori önmagunkat. Amikor 1974-ben először megjelentem a Tiszatájban, annyira felbátorodtam, hogy egy hét alatt megírt újabb tíz verssel kopogtattam Ilia Mihálynál, aki finoman kidobott azzal: *sokat ír*. Ez nagyon meglepett, és komolyan eltűnődtem azon, mi is az a költészet, de még inkább azon, hogyan is lehetne a közelébe férkőzni. Lassan azonban a többi irodalmi lapban is megjelentek a verseim, és feledésbe merült bennem, mit is akartam pár hónappal azelőtt. A kérdésre ma sem tudom a választ, de ma már nincs elég időm vagy bátorságom feltenni ezt magamnak.

– Nagy „élmény” lehetett a moszkvai szemeszter, mert gyakran emlegeti.

– 1977 őszén és telén, az ottani kommunizmusnak még kellős közepén, a nagy Szovjetunióban tanulni a katonaságnál is sokkal borzalmasabb volt. A moszkvai kollégiumban tetvek és emberpoloskák között laktunk. Ki kellett dolgoznunk például annak a stratégiáját, hogyan lehet emberpoloskát ölni. Négyen voltunk a szobában, valamennyien egy-egy hőugárzót tettünk a fejünk melletti kopott kis éjjeliszekrényekre, így a nagyobb meleget érezve nem ránk, hanem azokba potyogtak a plafonról ezek az undorító férgek. Hihetetlenül bűdös volt, amikor égtek, de legalább nem szívták tovább a vérünket.

– Fordulópontot jelentettek az életében moszkvai tapasztalatok?

– Akkor már rég nem voltam KISZ-tag, túl voltam a Nagy Imre-könyvön, sok olyan információhoz hozzájutottam, ami nyilvánvalóvá tette számomra, hogy ez a rendszer valójában nem az, amiről hivatalosan beszélnek. Persze, nem gondoltam, hogy ennyire rossz és embertelen a helyzet. A Papírváros első kötetében, hősmnek ajándékozva a történetet, megírtam, hogy irgalmatlanul összeverték, kiraboltak és megaláztak az oroszok. Amikor azt láttam, hogy az egyetemi környezetben is retentő barbság uralkodik – hetente egyszer lehetett csak fürödni, egyik ott lakó egyetemistának levágták a fülét, egy magyar lányt késsel fenyegetőzve akartak megerőszakolni –, elveszítettem a kilátásaimat az életben maradásra. Minden értelmetlennek tűnt fel, másfél hónapon át a szobámban bezárkózva éltem. Éjjel-nappal sakkoztam, és írtam az éneket a napon felejtett Hintalóról, meg a Sakk-bástya című monodrámámon dolgoztam. Olyan könyveket olvastam, amiket ma már el sem tudnék olvasni. Hiába üzentek az egyetemről, nem mentem be, még az utcára sem tettem ki a lábam. Az ihlet számomra azt jelenti: másképp gondolkodsz, mint a többiek; a költészet pedig tulajdonképpen nem más: a szavakat másként illeszted egymáshoz. Ehhez kell valami defektus az agyban. Azt hiszem, én Moszkvában kaptam meg ezt a defektust. (Utólag nézve, még hálásnak is kellene lennem az oroszoknak azért, hogy annyira barbárok voltak velem...) Akkoriban már készült az első kötetem, a Földfogyatkozás. A szerkesztője, Kormos István, a kinttartózkodásom ideje alatt halt meg. Azt a költői irányt, amit az a kötet mutat fel, a moszkvai megfertőződöttségem miatt már nem tudtam tovább folytatni, a továbbiakban egészen másfelé kalandoztam el.

– Baka Istvánnal az egyetemen barátkoztak össze?

– Akkor készült megjelenni Baka első kötete, amikor mi Géczi Jánossal az egyetemet kezdtük. Baka számunkra már egy mítoszként bukkant föl, amit leginkább Ilia

Mihály gerjesztett azzal, hogy időről időre azt mondogatta: jön majd egy *igazi* költő. Ebből tudhattuk, hogy mi nem vagyunk igazi költők, nem is leszünk soha. Baka Pistával nagyon jó barátságban voltunk, ez a barátság természetesen sok ellentmondást is tartalmazott: féltékenységet – nem hiszem, hogy valótlan állítok, amikor azt mondom, hogy elsősorban az ő részéről. Hiszen az iránt, aki az irodalomban már nevesebb, nem féltékenykedik az, aki még csak be akar törni, legfeljebb irigykedik...

– *Baka magába fordulóbb, csöndesebb volt, talán csak gyanakodva figyelte a vagányabb fiatalokat.*

– Ez is igaz, de idegesítette az avantgárd is. Akkoriban még nem bírta a bort, nem nagyon ivott, nehezen viselte, hogy kocsmákba jártam, csajok után rohagáltam, céltalanul bolyongtam a világban. Amikor jöttek az első irodalmi sikereim, és sokan megismertek, én a fiatal egyetemista voltam, ő pedig már nem nagyon forgott ezekben a körökben. Akkoriban forrongott a világ, rengetegen voltak az estjeinken, ami ugyan csak bosszantotta.

– *Ráadásul – sokan úgy tartják – a korai versei nem voltak annyira jók, mint a későbbiek.*

– Ma hajlamosak azt mondani, hogy Bak a teljes fegyverzetben lépett az irodalomba, ahogy Pallasz Athéné pattant ki Zeusz fejéből. Már akkoriban is figyelemre méltó volt a költészete, de közel sem annyira átütő, mint élete utolsó szakaszában. A létezése szeretetbe, az egymáshoz való ragaszkodásunkba mindig belejátszott ez a benne is meglévő bizonytalanság. Egyszer azt mondta nekem: ne gondold, hogy te vagy Szegeden a költőfejedelm. Ebből nyilvánvalóan következett: ő az. Mindez persze ostobaság, mégis, Baka véresen komolyan vette. (Hazudnék, ha azt állítanám, hogy én nem.) Ha élne, ma már nyilván ő is nevetne rajta. Amikor már sikeres volt, nekem pedig épp lent volt a csillagom, mindent megbocsátóan visszavont, amit korábban mondott. Ehhez az kellett, hogy megéleje a sikert, ő is megkapja a József Attila-díjat. Pár évvel előbb, az enyémhez így gratulált: nekem kellett volna előbb megkapnom... Amiben igaza is volt... Mindezek ellenére szerettem, mert ha néha igazságtalanul keményen is ellenem fordult, őszinte művész volt, akire mindig oda kellett figyelni, és máig az egyik legjobb és legjobban szeretett barátom.

– *A diploma után Szegeden akart maradni?*

– A szegedi pártbizottságról jelezték, hogy négy állás közül választhatok, sőt lakást is kaphatok, ha bemegyek hozzájuk, és töredelmesen megbánva „bűneimet”, a segítségüket kérem. Lehettem volna tanár, kultúrház-igazgató vagy filmesztéta... Ki tudja, sok mindentől megkímélhettem volna magam, és lehet, hogy ma én lennék a Délmagyarország rettegett kritikusa, aki beszámol Szegednek az összes új filmről. De nem mentem bele az alkuba, bár ez a döntés sokat rontott az életminőségemen. Egy évtizeden át pesti albérleti mosókonyhákban húztuk meg magunkat a feleségemmel, akivel még az egyetemi kollégiumban szerettünk egymásba. Baka Pista is nagyon kapacitált, hogy diploma után próbáljam meg Pestet. Azt hiszem, kicsi volt kettőnknek Szeged. Baka később már azért dohogott, hogy én is a pesti flaszter-genyákkal nyomom a kultúrát, és azért hagytam el Szegedet, hogy karriert csináljak. Előtte azonban volt egy másik kísérletem is a városban maradásra: egy barátom, Kiss Róbert operatőr biztatására jelentkeztem a körzeti tévénél szerkesztőnek. Regős Sándor, a stúdió vezetője mélyen a szemembe nézett, és azt mondta: ne haragudjon, az utcáról nem veszünk fel

embereket. Ebből megértettem, ha fejem tetejére állok is, én csak egy jöttment leszek Szeged számára. Fájdalmas szívvel búcsút mondtam a városnak, amit azóta is a legjobban szeretek a magyar városok közül. Azóta is ugyanaz a gyűlölm-szeretem-játék zajlik közöttünk, mint Veress Miklós, Szepesi Attila – és talán még vadabban Temesi Ferenc esetében.

– *Mihez kezdett a fővárosban?*

– A feleségem után jöttem Pestre, és megpróbáltam elhelyezkedni mindenféle újságnál, de még az üzemi lapoknál sem sikerült. Akkor még volt presztízse az újságírásnak, szerettem volna abból megélni. Ilia Mihály is próbált segíteni, de az ő kapcsolataival sem sikerült elhelyezkednem. Kísért, kísértett a szegedi múlt. Bezárultak előttem a kapuk. Nagy bűn volt akkoriban, hogy a Mozgó Világban is megjelentek az írásaim. Végül egyik év szeptember közepén szóltak, hogy menjek el magyar- és orosz tanárnak a Rippl-Rónai utcai középiskolába. A közeli Írószövetségben akkoriban zajlottak a JAK-botrányaink: felfüggesztések, Aczél és csapata ellenségnek, hazaárulónak titulált bennünket. Nem tudtam, hogy szinte minden lépésemet figyelik. Az iskolában az első két hónapban szinte egyetlen tanár sem szólhatott hozzám. Nem értettem, miért van az, hogy akárkivel kezdek beszélgetni, rövidre zárja a témát, és otthagya. Éreztem, hogy valami nem stimmel. Végül egyik kollégám, Hubert Tibor matematikatanár azt mondta: „Nem tudom, hogy te ki vagy, de amit veled itt művelnek, az gyalázat. Lehet, hogy tényleg provokátor vagy, de én nem vagyok hajlandó ezt tovább csinálni.” Kiderült, hogy azt mondták a tantestületnek: veszélyes provokátor és agitátor vagyok, egy ellenség, és aki jót akar, az ne álljon szóba velem. A tanári kar lassan rájött, hogy nem vagyok teljesen vadember. Azonban elkövettem azt a hibát, hogy különféle szamizdatokat – Beszélőket, Nagy Imre-könyveket és hasonlókat – vittem nekik. Szűk körben forogtak ezek a könyvek, mégis, a második tanév végén, az évváró értekezlet szünetében a titkárnő azzal nyomta a kezembe a munkakönyvemet, hogy ki vagyok rúgva. Az igazgató pedig előtte elmondta: kollégáim, a mi oktatáspolitikánk abban különbözik a szomszédokétól, hogy nálunk egy antimarxista nézeteket valló tanár is taníthat, de a katedrálól nem hirdetheti a tanait. És rám mosolygott kedvesen, mint később kiderült, halálosan. Pedig én nem hirdettem semmit, és nem voltam igazi antimarxista, hiszen nem is ismerem alaposabban a marxi tanokat. Kis János lehetett például antimarxista, ha az volt, mert ő biztosan pontosan tudta, hogy mi ellen szól. Miután eljöttem az iskolából, tudtam csak meg, hogy azokat, akiknek könyveket adtam, a legnagyobb titokban és a legnagyobb keménységgel meghurcolták. Délutánonként kiszállt a BM az iskolába, kutatót a fiókokban, berendelték az érintett kollégákat, megalázták, megfélemlítették őket. Minderről akkor nem tudtam, mert ez érintettek, a megalázottak és megszorítottak, nem merték elmondani nekem. Ezután rövid időre megint a munkanélküliség következett, a feleségem havi ezer forintos gyeséből éltünk a gyerekekkel hármásban. A kispesti Semmelweis Egészségügyi Szakközépiskola igazgató-helyettese, Vágó Lászlóné (ma igazgató ugyanott) vállalt hosszas keresgélés és ajánlkózások után, aki csak ennyit mondott: nekem teljesen mindegy, milyen tanokat képvisel, csak az a fontos, hogy magázza a lányokat, és ne járjon be órára mezítlábas szandálban. Ez kapóra jött és feküdt is nekem, úgyhogy ott dolgoztam egészen 1985-ig, amikor a Kortárs hívott.

– *Akkor alaposan megváltozhatott az élete...*

– Szabad lettem, nem kellett időre beérnem, hetente kétszer jártam be a szerkesztőségbe, néhány órára. Rengeteg hangjátékot írtam, akkor született meg az eddigi leg-

sikeresebb darabom, az Azután megdöglünk is, amit négy helyen is bemutattak. Akkoriban nagy keletjük volt a hangjátékoknak, külföldön is el lehetett őket adni, jól fizettek értük. Ha az az időszak nem lett volna, talán a mostani lakásunk sem lenne, és nehéz lett volna talpra állnunk. A Kortárs akkor tizenhétézer példányban jelent meg havonta, az ÉS pedig hatvanvalahányezerben. Ma már nagyon soknak számít, ha egy folyóirat háromezer példányban elkel. A Kortárs akkoriban kétségtelenül az ország első számú irodalmi lapja volt, ezért izgalmas volt szerkeszteni a versrovatát. Borzasztóan sok verset küldtek be, ezért hihetetlenül sok haragost is szereztem magamnak. Száraz György főszerkesztő előbb beszerkesztette a lap számára fontos anyagokat, s csak azután mondta meg, hány oldal maradt fenn a reszlinek, versnek. Behatároltak voltak a lehetőségek. Ráadásul, az volt a mániám, hogy a fiatal költőket be kell hozni az irodalomba. Akkoriban sokkal nehezebb volt bekerülni, mint ma. Legalább száz fiatal költőt mutattam be rovatvezetőségem alatt, a Szegedhez is kötődők közül Háy Jánost, Kurdi Fehér Jánost, Darvasi Lászlót, Szíjj Ferencet említhetném. Nagy sértődések adódtak abból, hogy szakítottam a bevett gyakorlattal, mely szerint egész generáció beállt arra, akármilyen rosszat is ír, a nevének köszönhetően a Kortárs évente kétszer megjelenti a műveit. Ezzel szemben én szívesebben szerkesztettem be egy kezdő fiatal kevésbé látványos írását, mint egy befutott szerző rutinériáját. Életre szóló elleneségeket szereztem ezzel. Amikor a Kortárhoz kerültem, úgy határoztam, megpróbálom a lap versrovatát minőségivé tenni azáltal, hogy a gyengéket, azokat, akik valamilyen párt- és egyéb okok miatt vannak jelen a lapban, megpróbálom kiszűrni. Egyszerűen olyan gárdát szerettem volna kialakítani, amelyik jó verseket ír. Az úgynevezett középszer nagy elánnal támadt nekem. Amikor jött a rendszerváltás, ugyanezek az emberek új jelmezben jelentek meg, mint a Kádár-rendszer üldözöttjei, az '56-os forradalom mártírjai, és sztálinistáznai kezdték a volt szerkesztőket. Amikor az egyik ilyen visszautasított, nagy bizonyossággal kijelenthető, hogy dilettáns alak, írt egy hosszú cikket, amiben a sztálinista veresszerkesztésre utalta irodalmi eredménytelenségét, végiggondoltam magamban: esztétikai kérdésekben egyszer már megvívтам velük a harcot, semmi kedvem politikai szinten is hadakozni, amihez egyáltalán nem értek. Mindehhez hozzájárult, hogy Kis Pintér Imre vette át a szerkesztőség irányítását, akivel akkor nem tudtunk szót érteni – azóta már megbarátkoztunk, 1997-ben Kortárs-díjat is kaptam tőlük –, ezért villámgyorsan otthagytam a folyóiratot. Amikor eljöttem a kispesti középiskolából, azt ígértem az igazgatónőnek: ha egyszer ott hagyom a Kortárs szerkesztőségét, visszamegyek hozzájuk négy évre tanítani. Akkor nem hitte el senki. Teljesítettem a fogadalmamat, pedig a rádiónál és újságoknál is kecsegtettek állásajánlatokkal. Semmit nem fogadtam el, hanem a felmondásom napján felhívtam az iskolát, és megkérdeztem az igazgatónőt, mikor állhatok munkába. Azt felelte: holnap. Akkor már itt laktunk Óbudán, és naponta átjártam a város másik végébe. Úgy éreztem, tartozom az igazgatónőnek ennyivel, mert nem volt gyáva, nem foglalkozott a nézeteimmel, hanem kenyeret adott a legnehezebb időszakban. Ráadásul mindvégig kemény, de korrekt volt velem. Amikor a rádióban elhangzott egy darabom, amelyben egy magyartanár és a tanítványa szerelmeskedik, ráadásul a kapcsolatukat vállalják az iskola előtt is, behívott az irodájába és megkérdezte, ez ugye csak a fantázia terméke. Temesi Feri idéztem neki: az író magánélete nem tartozik az olvasóra. A maga nyers modorában elküldött, ezzel le is volt zárva az ügy. Amikor a Kortárs miatt váratlanul otthagytam az iskolát, úgy éreztem, cserbenhagyom őt, ezért tettem az ígéretet, hogy visszatérek. Becsülettel lehúztam a négy évet, közben demonstratívan ki-

vonultam az irodalomból is. Volt rá időm. A nagyobb lapokban interjúkat is csináltak akkor velem erről, később ki is használták ezeket ellenem.

– *Kik és mire?*

– Akkoriban jelentek meg a különböző pártok, mozgalmak, és szinte mindenki csatlakozott valahova. A hajdani József Attila Kör emberei a parlamentben mutogatták magukat. Az egyik társaság az SZDSZ-hez, a másik az MDF-hez csatlakozott, én meg önszántamból kimaradtam a nagy lángososztásból. Nem vittem semmire – ahogyan megfogalmazta félig tréfásan az egyik barátom. Akkoriban azt hittem – és ez nagy hiba volt –, ha valaki középen marad, akkor jól cselekszik, mert az igazság mindig középen van. Mára már tudom, hogy az igazság mindig van valahol, nem feltétlenül középen, és az embernek, ha szabadnak tartja magát, mindig oda kell állnia, ahol az éppen van. Ha elkötelezed magad egy pártnak, akkor csak esetenként tudsz az igazság mellé állni. Azt hittem, az irodalom tolerálni fogja, hogy nem rohanok csaholva különböző konkok irányába, mint ahogyan ezt sok kortársam akkoriban megtette. Csalódnom kellett, mert egyszerre mindenki közös ellenséget sejtett bennem. Máig is így van ez. Az elején kicsit belealudtam az én fene nagy jószágomba és tisztaságomba. Csak akkor kaptam fel a fejem, amikor kiírták az első könyvalapítványi pályázatot, amikor is nyolc kiadó pályázott a különböző könyveimmel, és egyik sem kapott egyetlen fillért sem. Hirtelen rossz író lennék? Úgy éreztem, valami furcsa dolog történik körülöttem. Valaki azt mondta akkor: a te tönkretételed egy projekt volt. Hm. Egy projekt. Mára valamelyest konszolidálódott a helyzet, de még mindig sok olyan ember van az irodalomban, akinek fixa ideája, hogy ki kell nyímia engem. Lehet, hogy alkati adottság: sokan nem tudnak mellettem anélkül elmenni, hogy belém ne rúgjának. Persze, de ezt csak magának mondom, magasról szarok rájuk – is.

– *1995-ben mutatták be Szegeden a *Bevíz úr hazamegy, ha...* című darabját. Hogy emlékszik rá?*

– Jellegzetesen szegedi szerencsétlenség történt velem: május végén, az évad utolsó bemutatójaként állították színpadra a kisszínházban. A kemény beszédek, a káromkodások megosztották a közönséget, nagy volt a felháborodás, a nézők egy része otthagya az előadást a bemutatón. A kivonulókkal szemben a fiatalok hatalmas ovációval fogadták ezeket a poénokat, bekövéseket, *irodalmi durvaságokat*. Összel játszották volna tovább, de az első előadás előtti napon telefonált a rendező, hogy levették a műsorról, mert igazgatóválasztás előtt állt a színház, és „ez a zavaros nyelvezetű darab” felborzolta a kedélyeket a városban. Így talán háromszor vagy négyszer adták elő összesen. Bobor György, aki a címszerepet játszotta, és akinek ez a munka a nagy visszatérést jelenthette volna, később harakirit követett el a konyhájában. Úgy éreztem, csak a halálozási statisztikát növeltük ezzel a darabbal.

– *Szinte minden műfajban kipróbálta magát, hiszen a tucatnyi verseskötet mellett írt drámákat, hangjátékokat, esszéket, regényt, mesekönyveket. Melyik áll a legközelebb a szívéhez?*

– Egyértelműen a vers, de abból írok a legkevesebbet most. A sokműfajúság a nyughatatlan alkatomból is adódik. Ilia Mihály – mindig visszatérek hozzá, mert az öt év, amit a társaságában töltöttem, meghatározó volt számomra; egy igazi mester-tanítvány kapcsolat, ha ő is vállalja – egyszer azt mondta: nagyon sokféleképpen írok, próbáljak meg csak egyféle módon. Erre azt mondtam, hogy mindig azt írom és úgy,

ahogy nekem jól esik, mire azt felelte: akkor mozogjon többféle műfajban, az időről időre felfrissíti a líráját. Szerintem ez így is történik, az alkatomból nyilvánvalóan következik, hogy nem tudok egyféle dologgal foglalkozni, egyszerre sokféle izgat. Olyan ez, mintha lenne egy nagyon hosszú teraszod, ahol fel van állítva harminc írógép, mind a harminckettőben egy megkezdett munka, reggel felkelsz, kiballagsz egy pálinkás pohárral a kezedben oda, és megállsz valamelyiknél, mert ráérezel, ezen a reggelen épp az az írógép következik. Ha nem, akkor tovább lépsz. A számítógéppel a valóságban is kicsit így van ez. Már több mint tíz évvel ezelőtt, az első amerikai utamról hoztam magamnak egy komputert. Azóta is mindig rengeteg elkezdett munka van a számítógépemben. Amikor nekiülök, azt folytatom, amelyikről úgy érzem éppen, hozzá tudok tenni valamit.

– *Indulásakor többen a Nagy László-i költői hagyomány folytatójának tartották.*

– Kétségtelen, hogy indulásomkor nagyon erős hatással volt rám Nagy László. Bár már az első kötetemben is vannak elmozdulások attól a líramodelltől, de valóban annak a hangütésnek a jegyében született. Később sem esztétikai, hanem gyakorlati megfontolásokból távolodtam el a Nagy László-i iránytól. Amiatt, hogy rutinériává vált az a fajta vers, az a képalkotási rendszer az én kezem alatt. Baka ugyanilyen képi világból indult, nála szintén görccsé, önisméltessé változott mindez. Akkor lett igazán jó költő, amikor a Nagy László-i úthoz közeli világát elhagyta, és szabadverseket kezdett el írni, majd a kötött vers egy újabb formáját találta meg – nem hiszem, hogy túlzok, ha azt állítom, ezáltal. Én is valahogy így voltam ezzel. A Földfogyatkozásért megkaptam a legjobb első kötetnek járó díjat és a Radnóti-díjat is. Azt gondoltam, egyszerű dolgom lesz, néhány kép köré csoportosítva mindig ezeket a verseket kell ímom. Bakával arról is állandó vitát folytattunk, hogy egyáltalán kell-e a metafora vagy sem. Ő ragaszkodott hozzá, engem nem érdekelt. A hetvenes évek végén nagyon szerettem Csoóri Sándor költészetét, később Juhász Ferencét, akit igyekeztem a Kortárs számára is megnyerni. Ma már azt hiszem, nem vagyok beilleszthető sehova: amikor jöttek az avantgárd éveim, átkot kiáltottak rám a népi szürrealisták, a Nagy László-i vonal közelében maradók; amikor eltávolodtam az avantgárdtól, árulót kiáltottak az avantgárdok. Az urbánusok pedig egyfolytában mást kiabálnak... Azt gondolom, nem kell besorolódnom sehová, egyszerűen tennem kell a dolgom.

– *Hogyan került kapcsolatba az Egyesült Államokban kiadott Szivárvány című lappal, amelynek később társzerkesztője lett?*

– Mózsai Ferenc, a Szivárvány szerkesztője a nyolcvanas évek második felében, amikor elindította a lapját, tőlem is kért verseket. Annak ellenére elküldtem néhány írásomat, hogy akkoriban kettős publikációs tilalom volt. A Kortárs szerkesztőségében rendszeresen meg is kaptam a magamét Száraz Györgytől emiatt. Száraz korrekt főszerkesztő volt, ha gáz volt, és gáz mindig volt, behívatott, ordított velem egy darabig, kikérte magának, hogy ilyen helyzetbe hozom a szerkesztőséget, majd lecsillapodott, elővette a vodkát és a poharakat, koccintottunk, megdicsérte a szóban forgó versemet, és figyelmeztetett: vigyázzak, lesz egy pont, amitől kezdve már ő sem tud megvédeni. Mózsai Ferencsel később is tartottam a kapcsolatot, egyszer megkért, hogy vigyem le Herendre, mert elromlott a bérelt autója. Útközben, az M7-esen óriási dugóba kerültünk, az iszonyú melegben lépésben se haladtunk, ömlött rólunk a víz. Egyszer csak váratlanul megkérdezte: mi lenne, ha ezentúl közösen szerkesztenénk a Szivárványt. Ránéztem, és úgy éreztem, a pokoli hőségben nincs elég erőm vitába bonyo-

lódni vele, ezért csak annyit feleltem: rendben. Nem is beszélünk erről többet, attól kezdve közösen szerkesztettük a lapot – és csatlakozott még hozzánk két kiváló irodalmár, Jankovics József és Szűgyi Zoltán. A Szivárványt nagyon megszerettem, különösen, mert a kilencvenes évek elején idehaza mindenki vadul irányzatos lapot szerkesztett, aminek az lett a következménye, hogy elképesztő gyűlölködés és intolerancia áradt szét, és a politika – azon keresztül a pénz – benyomult a mindennapjainkba. Mózsi Ferivel úgy gondoltuk, a Szivárványba mindenki publikálhat, aki minőségi termékkel áll elénk. Azt hiszem, a magyar irodalom legtöbb írója és költője, aki számít és fontos, megjelent a Szivárványban. Faludy György többször is kijelentette nyilvánosság előtt, hogy a legtisztességesebb magyar lapnak tartja. Amíg működöttünk, rendszeresen adott is nekünk kéziratot. A Szivárvány legfőbb hozadéka számomra az volt – az emigráció legjelentősebb szerzőinek és friss munkáinak a felmutatása után –, hogy megint sikerült a fórumtalan fiataloknak fórumot biztosítanom. Azok a fiatalok gyűltek a Szivárvány köré, akiket az akkorra révbe jutó, mi több, irodalmi döntéshelyzetbe került JAK-os generáció – amely beleült a megszerzett vagy megörökölt folyóiratok révén az irodalmi „hatalomba” – nem engedett felbukkanni. Csalódtam bennük, mert nagy részük annak idején épp a Kortársban jelent meg talán először, és tőlem nem láthattak arra a szerkesztői gyakorlatra példát, hogy ki kell nyomni a fiatalabbakat, és csak a saját generációjukat kell futtatni. A kritikában, a folyóiratokban ez figyelhető meg mind a mai napig. A Szivárvány köré csoportosult fiatalok összeválogatott műveiből sikerült egy antológiát is megjelentetnünk Nem Mind Egy címmel, ami ismét vörös posztóvá lett az irodalomban. Amikor az utómunkálatok folytak, épp Amerikában voltam, és a kiváló tudós, tapasztalt szerkesztő, Jankovics József vállalta a szerkesztés utolsó fázisának a levezénylését. Egy hirtelen ötlettől vezérelve azt az alcímet adta a kötetnek: A posztmodern utáni irodalom antológiája. Ez rákerült a borítóra is, és mivel én írtam az előszót, én vállaltam fel szerkesztőként a szerzőket, attól kezdve az érintett és sértett posztmodernnek, de mindenki más is nekem esett. Azóta ezeknek a fiataloknak egy része szerkeszti Az Irodalom Visszavág című lapot. Más részük Véletlen Balett címen jelentetett meg és működött folyóiratot. Lehet vitatkozni a szerkesztési módszereiken, a lapok hangülésén, azon, hogy mi a fontosabb számukra, az odamondogatás vagy az esztétikai tisztázás, de egy biztos: lábra álltak, van már fórumuk, és így nem tudják őket víz alá nyomni. Ennek nagyon örülök.

– *Öt éve a Kolibri Színház dramaturgja. A darabjainak köszönheti ezt a munkát?*

– Nem. Fábrí Péterrel, a Kolibri Színház akkori dramaturgjával együtt az Artisjus szövegíró kuratóriumának tagja vagyok. Az egyik ülésünk szünetében Fábrí hirtelen rám nézett és megkérdezte: mi lenne, ha te írnád meg nekünk A rút kiskacsát. Egy adaptációra volt szüksége a színháznak. Amikor megcsináltam, annyira jól sikerült, hogy Novák János, a színház igazgatója megkérdezte, elmennék-e hozzájuk dramaturgnak. A tanítás mellett félállásban elvállaltam. Ma már főállásban csinálom – de ebben nem vagyok biztos. Nagyon szeretem ezt a munkát, mert a Kolibri családi gyermekszínház. A gyerekek szerencsére nem ismerik az udvariasságot, rögtön és őszintén véleményt nyilvánítanak a színházban is. Az is jó dolog, hogy nem kell parírozniuk semmilyen politikai irányzat felé, csak arra kell figyelniük, hogy a gyerekek jól érzik-e magukat nálunk, vagy sem. A gyermekszínházban valóban le lehet mérni a sikert is, a bukást is. A felnőttnéző sznob. Ha bemegegy egy színházba, tudja, hogy nem illik köpködni, kimenni pisilni, a melléte ülőt piszkálni, ezért illedelmesen végigüli az elő-

adást, legfeljebb azt mondja a végén: ez egy nagy rakás szar. A gyerekek azonban rögtön mással kezdenek foglalkozni, ha nem köti le őket, ami a színpadon történik. Nekünk nincs egyéb dolgunk Novákkal: állunk a világosító pultnál, és figyeljük a nézőteret. Pontosan meg tudjuk állapítani, az előadás melyik pontján rontott el valamit az író, a rendező vagy a színész. Ha leül az előadás, a gyerekek azonnal elkezdnek mozgolódni, lökdösődnek, nem a színpadot figyelik. Szerencsére a legtöbb előadásunkat szájatva nézik végig.

– *Meskönyvei megírásában szerepet játszottak az apai tapasztalatok?*

– Feltétlenül, hiszen a két lányomnak kicsi korukban megállás nélkül meséltem, és ezeket a könyveket tulajdonképpen miattuk írtam. De nem vagyok egy nyomulós típus: tíz-tizenöt évvel ezelőtti gyerekverseimet közreadó kötetem csak most jelent meg. Érdekes, hogy azt a mesét, amit vagy száz folytatásban mondtam el a gyerekeimnek esténként, még mindig nem írtam meg. A lányaim ma már nagyok, Sára 19, Judit 16 éves, már nem foglalkoznak a meséimmal. (Mások meséivel foglalkoznak, és ez így is van rendjén.) Én viszont változatlanul mesék között élek, hiszen a színházban maradtam, a gyerekek között.

– *Mit kell tudni a Csokonai Társaságról, amelynek elnöki tisztét tölti be?*

– Major Zala Lajos, svájci emigrációban élő író hozta létre a társaságot Hévízen, ahol egy háza van. Eleinte Csokonai-asztaltársaságnak nevezte magát a kör, amelybe a nyolcvanas években az akkori ellenzéket is meghívták. Egy-egy délutánon harminc-negyven ember összegyűlt Hévízen, eljött zenélni a Kaláka együttes, Cseh Tamás, és felolvasásokat tartottunk. Sokat veszekedtem ott például Csengey Dénessel, mert nem érttem egyet azzal, ahogyan az ügyüket képviselte. Jól éreztük magunkat, természetesen a rendőrség figyelmét is felkeltettük, de ez már soft-kádár-éra volt, ki figyelt oda. Amikor eljött a rendszerváltás, Hévíz polgármestere felajánlotta, hogy támogatják az asztaltársaságot, amely átalakult Csokonai Vitéz Mihály Irodalmi és Művészeti Társasággá. Egy idő után, amikor Major Zala Lajos úgy érezte, átadná a társasággal járó komoly szervezőmunkát és a vezetést másnak, a város vezetői engem kértek fel, hogy vállaljam az elnökségi jelölést. Mára kissé átalakult a társaság szemlélete, hiszen Major idején erős politikai színezetük volt az együttléteknek, én viszont azt gondoltam, a rendszerváltás után elsősorban az irodalommal és a művészetekkel kellene foglalkoznunk. Minden nyáron tartunk egy háromnapos összefüvetelt Hévízen, az elmúlt évben a *mosoly* volt a téma, erről hallgattuk meg orvostól a filozófusig a legkülönbözőbb szakemberek előadásait. Idén a *divat* került terítékre, amiről divattervezőtől az irodalomtörténészig sokan, sokféle megközelítésből tartottak előadást. Egyre nagyobb az érdeklődés a társaság iránt, az idei rendezvényünkről készített egy félórás összeállítást a televízió is. Miután leadták, sokan felhívtak: szeretnének jelentkezni hozzánk; és ez jó. A legfőbb vonzerőt az jelentette számukra, hogy nem ideológiák mentén szerveződjünk, nincs átpolitizálva az együttlétünk, hanem az irodalomról és a művészet ügyéről folyik a diskurzus. Idei megjelenéssel almanachot is indítunk, úgyhogy intézményesítjük a társaság működését.

– *Két színházi bemutatója is volt a nyáron.*

– A Zalaegerszegen bemutatott Mr. Pornowsky előkerül című darabot Müller Péter Sziámival írtuk, aki nyilván Charles Bukowskyra gondolt, amikor a címszereplő nevét kitalálta. Persze, a címből először mindenki pornóra asszociál, holott porról,

kábítószerről van szó a darabban. Egy zseniális író életének egyetlen szakaszát, szerelmi szegmentumát igyekezünk megragadni. Sziámi a Madách Színházban évekkal ezelőtt szöveg nélkül már bemutatta ezt a zenét, amihez most tőlem kért szöveget. Zalaegerszegen, Kaszás Gézával a főszerepben, nagyon sikeres előadás született. Hárman rendezték a produkciót: Énekes István, a Közép-Európa Táncszínház egykori rendező-koreográfusa, valamint két színházi színház-rendező, Merő Béla és Ruszt József. A másik darabra Huzella Péterrel – akivel immár tizenkét éve vagyunk szerzőtársak, kazetákat és CD-lemezt adtunk ki közösen – Eger városa kért fel bennünket. Az volt a feladat, csináljunk egy olyan szabadtéri játékot, amit hosszú ideig minden nyáron elő lehet majd venni. Végiggondoltam, mit lehetne kitalálni, és arra jutottam, az Egri csillagok olyan nyomasztóan van jelen Egerben, hogy mindenképp a Gárdonyi-műből kellene kiindulnunk. A produkció rendezője, a kiváló színész, Venczel Valentin felhívta a figyelmünket arra, hogy sok gyerekszínésze van, akiket szívesen foglalkoztatnak az előadásban. Ez indította el a fantáziámat. Mi történhetett a gyerekekkel az egri ostrom alatt? Valószínűleg elrejtették őket egy közeli erdőben. Mit csinálhattak az ostrom idején? Biztosan eljátszották az ostromot. De ki játssza a törököket, és ki legyen magyar? A nagy dilemma mellé összegyűlt jó néhány apró konfliktus, amiből el tudtam indulni, és hamarosan megszületett az Eger kis csillagai című darab, ami tulajdonképpen arról szól: hogyan tesz hőssé gyerekeket egy történelmi pillanat. Huzella Péter ezúttal népzenei és rockmotívumokra építette a zenét, amiből a Gajdos együttes készített hangfelvételt. A produkció nagy sikert aratott Egerben, szeptemberben is megismételték, és már tárgyalások folynak a jövő évi előadásokról, CD-kiadásról, regényesített megjelenésről.

– *Miért hagyta abba a tanítást?*

– Mert összevesztünk az iskola fenntartóival. Erkölcstelennek tartottam a viselkedésüket. Folyton arra hivatkoztak, hogy én is ott tanítok, miközben én nem hivatkozhattam rájuk, mert nem voltak tisztességesek. De erről nem beszélnek szívesen. Sajnálom a gyerekeket, mert szerettem közöttük lenni, de már soha többé nem akarok tanítani. Ha már a sors megtréfált azzal, hogy tanárként ellehetetlenített, szeretném végre egyszer kipróbálni, milyen *csak* írónak lenni, reggel nyolckor kelni, délelőtt dolgozni, este meginni egy pohár bort a barátokkal. El akarok olvasni egy halom könyvet, mindent, amire eddig nem volt időm.

– *Így hamarabb elkészül majd a Papírváros következő része?*

– Mindenképp folytatom a regényt. Az első rész kilenc évig készült, a második rész befejezése már harmadik éve várat magára. Minden évben rendre meghirdetjük a könyvhétre, hogy ezzel is inspiráljanak. A tanítás befejezése miatt a délelőtti felzabadtak, így remélhetőleg be tudom fejezni, és a 2002-es könyvhétre valóban megjelenhet a második rész. Ha meg tudok élni csak a színházi fizetésemből, akkor felgyorsítom a tempót. Ha csak négyévenként jelenik meg a hátra lévő három kötet, akkor is tizenkét évre előre ad munkát – és élet-tervet.

– *Milyen elkezdett nagyobb szövegek vannak még a számítógépében?*

– A kecskeméti Ciróka Bábszínháznak most fejeztem be a Kabule kincse című, tibeti ihletettséggű gyerekdarabomat, amelynek decemberben lesz a bemutatója. Színpadra állítottam A királyfi és koldus című Mark Twain-regényt, amit az egri Harlekin Bábszínházon kívül a Kolibri Színházban is szándékoznak bemutatni. Érdekes, hogy

a Kolibri előadásához Victor Máté komponál majd zenét. Januárban valószínűleg a Fővárosi Nagycirkuszban is lesz egy nagyszabású koprodukciós előadásunk, Münchhausen báró holdszínháza címmel. Az Új Színház és a Kolibri Színház művészein kívül a cirkusz világhírű artistái is szerepelnek majd benne. Azt is mondhatnám, sajátos gesamtkunstwerkre van kilátás: földön, vízen és a levegőben zajlik majd a történet.

– *Mostanában milyen a kapcsolata Szegeddel?*

– Ilia Mihály távozása után egy időre megszakadt a kapcsolatom a Tiszatájjal, később újra megjelentek az írásaim, majd újra megszakítottam a lappal a közlekedést. Most végre megint zavartalan a kapcsolatunk. Bevallom, különösen jólesett, amikor idén tavasszal megkaptam a Tiszatáj-díjat. Fontos, hogy az ember rendben legyen az indító folyóiratával, márpedig most nagyon jó a viszonyunk. A szegedi egyetemet is szeretem, a lányom magyar-latin szakra felvételizett ott a nyáron, és felvették. (Sajnos, Pestre is, így a szabályok szerint itt kell elkezdenie a tanulmányait.) Amikor elkísértem a szóbelire, kimondhatatlanul jól esett, ahogy a régi tanáraink és barátaink viszonyultak hozzánk. Végre megint otthon éreztem magam Szegeden. A város persze sokat változott. Az egyetem mellett volt egy kocsmá, ami ma már ABC. Ez már-már gusztustalan. A régi Sárkányból is leánynevelde lett. Elfogynak a régi ízek, csak a mítoszok maradnak meg. Ebből a szempontból nem jó Szegedre menni, mert szeretném, ha olyanok maradna meg bennem a város, ahogyan az emlékeimben él. Állítólag a Papírvárosba is becsempésem Szegedet. Az egyik kritikus meg is jegyezte: tájékozatlan vagyok szegedileg, mert nincs is építészmérnöki kar a városban. A regény főhőse ugyanis építészmérnök. A leírásokból is többen vélték felismerni Szegedet. Márpedig, ha ráismertek, akkor biztosan benne van a regényben – valahol.

Hollósi Zsolt

BENEDEK GYÖRGY: ARANYBULLA-EMLEK

Szerkesztői asztal

A *Sunbooks Kft*-vel kötött szerződésünk alapján a könyvkereskedők, könyvterjesztő cégek a jövőben interneten is megrendelhetik könyveinket. A Tiszatáj Könyvek természetesen továbbra is kaphatók a Libri, a Lyra és Lant, a Bibliofil boltjaiban. Budapesten az Írók Boltjában, az Osiris üzleteiben, Szegeden a Sík Sándor Könyvesboltban, valamint a Magyar Könyvklub fiókjában (Kárász utca) minden kiadványunk megvásárolható.

*

Novemberi számunk az *Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark* támogatásával jelent meg.

*

Néhány szerzőnkéről: BALÁZS IMRE JÓZSEF költő, esszéíró, a Korunk szerkesztője. KRISTÓ GYULA akadémikus a Szegedi Tudományegyetem Középkori és Kora Újkori Magyar Történelmi tanszékének professzora, MAKK FERENC a Történelmi Segédtudományok tanszékvezető egyetemi tanára. BLAZOVICH LÁSZLÓ az MTA Doktora, a Csongrád Megyei Levéltár igazgatója. FONT MÁRTA a Pécsi Tudományegyetem Középkori és Koraújkori Történelmi Tanszékének vezetője. SZEGFÚ LÁSZLÓ az SZTE Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Karán főiskolai tanár, a Történelem Tanszékét vezeti. ALMÁSI TIBOR, OLAJOS TERÉZ, KOSZTA LÁSZLÓ a szegedi bölcsészkar docensei. TÓTH ATTILA művészeti író, a Csongrád Megyei Önkormányzat főelőadója. SÁNTA GÁBOR irodalomtörténész a Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán oktat, nemrég adott ki egy tanulmánykötetet Az ismeretlen Fekete István címmel.

Decemberi számunk tartalmából:

BERTÓK LÁSZLÓ, CSIKI LÁSLÓ, NAGY GÁSPÁR, KIRÁLY LEVENTE versei

SÁNDOR IVÁN regényrészlete

Legenda *Baka István*ról

Összeállítás a lengyel *Szolidaritás* 20. évfordulója alkalmából

Diákmelléklet: *Milbacher Róbert* Vörösmarty-elemzése